

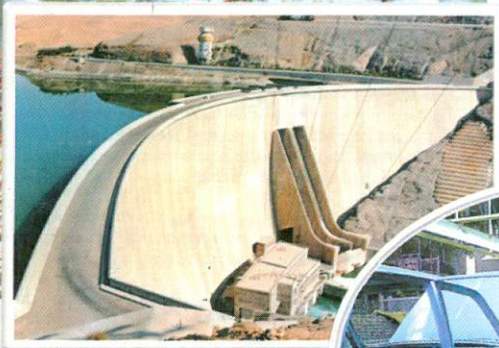
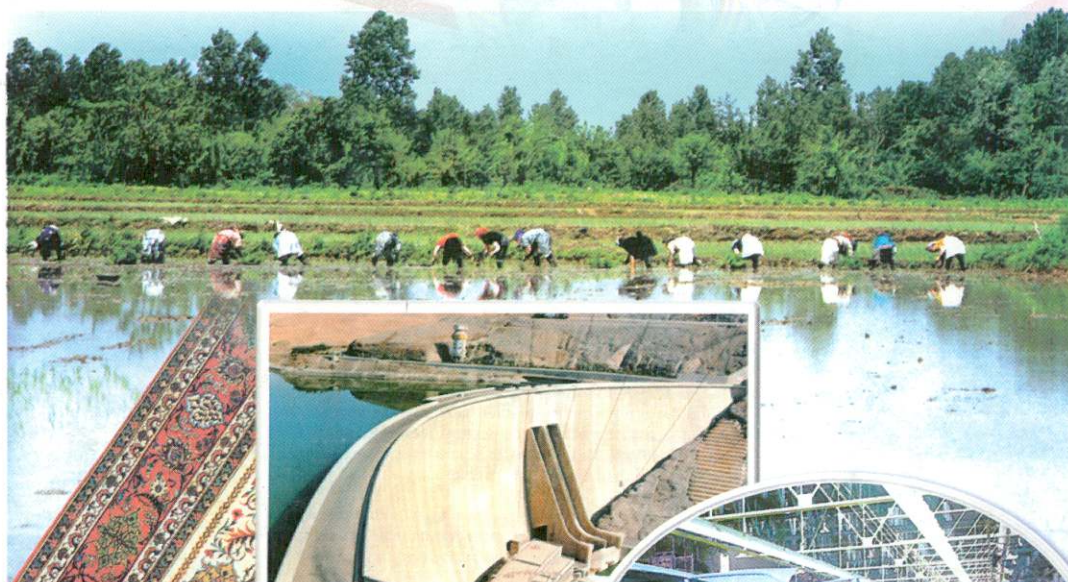

جمهوری اسلامی ایران
وزارت آموزش پرورش
تیم دبیران است

کتاب معلم
(راهنمای تدریس)

اقتصاد

نظری (رشته‌ی ادبیات و علوم انسانی)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتاب معلّم

(راهنمای تدریس)

اقتصاد

سال دوم آموزش متوسطه

رشته‌ی ادبیّات و علوم انسانی

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

نام کتاب : کتاب معلم اقتصاد - ۳۷۹

مؤلفان : سیدمجتبی فغانی، ناصر ذاکری و دکتر محسن رنانی

ویراستار : افسانه حبیب‌زاده کلی

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره‌ی کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی

صفحه‌آرا : فائزه محسن‌شیرازی

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران - کیلومتر ۱۷ جاده‌ی مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)

تلفن: ۴ - ۶۰۲۶۲۴۱، دورنگار: ۶۰۲۶۲۴۰، صندوق پستی: ۱۳۴۴۵/۶۸۴

چاپخانه : خرمی

سال انتشار و نوبت چاپ: چاپ اول ۱۳۸۲

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۳-۱۲۴۴-۵-۹۶۴ ISBN 964-05-1244-3

فهرست مطالب

سخنی با دبیران گرامی

● قسمت اوّل

- ۱ - معرفی برنامه‌ی درس اقتصاد پایه‌ی دوم رشته‌ی ادبیّات و علوم انسانی
- ۱ - اهمیّت و ضرورت آموزش اقتصاد
- اهداف اقتصادی - آموزش دوره‌ی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه، مصوب
- ۲ ششصد و چهل و هفتمین جلسه‌ی شورای عالی آموزش و پرورش
- ۳ - اهداف کلی درس اقتصاد در دوره‌ی متوسطه
- ۵ - جدول زمان‌بندی پیشنهادی آموزش اقتصاد
- ۹ - روش‌های یاددهی - یادگیری
- ۱۶ - سنجش و ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان

● قسمت دوم

- ۲۶ - بررسی فصل‌های کتاب درس اقتصاد
- ۲۶ - برخی اطلاعات لازم جهت هر جلسه‌ی تدریس

- ۲۶ بخش ۱: مقدمات
- ۲۶ فصل ۱: اقتصاد چیست؟
- ۲۶ جلسه‌ی اوّل
- ۳۳ جلسه‌ی دوم
- ۳۷ فصل ۲: حسابداری ملیّی
- ۳۷ جلسه‌ی سوم

۳۹	جلسه‌ی چهارم
۴۶	فصل ۳: عرضه و تقاضا
۴۶	جلسه‌ی پنجم
۴۸	جلسه‌ی ششم

۵۲	بخش ۲: تولید
۵۲	فصل ۱: تولید و عوامل تولید
۵۲	جلسه‌ی هفتم
۵۶	فصل ۲: نیروی انسانی
۵۶	جلسه‌ی هشتم
۶۰	جلسه‌ی نهم
۶۲	جلسه‌ی دهم

۶۳	بخش ۳: آشنایی با برخی نهادهای اقتصادی
۶۳	فصل ۱: پول
۶۳	جلسه‌ی یازدهم
۶۶	جلسه‌ی دوازدهم
۷۰	فصل ۲: بانک
۷۰	جلسه‌ی سیزدهم
۷۲	جلسه‌ی چهاردهم
۷۴	فصل ۳: بورس
۷۴	جلسه‌ی پانزدهم
۷۶	جلسه‌ی شانزدهم

۷۷	بخش ۴: توسعه‌ی اقتصادی
۷۷	فصل ۱: مفاهیم و معیارهای توسعه
۷۷	جلسه‌ی هفدهم

۸۰	فصل ۲: استقلال اقتصادی
۸۰	جلسه ی هجدهم
۸۳	فصل ۳: توزیع درآمد و فقر
۸۳	جلسه ی نوزدهم

۸۷	بخش ۵: دولت و اقتصاد
۸۷	فصل ۱: نقش دولت در اقتصاد
۸۷	جلسه ی بیستم
۹۰	فصل ۲: بودجه ی دولت
۹۰	جلسه ی بیست و یکم
۹۴	جلسه ی بیست و دوم
۹۷	جلسه ی بیست و سوم
۹۹	جلسه ی بیست و چهارم
۱۰۰	فصل ۳: دولت و توسعه
۱۰۰	جلسه ی بیست و پنجم

۱۰۱	بخش ۶: اقتصاد جهان (نظام اقتصاد بین الملل)
۱۰۱	فصل ۱: تجارت بین الملل
۱۰۱	جلسه ی بیست و ششم
۱۰۵	فصل ۲: آشنایی با برخی نهادها و سازمان های مؤثر در اقتصاد جهان
۱۰۵	جلسه ی بیست و هفتم
۱۰۶	جلسه ی بیست و هشتم
۱۰۸	جلسه ی بیست و نهم

۱۰۹	منابع کتاب دانش آموز
-----	----------------------

۱۱۰	منابع قابل استفاده ی معلمان و دانش آموزان
-----	---

سخنی با دبیران گرامی

همان‌طور که می‌دانید، آشنا کردن دانش‌آموزان با علم اقتصاد، بر عهده‌ی شما دبیران محترم است؛ از این‌رو، گستردگی دانش اقتصادی شما از یک‌سو و شناخت و تسلط شما بر روش‌ها و فنون تدریس، از سوی دیگر، می‌تواند کمک بزرگی در این راه باشد.

مطالب این کتاب به گونه‌ای تدوین شده است که دبیران گرامی با داشتن اطلاعاتی در سطح کارشناسی رشته‌ی اقتصاد یا مدیریت و نیز با به‌کارگیری روش‌های تدریس پیشنهادی، که در بخش اول معرفی شده است، بتوانند کتاب درسی را به راحتی تدریس کنند.

لازم به ذکر است روش‌های تدریس ارائه شده جنبه‌ی پیشنهادی دارد و دبیران محترم می‌توانند با توجه به اهداف هر درس و مفاهیم آن، ترکیبی از روش‌های تدریس را به کار گیرند.

احتمالاً، بسیاری از همکاران گرامی؛ با هر مرتبه‌ای از تحصیلات دانشگاهی، لازم می‌بینند توانایی‌ها و آگاهی‌های خود را در زمینه‌ی علم اقتصاد افزایش دهند، منابعی جهت مطالعه‌ی ایشان، در پایان کتاب معرفی شده است. همچنین، تعدادی منابع عمومی و اختصاصی اقتصادی جهت معرفی به دانش‌آموزان علاقه‌مند به مطالعه‌ی بیش‌تر، ارائه شده است.

نشانه‌ها

← : بیانگر صفحه‌ی کتاب دانش‌آموز است.

● : بیانگر آغاز هر بحث است.

قسمت اول

معرفی برنامه‌ی درس اقتصاد پایه‌ی دوم رشته‌ی ادبیات و علوم انسانی

* اهمیت و ضرورت آموزش اقتصاد

امروزه علم اقتصاد در زمره‌ی یکی از مؤثرترین و پیشروترین علوم قرار گرفته است. به کارگیری روش‌های دقیق علمی در معرفی و آزمون نظریه‌های جدید اقتصادی، در چند دهه‌ی اخیر، بر توانایی‌های این علم در تبیین پدیده‌های اقتصادی - اجتماعی به شدت افزوده است. از سوی دیگر، رشد سریع اقتصاد جهانی، تحولات پرشتاب در فناوری اطلاعات و گسترش و پیچیده شدن مناسبات اقتصادی میان کشورها، اهمیت این علم را به سرعت افزایش داده است، به طوری که امروزه، کوچک‌ترین تحول در برخی از بورس‌های جهانی، اقتصاد بسیاری از کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بنابراین، نیاز جوامع، در همه‌ی سطوح، به علم اقتصاد در حال گسترش است؛ از این رو، داشتن درک صحیح از روند تحولات اقتصادی یکی از شرایط اولیه برای موفقیت در زندگی اجتماعی نوین است.

دادن تصویری ساده و درست از دانش اقتصاد و موضوعاتی که در علم اقتصاد به آن‌ها پرداخته می‌شود، دانش‌آموزان را در انتخاب مسیر صحیح مطالعاتی خود در آینده، یاری می‌رساند. علم اقتصاد، گرچه گاهی با مفاهیمی خشک و ظاهری محاسباتی جلوه می‌کند اما در واقع علمی بسیار تکامل یافته، عمیق و جالب توجه است. این علم علاوه بر مسایلی چون چگونگی افزایش سود یک بنگاه یا نحوه‌ی فعالیت در بورس و نظایر آن‌ها، به مسایلی مانند هزینه‌ها و منافع انواع رژیم‌های سیاسی یا محاسن و معایب انواع روش‌های رأی‌گیری و دموکراسی (نظریه‌ی رأی) یا تحلیل علت فساد دولت‌مردان (نظریه‌ی انتخاب عمومی) یا نحوه‌ی شکل‌گیری و کارکرد اقتصادی ایدئولوژی‌های

بشری در جامعه‌ی انسانی، نیز می‌پردازد.

هدف ما از فراهم آوردن کتاب درس اقتصاد این است که دانش‌آموزان را با موضوعاتی که در زندگی روزمره‌ی اجتماعی و اقتصادی وجود دارند یا تأثیر می‌گذارند، آشنا کنیم و درک آنان را از فرآیندها و فعالیت‌های اقتصادی اطراف آنان افزایش دهیم. همچنین، این کتاب دانش‌آموزان را با موضوعات رشته‌ی اقتصاد و پدیده‌هایی که اقتصاددانان در مورد آن‌ها می‌اندیشند، آشنا می‌سازد. برنامه‌ی درس اقتصاد به ارزش ۲ واحد درسی و معادل ۲ ساعت تدریس هفتگی برای پایه‌ی دوم رشته‌ی ادبیات و علوم انسانی به منظور آشنا ساختن دانش‌آموزان با موضوعات رشته‌ی اقتصاد تدوین شده است.

*** اهداف اقتصادی — آموزش دوره‌ی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه، مصوب ششصد و چهل و هفتمین جلسه‌ی شورای عالی آموزش و پرورش (الف) اهداف دوره‌ی ابتدایی دانش‌آموز:**

- ۱- کار کردن را دوست دارد و به افرادی که کارهای مفید دارند احترام می‌گذارد.
- ۲- وسایل خود را تمیز و سالم نگه می‌دارد.
- ۳- تن‌پروری، بی‌کاری و راحت‌طلبی را از عوامل شکست فرد در جامعه می‌داند.
- ۴- در حفظ اموال عمومی به عنوان ثروت ملی می‌کوشد و در استفاده از آن‌ها درست عمل می‌کند.

- ۵- مالکیت خود و دیگران را تمیز می‌دهد و به مالکیت دیگران احترام می‌گذارد.
- ۶- مشاغل و حرف موجود در محیط زندگی خود را می‌شناسد.
- ۷- به استفاده از تولیدات داخلی علاقه‌مند است.

(ب) اهداف دوره‌ی راهنمایی

- ۱- ارزش کار را برای بهبود وضعیت فردی و اجتماعی می‌داند.
- ۲- در حفظ وسایل خود می‌کوشد و با ترمیم آن‌ها حداکثر استفاده را از آن‌ها می‌کند.
- ۳- اهمیت آمادگی برای کار بیشتر و پرهیز از راحت‌طلبی را در پیشرفت اقتصادی جامعه می‌داند.

- ۴- نسبت به حفظ و توسعه‌ی منابع اقتصادی، ملی و منطقه‌ای خود حساس است.
- ۵- مالکیت دیگران را محترم می‌شمارد و نسبت به رعایت آن حساس است.

۶- به نقش مشاغل و حِرَف در زندگی فردی و اجتماعی آگاه است.
۷- منابع اقتصادی کشور و محیط زندگی خود را می‌شناسد و نقش آن را در رفاه عمومی می‌داند.

۸- احکام اقتصادی اسلام را می‌داند و در حدّ وظیفه به آن‌ها پای‌بند است.
۹- برای حمایت از تولیدات داخلی، استفاده از آن‌ها را بر کالاهای مشابه خارجی ترجیح می‌دهد.

۱۰- به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی علاقه‌مند است.

پ) اهداف دوره‌ی متوسطه

۱- کار را عبادت می‌شمارد و از تن‌پروری و راحت‌طلبی دوری می‌جوید.
۲- از وسایل خود به‌خوبی نگهداری می‌کند و از تجمل‌گرایی و مصرف‌زدگی دوری می‌جوید.
۳- با عشق و علاقه و سخت‌کوشی وظایف شغلی خود را به‌خوبی و درست انجام می‌دهد.
۴- با منابع اقتصادی کشور، منطقه و جهان آشنایی دارد و برای توسعه‌ی آن‌ها تلاش می‌کند.
۵- حقوق مالکیت فردی و اجتماعی را می‌داند و رعایت می‌کند.
۶- مشاغل مولّد و مشروع جامعه‌ی خود را می‌شناسد و برای دست‌یابی به آن‌ها تلاش می‌کند.

۷- برای ارتقای سطح اقتصادی خانواده تلاش می‌کند.

۸- احکام اقتصادی اسلام را می‌داند و در حدّ وظیفه به آن‌ها پای‌بند است.

۹- راه‌های کسب و استمرار استقلال اقتصادی کشور را می‌داند.

۱۰- منابع مادی و ثروت‌های ملی را از آن خداوند و متعلق به همه‌ی نسل‌ها می‌داند.

۱۱- در فعالیت‌های اقتصادی از علم اقتصاد استفاده می‌کند.

۱۲- برای تقویت استقلال اقتصادی کشور، استفاده از تولیدات داخلی را در مقایسه با

کالاهای مشابه خارجی افتخار می‌داند و در ترویج آن می‌کوشد.

۱۳- مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی را وظیفه‌ی الهی، انسانی و ملی می‌داند.

اهداف کلی درس اقتصاد در دوره‌ی متوسطه

الف) حیطه‌ی شناختی

۱- آشنایی مقدماتی با علم اقتصاد

۲- آشنایی با برخی مفاهیم اساسی در اقتصاد

۳- آشنایی با عوامل تولید و نقش نیروی انسانی به عنوان مهم ترین عامل

۴- آشنایی با تأثیر کردار افراد بر متغیرهای اقتصادی جامعه

۵- آشنایی با برخی نهادهای اصلی مؤثر در اقتصاد (پول، بانک و بورس)

۶- آشنایی با عوامل و موانع توسعه

۷- درک اهمیت استقلال اقتصادی و نقش آن در حفظ استقلال سیاسی و فرهنگی

۸- آشنایی با مفهوم توزیع درآمد

۹- آشنایی با نقش دولت در اقتصاد

۱۰- آشنایی با تجارت خارجی

۱۱- آشنایی با برخی از سازمان های اقتصادی بین المللی

ب) حیطه ی نگرشی و ارزشی

۱- تعمیم واقع گرایی و واقع بینی در عرصه ی اقتصاد

۲- علاقه مندی به مطالعه در زمینه ی مسایل اقتصادی

۳- پرورش روحیه ی استقامت و تحمل مصائب اقتصادی به خاطر آینده ی بهتر

۴- پرورش روحیه ی تلاش و فداکاری برای پیشرفت های اقتصادی در راستای منافع ملی

۵- اعتقاد به نقش محوری انسان و نیروی انسانی در جریان پیشرفت های اقتصادی

۶- نگرش مثبت در استفاده ی بهینه از هر یک از عوامل تولید

۷- کسب انگیزه ی مثبت نسبت به کار و فعالیت اقتصادی و نفی روحیه ی پشت میزنشینی

۸- همدلی هرچه بیشتر با سیاست های اقتصادی دولت

۹- کسب روحیه ی تلاش جهت نیل به استقلال اقتصادی

۱۰- اعتقاد یافتن به امکان دستیابی به توسعه و توانایی مقابله با موانع آن

۱۱- ارج نهادن به نقش دولت به عنوان هماهنگ کننده ی اقتصاد کشور

۱۲- توجه به ضرورت عقلایی کردن تجارت خارجی

پ) حیطه ی مهارتی

۱- توانایی تجزیه و تحلیل مقدماتی بعضی از پدیده های اقتصادی

۲- توانایی تجزیه و تحلیل برخی از اخبار اقتصادی روز

۳- توانایی انجام محاسبات بعضی از شاخص های اقتصادی براساس اطلاعات کمی موجود

(تولید ناخالص داخلی، درآمد سرانه و...)

جدول زمان بندی پیشنهادی آموزش اقتصاد

ماه	شماره ی جلسه	بخش	فصل	موضوع کار جلسه	صفحات	عنوان	فعالیت	محل انجام فعالیت
مهر	اوّل	۱	۱	تدریس عناوین ذکر شده، توضیح درباره ی چگونگی انجام فعالیت ها	۱-۸	نیازهای انسان، منابع و امکانات طرح مسئله ی اقتصادی، علم اقتصاد درباره ی چه موضوعاتی بحث می کند؟، آیا اقتصاد علم است؟، تعریف علم اقتصاد	۱-۱ ۱-۲ ۱-۳	خارج از کلاس خارج از کلاس خارج از کلاس
مهر	دوم	۱	۱	بررسی نتایج فعالیت های قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۸-۱۵	اهمیت اقتصاد، علم اقتصاد و تعلیم اسلامی، چند مفهوم اولیه	۱-۴ ۱-۵	خارج یا داخل کلاس خارج یا داخل کلاس
مهر	سوم	۱	۲	بررسی نتایج درس و فعالیت های قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۶-۲۱	حسابداری ملی، تولید ملی و اندازه گیری آن، مفهوم استهلاک تولید ناخالص ملی، تولید ناخالص داخلی، درآمد ملی	۱-۶ ۱-۷	خارج یا داخل کلاس خارج یا داخل کلاس
مهر	چهارم	۱	۲	بررسی نتایج درس و فعالیت های قبلی، تدریس عناوین	۲۱-۲۷	محاسبه ی تولید کلّ جامعه، مفهوم محاسبه به قیمت جاری و ثابت	—	—
آبان	پنجم	۱	۳	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۲۸-۳۱	بررسی رفتار اقتصادی مصرف کنندگان، بررسی رفتار اقتصادی تولید کنندگان	۱-۸	خارج از کلاس
آبان	ششم	۱	۳	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۳۱-۳۷	تعادل و قیمت تعادلی، بازار چیست؟ رقابت و انحصار	۱-۹	خارج یا داخل کلاس
آبان	هفتم	۲	۱	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۳۸-۴۶	تولید و عوامل تولید، تولید کنندگان، انگیزه ی تولید کنندگان، هزینه، درآمد و سود، عوامل تولید	۲-۱ ۲-۲ ۲-۳ ۲-۴	خارج یا داخل کلاس داخل کلاس داخل کلاس خارج از کلاس

ماه	شماره‌ی جلسه	بخش	فصل	موضوع کار جلسه	صفحات	عنوان	فعالیت	محل انجام فعالیت
آبان	هشتم	۲	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح درباره‌ی چگونگی انجام آن‌ها	۴۷-۵۱	مقدمه، اشتغال و بی‌کاری، نرخ‌های اشتغال و بی‌کاری	۲-۵ ۲-۶	خارج از کلاس خارج از کلاس
آذر	نهم	۲	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح درباره‌ی چگونگی انجام آن‌ها	۵۱-۵۵	بهره‌وری، تأثیر کردار افراد بر متغیرهای کلان	۲-۷ ۲-۸	خارج از کلاس خارج از کلاس
آذر	دهم	ارزش‌یابی و مروری بر درس‌های گذشته						
آذر	یازدهم	۳	۱	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح درباره‌ی چگونگی انجام آن‌ها	۵۶-۶۳	تاریخچه‌ی پول، پول فلزی، پول کاغذی، پول بیتی یا تحریری، نقدینگی، اهمیت پول	۳-۱ ۳-۲ ۳-۳	خارج از کلاس خارج یا داخل کلاس خارج از کلاس
آذر	دوازدهم	۳	۱	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح درباره‌ی چگونگی انجام آن‌ها	۶۳-۷۰	وظایف پول، قدرت خرید پول، تورم، سیاست‌های پولی، سیاست‌های مالی	—	—
دی	سیزدهم	۳	۲	بررسی نتایج درس قبلی	۷۱-۷۴	پیدایش بانک، اعتبار، اسناد اعتباری	۳-۴ ۳-۵ ۳-۶	خارج از کلاس خارج یا داخل کلاس خارج از کلاس
دی	چهاردهم	۳	۲	بررسی نتایج درس قبلی، انجام فعالیت‌ها یا توضیح درباره‌ی چگونگی انجام آن‌ها	۷۵-۸۱	فعالیت‌های مختلف بانک‌ها، نظام بانکی بدون ربا، بانک مرکزی	—	—
دی	پانزدهم	۳	۳	بررسی نتایج درس قبلی	۸۲-۹۰	محل ارتباط عرضه‌کنندگان و تقاضاکنندگان سرمایه، بازار بورس اوراق بهادار، شرکت‌های سهامی اوراق مشارکت، تأثیر بورس بر اقتصاد جامعه	۳-۷ ۳-۸	خارج یا داخل کلاس داخل کلاس

ماه	شماره ی جلسه	بخش	فصل	موضوع کار جلسه	صفحات	عنوان	فعالیت	محل انجام فعالیت
دی	شانزدهم	ارزش یابی نوبت اول						
بهمن	هفدهم	۴	۱	تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۹۱-۹۶	مقدمه، رشد و توسعه، اندازه گیری رشد و توسعه، فاصله ی توسعه نیافتگی	۴-۱ ۴-۲ ۴-۳	خارج از کلاس خارج از کلاس خارج یا داخل کلاس
بهمن	هجدهم	۴	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۰۴-۱۱۱	استقلال اقتصادی، استقلال اقتصادی چیست؟ استقلال اقتصادی از دیدگاه قانون اساسی	۴-۶ ۴-۷	خارج یا داخل کلاس خارج از کلاس
بهمن	نوزدهم	۴	۳	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۱۲-۱۱۷	مقدمه، فقر مطلق و فقر نسبی، توزیع درآمد و معیار سنجش آن، سیاست کاهش فقر و نابرابری	۴-۸ ۴-۹	خارج از کلاس خارج از کلاس
اسفند	بیستم	۵	۱	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۱۸-۱۲۸	مقدمه، نقش دولت در جامعه، منظور از دخالت دولت چیست؟	۵-۱ ۵-۲ ۵-۳ ۵-۴	خارج یا داخل کلاس خارج از کلاس خارج از کلاس داخل کلاس
اسفند	بیست و یکم	۵	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۲۸-۱۳۳	تعریف بودجه، اهمیت بودجه ی کل کشور، بودجه از آغاز تا انجام، خزانه، درآمدهای دولت	۵-۵	خارج از کلاس
اسفند	بیست و دوم	۵	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۳۳-۱۳۸	طبقه بندی مالیات ها، انواع نرخ های مالیاتی، انواع مالیات	۵-۶	خارج از کلاس
اسفند	بیست و سوم	۵	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت ها یا توضیح درباره ی چگونگی انجام آن ها	۱۳۸-۱۴۳	هزینه های دولت، طبقه بندی مخارج دولت	۵-۷	خارج از کلاس

ماه	شماره‌ی جلسه	بخش	فصل	موضوع کار جلسه	صفحات	عنوان	فعالیت	محل انجام فعالیت
فروردین	بیست و چهارم	ارزش‌یابی و مروری بر درس‌های گذشته						
فروردین	بیست و پنجم	۵	۳	تدریس عناوین	۱۴۳-۱۴۴	دولت و توسعه، دیدگاه طرفداران اقتصاد آزاد، دیدگاه طرفداران مداخله‌ی دولت	۵-۸ ۵-۹ ۵-۱۰	داخل کلاس داخل کلاس داخل کلاس
اردیبهشت	بیست و ششم	۶	۱	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح چگونگی انجام آن‌ها	۱۵۳-۱۶۱	تجارت بین‌الملل، موانع تجارت بین‌الملل در گذشته، تاجر و تجارت بین‌الملل، چرا ملت‌ها به تجارت روی می‌آورند؟، چرا تجارت بین‌الملل دارای منافع است؟، نقش تجارت بین‌الملل در اقتصاد کشورها، تخصص و تقسیم کار بین‌الملل، تخصص و تقسیم کار در داخل کشور	۶-۱ ۶-۲ ۶-۳ ۶-۴	خارج از کلاس خارج از کلاس خارج از کلاس خارج از کلاس
اردیبهشت	بیست و هفتم	۶	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح چگونگی انجام آن‌ها	۱۶۲-۱۶۷	مقدمه، صندوق بین‌الملل پول، بانک جهانی، سازمان تجارت جهانی	۶-۵ ۶-۶	داخل کلاس داخل کلاس
اردیبهشت	بیست و هشتم	۶	۲	بررسی نتایج درس قبلی، تدریس عناوین، انجام فعالیت‌ها یا توضیح چگونگی انجام آن‌ها	۱۶۷-۱۷۲	سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (فائو)، اکو، سازمان کشورهای آسیای جنوب شرقی (آ.سه.آن)، سازمان توسعه‌ی صنعتی سازمان ملل متحد (یونیدو)	۶-۷ ۶-۸	داخل کلاس داخل کلاس
اردیبهشت	بیست و نهم	مروری بر درس‌های گذشته						

روش‌های یاددهی — یادگیری

انجام دادن هر کاری، زمانی می‌تواند توأم با موفقیت باشد که با شیوه‌ی صحیح انجام پذیرد به همین دلیل، به‌کارگیری شیوه‌های صحیح آموزش متناسب با هدف‌های درس، معلم را قادر می‌سازد تا دانش‌آموزان خود را در کسب و درک موضوع‌های درسی و فراگیری مهارت‌های پیش‌بینی شده در برنامه‌ی درسی یاری کند با عنایت به این‌که دبیران محترم در این خصوص آگاهی لازم را دارند، و تنها به منظور یادآوری، به معرفی برخی روش‌های تدریس که می‌تواند در تدریس درس اقتصاد نیز به کار گرفته شود می‌پردازیم.

— روش پرسش و پاسخ

فن «پرسش و پاسخ» چون به صورت متقابل انجام می‌گیرد، در جریان تدریس، سهم عمده‌ای در انتقال مطلب به دانش‌آموز دارد. این شیوه، حس کنجکاوی را برمی‌انگیزاند و تفکر خلاق ایجاد می‌کند و لذا از این طریق می‌توان استعداد‌های دانش‌آموزان را شناخت. مهم‌ترین مزیت این شیوه آن است که عادت به تفکر را در دانش‌آموزان تقویت می‌کند. درضمن، این روش می‌تواند به منظور مرور مطالبی که قبلاً تدریس شده یا برای ارزش‌یابی میزان درک دانش‌آموزان از مفاهیم موردنظر به کار گرفته شود. فرصت سؤال، پرسش‌های پی‌گیر و مهارت پرسش، از جمله موارد مطرح در این روش است که مختصراً به شرح آن‌ها می‌پردازیم.

الف — فرصت سؤال: بدون شک، در هر فعالیت آموزشی برای دانش‌آموزان سؤال‌هایی مطرح می‌شود که لازم است معلم به آن‌ها پاسخ گوید. برای طرح این پرسش‌ها باید فرصت معینی در اختیار دانش‌آموزان قرار گیرد که به آن «فرصت سؤال» گفته می‌شود. معلم با توجه به روشی که تدریس می‌کند می‌تواند به دانش‌آموزان اعلام نماید که زمان طرح سؤال‌های آن‌ها بعد از ارایه‌ی هر مطلب یا در پایان هر درس است و به منظور اطمینان از عدم فراموشی دانش‌آموزان، به ایشان توصیه می‌کند تا سؤال‌های خود را یادداشت کرده و در زمان مقرر مطرح کنند.

مزایای فرصت سؤال

- ۱- از طریق فرصت سؤال، ابهام دانش‌آموز در زمینه‌ی درک مفاهیم رفع می‌شود.
- ۲- دانش‌آموز از این طریق اطلاعات ناقص خود را تکمیل می‌کند.
- ۳- دانش‌آموز از پاسخ‌هایی که به سؤالات دیگران داده می‌شود استفاده می‌کند و دامنه‌ی اطلاعات خود را افزایش می‌دهد.

- ۴- با طرح سؤال، مشارکت دانش‌آموز در درس افزایش می‌یابد و ضریب فراگیری او بالا

می‌رود.

نکات لازم در به کارگیری فرصت سؤال

- ۱- دانش آموز را برای سؤال کردن تشویق کنید و نشان دهید که سؤال هر کس مهم است.
- ۲- زمینه‌ی سؤال‌ها و مدت آن را مشخص کنید.
- ۳- سؤالات مهم را توضیح دهید تا دانش آموزان دیگر منظور سؤال کننده را درک کنند.
- ۴- گاهی ممکن است سؤال مطرح شده چندان ربطی به موضوع نداشته باشد که در این صورت، به جای تذکر این موضوع، بهتر است سؤال جدیدی که مشابه پرسش سؤال کننده بوده و با موضوع مرتبط است از سوی خود معلم مطرح شود.

ب- پرسش‌های پی گیر: این پرسش‌ها توسط معلم و به شکل منظم و پی در پی و بلافاصله پس از نخستین پاسخ دانش آموز مطرح می شود. هدف از پرسش‌های پی گیر، راهنمایی دانش آموزان برای رسیدن به پاسخ مورد نظر است. در حقیقت، با این گونه سؤال‌ها، معلم ذهن دانش آموز را تحریک می کند؛ در نتیجه، توجه دانش آموز به پاسخ‌های خود بیشتر می شود و با تمرکز حواس و تفکر زیاده تر مسئله را مورد بررسی قرار می دهد و پاسخ‌هایی را که ناشی از تفکر عمیق تر و پخته تر است ارایه می دهد. استفاده از این فن موجب می شود که دانش آموز به تدریج به سطوح بالاتر یادگیری برسد. پرسش‌های پی گیر، دانش آموز را یاری می دهد تا پرسش‌های خود را روشن تر، صحیح تر، دقیق تر و عمیق تر بیان کند. در طرح پرسش‌های پی گیر، لازم است معلم از سؤال‌های ساده شروع کند و به تدریج به طرح سؤال‌های پیچیده تر بپردازد.

مثال: یکی از مباحث کتاب که در آن معلم می تواند از پرسش‌های پی گیر استفاده کند، تورم است:

معلم: حتماً شنیده اید که حدود ۲۰ الی ۳۰ سال قبل، فردی که ۲۰۰۰ تومان حقوق می گرفت می توانست به راحتی زندگی کرده و همه‌ی مخارج خود را تأمین کند اما در حال حاضر با ۱۵۰/۰۰۰ تومان هم نمی تواند زندگی خود را تأمین کند. چرا؟

دانش آموز: به علت تورم

معلم: تورم یعنی چه؟

دانش آموز: زمانی است که اجناس گران شود یا قدرت خرید پول پایین بیاید.

معلم: بیشتر توضیح دهید. چگونه قدرت خرید پول پایین می آید؟

دانش آموز: وقتی قیمت کالاها و اجناس افزایش می یابد، باید پول بیشتری برای خرید آن‌ها

پرداخت. در واقع، ارزش پول کم می شود و قدرت خرید آن پایین می آید.

معلم: آیا اگر به همان نسبت که قیمت کالاها افزایش می یابد درآمد مردم هم بالا رود، قدرت

خرید آن‌ها و میزان مصرفشان کم می‌شود؟

دانش‌آموز: خیر

معلم: بیشتر توضیح دهید.

دانش‌آموز: مثلاً، اگر قیمت کالاها ده درصد افزایش یابد و درآمد مردم نیز ده درصد بالا برود، آن‌گاه مردم با درآمد جدید می‌توانند همان مقدار کالاهایی را که قبلاً می‌خریدند، خریداری کنند. معلم: آیا با توجه به آن‌چه گفتی می‌توانی بگویی که افزایش سالیانه حقوق کارمندان، کارکنان دولت و مؤسسات خصوصی بر چه اساسی صورت می‌گیرد؟

دانش‌آموز: معمولاً در هر سال دولت حقوق کارمندان خود را متناسب با نرخ تورم سال قبل افزایش می‌دهد تا قدرت خرید آنان و در نتیجه، سطح زندگی آن‌ها حفظ شود.

— روش توضیحی: Expository teaching

این روش یکی از قدیمی‌ترین روش‌های تدریس است و از طریق انتقال مستقیم اطلاعات به دانش‌آموزان با استفاده از مطالب کتاب یا از طریق سخنرانی انجام می‌گیرد. از آن‌جا که معمولاً بیشتر مطالب کتاب‌های درسی با شیوه‌ی توضیحی نوشته می‌شود، معلمان نیز اکثراً این شیوه را برای تدریس برخی از مطالب انتخاب می‌کنند. در این روش، معلم با توضیحات خود هم اصول و هم راه‌حل فهم حقایق را ارائه می‌نماید و از دانش‌آموزان درخواست کشف حقایق را نمی‌کند. هرچند کارشناسان به‌تنهایی این روش را به‌دلیل عدم مشارکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های یاددهی — یادگیری چندان موفق نمی‌دانند اما با توجه به ویژگی برخی مباحث و عدم امکانات مورد نیاز، چاره‌ای جز استفاده از این روش ندارند. در درس اقتصاد برای تدریس برخی مطالب (از قبیل تجارت جهانی، صندوق بین‌الملل پول، بانک جهانی، سازمان تجارت جهانی و...) می‌توان از این روش استفاده کرد.

مزایای روش توضیحی

- ۱- می‌توان در مدت زمان کوتاه موضوع‌های بیشتری را آموزش داد.
- ۲- اجرای این روش بسیار آسان بوده و مورد قبول اکثر معلمان است.
- ۳- دانش‌آموز در این روش امکان می‌یابد تا اطلاعات منظم و سازمان‌یافته‌ای را دریافت کند.
- ۴- با این روش، آموزش مباحثی که دانش‌آموزان برای اولین بار با آن آشنا می‌شوند (مثل درس اقتصاد) آسان‌تر است.

معایب روش توضیحی

- ۱- این روش بدون در نظر داشتن تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان ارائه می‌شود.
- ۲- در این روش، امکانی برای پرورش تفکر انتقادی وجود ندارد؛ زیرا، دانش‌آموز مطالب را

حاضر و آماده دریافت می کند.

۳- در این روش، دانش آموز ناچار است آنچه را ارایه می شود به طور تقلیدی فراگیرد و با تکرار حفظ کند.

توصیه هایی برای اجرای روش توضیحی

۱- بهتر است معلم فقط نکات اصلی، مبهم و مشکل را برای دانش آموزان توضیح دهد.

۲- توضیح به صورت کوتاه و ساده بیان شود.

۳- هنگام توضیح دادن از مثال ها، تصاویر، فیلم و سایر وسایل موجود استفاده شود.

۴- بهتر است نکات و نتایج فرعی موضوع به صورت سؤال برای دانش آموزان مطرح شده و با مشارکت آن ها استنتاج شود.

مثال: تدریس درس تجارت بین الملل به روش توضیحی

در دنیا هیچ کشوری وجود ندارد که نیازهای متنوع خود را از طریق مبادله ی بین الملل تأمین نکند. وجود کالاهای خارجی، مراکز صادرات و واردات، آمار و ارقام مربوط به میزان صادرات و واردات و... در هر کشور مؤید این امر است.

در گذشته، تجارت بین الملل به دلیل موانعی که وجود داشت در حد بسیار محدودی انجام می گرفته است. موانع تجارت بین الملل در گذشته عبارت بود از:

(الف) موانع قانونی: در گذشته که مناطق مختلف تحت نفوذ حاکمان محلی بود، هر حاکم در منطقه ی خود، مقرراتی را وضع می کرد. این مقررات یا تاجر را مجبور می کرد که بخش عمده ای از درآمد و سود خود را به حاکم پرداخت نماید یا این که به نفعش بود تا از این کار صرف نظر کند.

(ب) ناامنی: دزدها و راهزنان معمولاً کالاهای تاجران را به غارت می بردند حتی، گاهی جان آنان نیز به خطر می افتاد.

(پ) ابتدایی بودن وسایط حمل و نقل و پرهزینه بودن جابه جایی کالاها: در گذشته، معمولاً راه ها بسیار ناهموار و قدیمی و وسایط حمل و نقل نیز ابتدایی و عمدتاً متکی بر نیروی حیوانات بوده اند؛ به همین علت تنها حمل و نقل و تجارت برخی از کالاها (مثل کالاهای فاسد شدنی و کم حجم اما گران قیمت) سودمند بوده است.

(ت) ضعف دولت ها: ضعف دولت ها را از بُعد داخلی و خارجی می توان مورد بحث قرار داد.

— از بُعد داخلی: ضعف دولت زمینه ی اقدامات خودسرانه ی حاکمان محلی یا فعالیت راهزنان

و دزدها را فراهم می کرد.

— از بُعد خارجی: اختلاف بین دولت ها اغلب مانع انجام فعالیت های تجاری می شد.

— روش طرح (پروژه)

روش پروژه کاربرد عینی مهارت حل مسائل است. در این شیوه، کار بیشتر به میل و علاقه‌ی فردی شاگرد بستگی دارد و رقابتی در بین نیست؛ یعنی، خلاقیت و یادگیری به صورت فرد مدار است. معلم موضوعی را انتخاب می‌کند و به دانش‌آموزان محول می‌کند تا در خصوص آن مطالعه و تحقیق کنند و نتیجه‌ی کار را به صورت گزارش ارایه دهند.

برای مثال می‌توان بحث آشنایی با استقلال اقتصادی از دیدگاه قانون اساسی را انتخاب نمود تا با توجه به متن قانون اساسی، قوانین و مواردی را که به اداره‌ی اقتصادی جامعه ارتباط دارند، خود بیابند و در آن زمینه گزارش تهیه کنند. البته لازم است معلم هدف، مراحل و نحوه‌ی کار را به دانش‌آموزان یاد دهد و در نهایت، روی کار آنان قضاوت کند. مزیت این روش در این است که چون دانش‌آموز خود به تحقیق می‌پردازد، یادگیری عمیق خواهد بود. برای انجام فعالیت‌هایی که توصیه شده است در خارج از مدرسه انجام پذیرد بهتر است این روش به کار گرفته شود.

— گزارش‌نویسی و شیوه‌ی آن

گزارش دادن یعنی ارایه‌ی اطلاعات دسته‌بندی شده در مورد یک مسئله به کسی که از آن اطلاعات بی‌خبر است؛ بنابراین، کسی که جریان یک فیلم یا چگونگی انجام یک بازی فوتبال را برای دوستانش تعریف می‌کند یا یک یادداشت یا نامه‌ای را به دیگری می‌نویسد، در حقیقت یک گزارش را ارایه می‌نماید.

مراحل گزارش‌نویسی: تهیه‌ی یک گزارش دارای چند مرحله است که به ترتیب عبارت‌اند

از:

۱- گردآوری اطلاعات

معمولاً کسی که گزارشی را می‌شنود انتظار دارد اطلاعات کامل و دقیقی در مورد موضوع گزارش دریافت کند؛ از این رو، اولین قدم در تهیه‌ی گزارش، جمع‌آوری و تنظیم اطلاعات است.

۲- تهیه‌ی طرح گزارش

پس از گردآوری و تنظیم اطلاعات، باید طرح گزارش نوشته شود. طرح گزارش، در حقیقت، همان چارچوب کلی و تقسیم‌بندی متن گزارش است.

۳- تهیه‌ی قسمت‌های مقدماتی

الف) جلد: جلد گزارش باید از یک رنگ تهیه شود. معمولاً بر روی جلد عنوان گزارش، عنوان درس، نام تهیه‌کننده‌ی گزارش، تاریخ تهیه‌ی گزارش، نام مؤسسه‌ی آموزشی و نام دبیر نوشته می‌شود.

ب) بعد از جلد: یک صفحه‌ی سفید و پس از آن، صفحه‌ی عنوان - یعنی صفحه‌ای که همه‌ی اطلاعات روی جلد عیناً در آن صفحه نوشته می‌شود - می‌آید.

پ) فهرست مطالب: رئوس مطالبی که در گزارش آمده با ذکر شماره‌ی صفحات، تحت عنوان فهرست مطالب یا فهرست مندرجات ذکر می‌شود.

۴- تهیه‌ی پیش‌نویس متن گزارش (شامل: چکیده، مقدمه، مطالب اصلی با تقسیم‌بندی موضوعی، نتیجه‌گیری، منابع و مآخذ)

۵- اصلاح پیش‌نویس از نقطه‌نظر انشایی و دستوری (جهت بهبود شکلی مطالب)

۶- خواندن گزارش اصلاح شده با دید انتقادی (جهت بهبود محتوایی مطالب)

۷- تایپ کردن متن گزارش:

الف) چکیده: در ابتدای گزارش، شرح مختصری از گزارش و نتایجی که از تحقیق به دست آمده است، ارایه می‌شود.

ب) مقدمه: پس از چکیده، مقدمه می‌آید. در مقدمه، معمولاً علت انتخاب موضوع و اهمیت آن، هدف از تحقیق و روش تحقیق به طور خلاصه ذکر می‌شود.

پ) متن گزارش: متن گزارش شامل مطالب اصلی است که محقق در پی بیان آن‌هاست. معمولاً متن گزارش به چندین قسمت تقسیم شده و عنوان‌گذاری می‌شود. عنوان‌ها از اصلی به فرعی تقسیم‌بندی شده و با حروف متفاوت نوشته می‌شود. تقسیم‌بندی متن گزارش می‌تواند براساس ترتیب منطقی موضوعات، ترتیب زمانی موضوعات، اهمیت موضوعات، اصلی و فرعی بودن موضوعات و نظایر آن انجام گیرد.

ت - نتیجه‌گیری: لازم است در پایان گزارش یک جمع‌بندی از مطالب و نتایج گزارش ارایه شود. در این جمع‌بندی، معمولاً ابتدا مروری بر مطالب همه‌ی قسمت‌های اصلی صورت می‌گیرد و سپس نتایج کل گزارش ارایه می‌شود. می‌توان برخی پیشنهادات مفید، در جهت انجام یک تحقیق کامل‌تر درباره‌ی همین موضوع یا در مورد انجام اقداماتی راجع به آن، را در پایان جمع‌بندی و نتایج اضافه کرد.

ث) منابع و مآخذ: در انتهای گزارش نیز فهرست منابع و مآخذی که گزارش به کمک آن‌ها تهیه شده است ذکر می‌شود.

نویسنده‌ی گزارش درباره‌ی مطالب گزارش مسئولیت دارد؛ از این رو، از نظر صحت مطالب، اعتبار منابع، درستی انشا و تنظیم صحیح آن لازم است نکاتی را رعایت کرد تا گزارش به نحو مطلوب تهیه شود. این نکات عبارت‌اند از:

— هدف گزارش مشخص باشد و در تمامی متن دنبال شود.

— مطالب آن تازه و دست اول باشد.

— اطلاعات سنجیده و دقیق باشد و با حقیقت تطبیق نماید و در مواردی که از منبع خاصی

برگرفته شده است، اطلاعات کتاب‌شناختی منبع در پاورقی یا در پایان گزارش ذکر شود.

— به حل مسئله کمک نماید و جوابگوی آن باشد.

— پاورقی برای نکاتی که لازم است تهیه شود.

— نکات دستوری در آن رعایت شود.

۸— تهیه‌ی نسخه‌ی کامل گزارش

۹— بررسی گزارش تایید شده و تصحیح آن

۱۰— جلد

— روش حل مسئله

زمانی که یادگیرنده با موقعیتی مواجه می‌شود که نمی‌تواند با استفاده از اطلاعات و مهارت‌هایی که دارد برای آن پاسخ درستی ارائه دهد یا این که راه رسیدن به هدف مورد نظرش را نمی‌داند، می‌گوییم با یک مسئله روبه‌رو است؛ در نتیجه، می‌توان گفت حل مسئله عبارت است از تشخیص و کاربرد دانش و مهارت‌هایی که منجر به پاسخ درست یادگیرنده به موقعیت پیش آمده یا رسیدن او به هدف مورد نظرش می‌شود.

مرحله اجرای حل مسئله: معلمی که می‌خواهد این روش را به کار گیرد باید به نکات زیر توجه

نماید:

۱— از آن‌جا که در روش حل مسئله هدف این است که دانش‌آموز خود راه حل مسئله را کشف

کند پس از طرح مسئله، معلم نتیجه‌ی نهایی حاصل از حل مسئله را برای شاگرد توصیف می‌کند به گونه‌ای که جواب و راه حل مسئله را دربر داشته باشد.

مثال: با توجه به نیازهای نامحدود و امکانات محدودی که در اختیار داریم، چرا علم اقتصاد

را می‌آموزیم؟

۲— باید اطمینان حاصل کرد که دانش‌آموز قبل از طرح مسئله، مفاهیم مربوط را بداند.

به عنوان مثال، در این‌جا (مثال بالا) مفاهیم نیاز و امکانات را بداند.

۳— باید شرایطی را فراهم ساخت تا دانش‌آموز مفاهیم مربوط را به یاد بیاورد؛ به عنوان مثال،

می‌توان از ایشان خواست تا مواردی از نیازهای انسان را برشمارد و با تأمین هر یک از نیازها به ذکر نیازهای بعدی که احساس خواهد شد بپردازد تا نهایتاً، نامحدود بودن نیازها را بازگو کند. سپس

برخی امکانات محدود را با توجه به مصارف متعدد آن نام ببرد و محدودیت‌ها را با توجه به امکاناتی که در اختیار دارد، فهرست کند.

۴- در این مرحله، معلم باید نکاتی را که به حل مسئله کمک می‌کند برای دانش‌آموز توضیح دهد تا به کمک آن بتواند مسئله‌ی مورد نظر را حل کند و از هرگونه راهنمایی مستقیم که منجر به حل مسئله شود پرهیز نماید؛ به عنوان مثال، از ایشان خواسته شود تا با توجه به محدودیت امکانات و نامحدود بودن خواسته‌ها، پیشنهاد ارایه دهد. سپس این پیشنهادها به کمک معلم هدایت شود تا به این نتیجه برسد که علم اقتصاد می‌تواند راه حل مناسب را ارایه دهد.

۵- در پایان از دانش‌آموز خواسته شود تا چگونگی حل مسئله را به طور کامل نمایش دهد یا مسائل جدیدی را مطرح کند و مراحل حل آن را مطابق مسئله‌ی قبل توضیح دهد؛ به عنوان مثال: مصرف‌کنندگان در مقابل تغییرات قیمت چه رفتاری از خود نشان می‌دهند؟

سنجش و ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان

به منظور آگاهی هرچه بیشتر از ضوابط و معیارهای سنجش و ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در درس اقتصاد، برخی مواد آیین‌نامه‌ی آموزش دوره‌ی سه ساله‌ی متوسطه‌ی روزانه را مورد مطالعه قرار می‌دهیم:

ماده‌ی (۴۳) تعریف و اهداف: ارزش‌یابی، داوری و قضاوت در مورد آموخته‌ها و تغییر رفتار دانش‌آموز برای نیل به اهداف آموزشی و پرورشی است که این امر از طریق سنجش و اندازه‌گیری حاصل می‌شود. ارزش‌یابی بخش جدایی‌ناپذیر فرآیند یاددهی - یادگیری است و در موقعیت‌های مختلف و متعدد انجام می‌گیرد.

ارزش‌یابی در آموزش متوسطه به منظور تحقق اهداف زیر انجام می‌شود:

- ۱- بررسی و تعیین میزان پیشرفت آموزشی و پرورشی و تغییرات رفتاری دانش‌آموز؛
- ۲- آگاه کردن دانش‌آموز از میزان پیشرفت آموزشی و پرورشی خود و آگاهی اولیای وی از وضعیت تحصیلی فرزندشان؛

۳- تشخیص نارسایی‌های یادگیری دانش‌آموز و برنامه‌ریزی به منظور رفع آن‌ها؛

۴- تشخیص استعداد و علاقه‌ی دانش‌آموز به منظور راهنمایی آنان در امور شغلی و تحصیلی

آینده؛

۵- تقویت انگیزه و روحیه‌ی تلاش و ایجاد رقابت‌های سالم در دانش‌آموز؛

۶- سنجش کیفیت و محتوای برنامه‌ها و عوامل مؤثر در آموزش از طریق تحلیل نتایج

ارزش‌یابی‌ها به منظور یافتن نارسایی‌ها و رفع آن‌ها؛

۷- حصول اطمینان از تحقق شرایط لازم در دانش‌آموز به منظور ارتقا یافتن به مراحل تحصیلی یا سطوح مهارتی بالاتر.

ماده‌ی ۴۴: ارزش‌یابی از آموخته‌های دانش‌آموز در هر درس به سه صورت ورودی، تکوینی و پایانی و با اهداف مشخص شده‌ی زیر به عمل می‌آید:

الف) ارزش‌یابی ورودی (آغازین): به منظور آگاهی از توانایی‌ها و آمادگی‌های قبلی دانش‌آموز برای شروع مناسب فرآیند یاددهی - یادگیری و جبران نارسایی‌ها و کاستی‌های احتمالی دانش‌آموز، در آغاز سال تحصیلی به وسیله‌ی معلمان انجام می‌گیرد.

ب - ارزش‌یابی تکوینی (مستمر): به منظور تقویت اعتماد به نفس، تحکیم آموخته‌های دانش‌آموز، آگاهی معلمان از نقاط قوت و ضعف درسی و نحوه‌ی عملکرد دانش‌آموز در فرآیند یاددهی - یادگیری و پرورش روحیه‌ی تحقیق، تفکر، تلاش، ابتکار و فعالیت‌های گروهی، تدارک بازخورد مناسب به معلمان، دانش‌آموزان، اولیا و اتخاذ روش‌های مناسب به منظور بهبود فرآیند یاددهی - یادگیری انجام می‌شود.

پ - ارزش‌یابی پایانی (تراکمی): به منظور حصول اطمینان از میزان تحقق هدف‌های آموزشی و پرورشی و حصول اطمینان لازم برای احراز شرایط قبولی در هر درس انجام می‌گیرد.

ماده‌ی ۴۵: ارزش‌یابی تکوینی به صورت مستمر از نحوه‌ی مشارکت دانش‌آموز در فعالیت‌های یاددهی - یادگیری و به شیوه‌های گوناگون و با تکیه بر آزمون‌های کتبی، شفاهی، عملی، بررسی تکالیف فردی و گروهی، فهرست و ارس (چک لیست) مشاهده‌ی رفتار، میزان فعالیت، تلاش، ابتکار، خلاقیت و... انجام می‌گیرد و نمره‌ی این ارزش‌یابی‌ها در هر ماده‌ی درسی در هر سال تحصیلی در دو نوبت تعیین و منظور می‌شود.

تبصره: برای درس‌هایی که در دوره‌ی تابستانی ارائه می‌شود و درس‌هایی از شاخه‌ی فنی و حرفه‌ای که فقط در طول یک نوبت ارائه می‌شود، نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر فقط یک بار تعیین و منظور می‌شود.

ماده‌ی ۴۶: ارزش‌یابی پایانی در طول سال تحصیلی در دو نوبت اول و دوم انجام می‌شود. ارزش‌یابی پایانی نوبت اول از حدود پنجاه درصد اول محتوای برنامه‌ی درسی در دی ماه و ارزش‌یابی پایانی نوبت دوم از تمامی محتوای برنامه‌ی درسی (۵ نمره از محتوای نیمه‌ی اول برنامه‌ی درسی و ۱۵ نمره از محتوای نیمه‌ی دوم برنامه‌ی درسی) در خردادماه به عمل می‌آید.

تبصره‌ی ۱: ارزش‌یابی پایانی دوره‌ی تابستانی، شهریورماه، دی‌ماه و همچنین امتحانات نهایی

و درس‌های غیر حضوری از کلیه محتوای برنامه‌ی درسی به عمل می‌آید.

ماده‌ی ۵۱: نمرات ارزش‌یابی‌های تکوینی و پایانی هر نوبت از امتحانات داخلی را باید به‌وسیله‌ی معلم مربوط، بدون خدشه و قلم خوردگی در برگ ریز نمرات ثبت شود و پس از امضا و درج تاریخ بلافاصله به دفتر واحد آموزشی تحویل گردد. نمرات ارزش‌یابی تکوینی باید دو هفته قبل از شروع امتحانات پایانی و نمرات ارزش‌یابی پایانی باید حداکثر یک هفته بعد از انجام امتحانات هر درس در آن نوبت، به دفتر واحد آموزشی تحویل داده شود.

تبصره: نمرات ارزش‌یابی مستمر باید در طول هر نوبت و قبل از امتحانات پایانی به اطلاع دانش‌آموز و ولی او برسد.

ماده‌ی ۵۵: نمره‌ی هر درس در نوبت اول از مجموع نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر با ضریب ۱ و نمره‌ی ارزش‌یابی پایانی با ضریب ۲ و در نوبت دوم از مجموع نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر با ضریب ۱ و نمره‌ی ارزش‌یابی پایانی با ضریب ۶ به‌دست می‌آید. نمره‌ی سالانه‌ی هر درس برابر جدول زیر محاسبه می‌شود:

نوبت اول		نوبت دوم		نمره‌ی سالانه
نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر	نمره‌ی ارزش‌یابی پایانی	نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر	نمره‌ی ارزش‌یابی پایانی	مجموع نمرات ارزش‌یابی‌ها
ضریب ۱	ضریب ۲	ضریب ۱	ضریب ۶	با ضریب تقسیم بر ده

۵۵-۱: نمره‌ی هر درس در دوره‌ی تابستانی از مجموع نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر با ضریب ۱ و نمره‌ی ارزش‌یابی پایانی با ضریب ۴ به شرح جدول زیر محاسبه می‌شود:

نمره‌ی ارزش‌یابی مستمر	نمره‌ی ارزش‌یابی پایانی	نمره‌ی درس دوره‌ی تابستانی
ضریب ۱	ضریب ۴	مجموع نمرات ارزش‌یابی‌ها با ضریب تقسیم بر پنج

ماده‌ی ۵۶: نمره‌ی هر یک از امتحانات پایانی و ارزش‌یابی‌های مستمر دانش‌آموز در هر درس از صفر تا بیست است.

امتحان

ارزش‌یابی یکی از اجزای مهم در مجموعه مؤلفه‌های آموزشی است که ارزش آن معادل با سایر مؤلفه‌هاست. یکی از مهم‌ترین هنرهای معلمی برگزاری ارزش‌یابی دقیق است. گاهی بی‌دقتی در ارزش‌یابی ممکن است تمامی زحمات معلم، عوامل اجرایی آموزش و تهیه‌کنندگان محتوای درسی و عمر فراگیران را به هدر دهد. ارزش‌یابی فرآیندی است مداوم که در جهت جمع‌آوری و تفسیر اطلاعات به منظور بررسی نتایج کار آموزشی و اصلاح مستمر فرآیند یاددهی - یادگیری به عمل می‌آید. معلم برای ارزش‌یابی فرآیند تدریس و اندازه‌گیری تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموزان از وسیله‌ای به نام امتحان استفاده می‌کند.

امتحان وسیله یا روشی است که در آن، آزمون‌کننده با تعدادی پرسش، که به صورت گزینش تصادفی از جامعه‌ی پرسش‌ها به عمل آمده است، میزان تحقق اهداف را به صورت کمی بر روی آزمون‌شونده می‌آزماید. امتحان اقتصاد را می‌توان به صورت عملی، کتبی یا شفاهی انجام داد. در امتحان عملی، دانش‌آموزان می‌توانند نحوه‌ی صحیح پرکردن فرم‌های چک و سفته را انجام دهند یا نحوه‌ی دریافت وام از بانک، انتخاب سهام شرکتی خاص، خرید سهام و... را نمایش دهند. همچنین، جداول و نمودارهای مربوط به مباحث مطرح شده را ترسیم نمایند.

امتحان شفاهی اغلب در ارزش‌یابی تشخیصی یا پایانی، قبل و پس از یک جلسه تدریس به کار گرفته می‌شود. امتحان شفاهی در صورتی که در حضور سایر دانش‌آموزان انجام شود، نوعی تمرین نیز تلقی می‌شود. آزمون کتبی وسیله‌ای عینی و محاسبه شده برای اندازه‌گیری میزان تحقق اهداف مورد نظر است. با روش کتبی، معلم می‌تواند با طرح تعدادی سؤال در زمان معین دانش‌آموزان را ارزش‌یابی کند. متأسفانه، بیشتر معلمان پرسش‌های امتحانی را چند لحظه قبل از شروع آن طرح می‌کنند. این نوع پرسش‌های امتحانی غالباً هدف مشخصی ندارند و احتمالاً با محتوای مواد درسی نیز هماهنگ نیستند. هدف از برگزاری امتحان این است که مشخص شود معلم و دانش‌آموز تا چه اندازه به هدف‌های درس رسیده‌اند؛ بنابراین، نخستین گام در تهیه‌ی پرسش‌های امتحانی، شناخت هدف‌های کلی، جزئی و رفتاری هر درس بوده و گام دوم، دقت در طراحی و چگونگی تنظیم سؤالات است. بدین منظور توجه همکاران را به نکاتی چند در این خصوص جلب می‌کنیم.

برخی نکات لازم در تنظیم سؤالات

۱- تنظیم جدول بودجه‌ی کتاب درسی که شامل هدف هر درس، خلاصه‌ای از محتوا، درصد پرسش‌ها و تعداد آن‌هاست.

۲- تعداد پرسش‌های امتحانی به عواملی مانند نوع پرسش‌های امتحانی (عینی یا بسته پاسخ و

انشایی یا باز پاسخ) سن و پایه‌ی تحصیلی شاگردان و بالاخره، مقدار زمانی که برای پاسخ‌گویی به پرسش‌ها پیش‌بینی شده است بستگی دارد.

۳- هر سؤال باید به اندازه‌گیری هدف رفتاری معینی که قابل مشاهده و اندازه‌گیری باشد پردازد.

۴- سؤال باید ضمن پرهیز از به‌کار بردن کلمات و افعال مبهم و کلی، به گونه‌ای نوشته شود که از نظر دانش‌آموزان مختلف دارای معنا و مفهوم یکسانی بوده و از هر نوع تعبیر و تفسیر شخصی مبرا باشد.

۵- سؤال باید دارای اعتبار و روایی باشد؛ منظور از اعتبار این است که سؤالات از دقت اندازه‌گیری و ثبات برخوردار باشند به طوری که فرضاً، اگر از دانش‌آموزی دو مرتبه امتحان از درس به عمل آمد، نمرات دو امتحان به هم نزدیک باشد و منظور از روایی این است که سؤالات در جهت اهداف کتاب اقتصاد باشد و چنانچه برای فهم مباحث درس، مواردی از علوم دیگر آورده شد، آن مورد به صورت سؤال مطرح نشود.

۶- تهیه‌ی پاسخ‌نامه و کلید سؤالات باید قبل از تصحیح و همزمان با طرح سؤال به صورت فهرست کاملی از تمامی مطالبی که انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پاسخ بنویسند تهیه شود و برای هر کدام با توجه به اهمیت آن نمره منظور گردد.

۷- پرسش‌ها برحسب نوع (صحیح و غلط، چند گزینه‌ای، انشایی و...) دسته‌بندی شده و سؤال‌های هم‌نوع با هم آورده شوند.

۸- پرسش هر کدام از دسته‌های یاد شده براساس مشابهت محتوا پشت سر هم نوشته شوند.

۹- پرسش‌ها به منظور ایجاد دلگرمی آزمایش‌شوندگان، تا حد امکان، از آسان به مشکل مرتب شوند.

۱۰- پرسش‌ها طوری نوشته شود که کار خواندن آن‌ها تسهیل گردد (خط خوانا، رعایت

فاصله و ذکر علائم لازم مثل نقطه، علامت سؤال و...) و از گمراه کردن آزمایش‌شوندگان پرهیز شود.

انواع پرسش‌های امتحانی

پرسش‌های امتحانی کتبی را معمولاً به دو صورت می‌نویسند: ۱- پرسش‌های عینی و

۲- پرسش‌های انشایی.

۱- پرسش‌های عینی: این پرسش‌ها دارای انواعی هستند که به شرح هر یک از آن‌ها

می‌پردازیم:

الف) پرسش‌های چندگزینه‌ای: در این نوع پرسش‌ها از دانش‌آموز خواسته می‌شود که پاسخ

صحیح را از بین تعدادی پاسخ انتخاب کند؛ مثال:

۱- اصلی ترین سیاست هایی که دولت ها برای سامان دادن به وضعیت اقتصاد کشور یا کنترل تورم اعمال می کنند کدام اند؟

الف) سیاست های اجتماعی و سیاست های تورمی

ب) سیاست های پولی و سیاست های مالی

پ) سیاست های پولی و سیاست های بانکی

ت) سیاست های مالی و سیاست های مالیاتی

۲- هرگاه جامعه ای با روش بهتر ظرفیت تولیدی خود را افزایش دهد، آن جامعه..... است.

الف) رشد یافته

ب) در مسیر رشد گام برداشته

پ) توسعه یافته

ت) در مسیر توسعه گام برداشته

ب) پرسش های صحیح / غلط: جواب این گونه پرسش ها با علامت هایی از قبیل (ص، غ) یا هر نوع علامتی که قید شود، مشخص می گردد. پرسش های صحیح - غلط را به صورت های مختلف می توان طرح کرد؛ به عنوان مثال:

۱- نزولی بودن منحنی تقاضا، به این معنی است که با افزایش قیمت مقدار تقاضا افزایش می یابد.

ص □ غ □

۲- اسناد اعتباری دیداری یا پول تحریری همانند پول نقد در معاملات مختلف مورد استفاده قرار می گیرد.

ص □ غ □

۳- در مبحث توسعه ای اقتصادی منظور از فقر، فقر مطلق است.

ص □ غ □

پ) سوالات کامل کردن: در این گونه پرسش ها جاهای خالی در یک عبارت با یک کلمه یا جمله کامل می شود؛ به عنوان مثال:

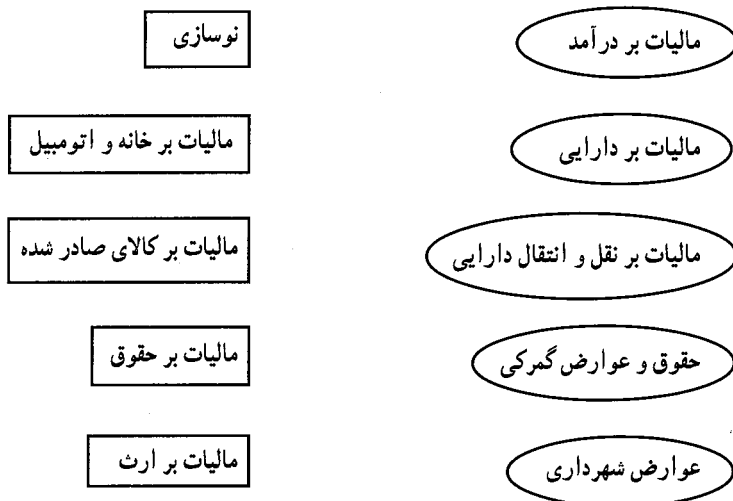
● جملات زیر را با کلمه های مناسب کامل کنید.

۱- توسعه ای اقتصادی یک مفهوم ..... است و در بلند مدت تحقق می یابد.

۲- هر چه سطح عمومی قیمت ها افزایش یابد، قدرت خرید پول ..... می یابد.

ت) **سؤالات جور کردنی:** در سؤالات جور کردنی از دانش آموز خواسته می شود که بین هر مفهوم و تعریف صحیح آن یا توضیح مربوط به آن با یک بردار یا پاره خط ارتباط برقرار کند؛ به عنوان مثال:

— به وسیله ی بردار مشخص کنید هر یک از موارد جزء کدام دسته از مالیات ها قرار می گیرند؟

۲— **سؤالات انشایی:** از آن جا که با آزمون های عینی نمی توان همه ی توانایی های دانش آموزان را اندازه گیری کرد و هنگامی که هدف اندازه گیری توانایی دانش آموزان در تنظیم فکر یا بیان مطالب و درک روابط اقتصادی باشد، آزمون های عینی کارایی خود را از دست می دهند و در این مواقع به طرح سؤالات انشایی مبادرت می ورزند. در پرسش های انشایی، پاسخ گو در پاسخ دادن به پرسش ها تا حدی آزاد است. او به جای بازشناسی اطلاعات باید آن ها را به یاد آورد و تجربیات خود را سازمان دهی کند.

در طرح پرسش های انشایی رعایت نکته های زیر الزامی است:

- ۱— پرسش ها متناسب با اهداف تعیین شده باشند.
- ۲— پرسش ها در حیطه های مختلف شناختی طرح شوند.
- ۳— پرسش ها متناسب با توانایی های فردی دانش آموزان باشند.
- ۴— از طرح پرسش های مبهم خودداری شود.
- ۵— از ترکیب کردن چند پرسش در قالب یک پرسش اجتناب شود.

طبقه‌بندی سطوح یادگیری در حیطه‌ی شناختی

یادگیری در قلمرو ذهن بیشتر با محتوای علمی و مهارت‌های ذهنی سروکار دارد. می‌دانیم که امروزه تقریباً یک اتفاق نظر جهانی در مورد طبقه‌بندی سطوح یادگیری و تشخیص میزان پیچیدگی، در این قلمرو وجود دارد. از آن‌جا که در کلیه‌ی برنامه‌ریزی‌های درسی، تنظیم طرح درس‌ها و پرسش‌ها و آزمون‌های امتحانی و بالاخره، تحقیقات آموزشی بر مبنای این طبقه‌بندی صورت می‌گیرد، پیشنهاد آن است که همین الگو و سطوح ششگانه‌ی یادگیری آن در ارزیابی‌ها و تهیه‌ی پرسش‌های امتحانی به‌کار رود. بدیهی است هرگونه پرسشی که متناسب با هر کدام از سطوح زیر عنوان شود باید آموزش و آرایه‌ی درس نیز قبلاً در همان سطح صورت پذیرفته باشد؛ بدین معنی که نمی‌توان تنها در سطح دانش تدریس کرد و آموزش داد ولی در آزمون، سؤالاتی در سطح تجزیه و تحلیل عنوان نمود.

بحث تفصیلی این طبقه‌بندی در کتاب‌های مربوط به فنون تدریس و ارزش‌یابی آمده است. در این‌جا به ذکر تعاریف هر سطح و مثال‌هایی از کتاب اقتصاد می‌پردازیم:

سطح اول، بازگویی و دانش عمومی: از دانش آموز خواسته می‌شود اطلاعاتی را که از قبل به آن‌ها عرضه شده است بازشناسی کرده یا آن‌ها را بازگو کند. این نوع پرسش بر حافظه متکی بوده و زیربنای یادگیری در سطوح دیگر است. طرح این پرسش‌ها خیلی آسان است ولی ارزش کمتری دارد؛

مثال:

۱- وظایف پول را ذکر کنید.

۲- سفته جزء اسناد اعتباری کوتاه مدت است یا بلند مدت؟

۳- برای محاسبه‌ی ارزش کل تولیدات جامعه چه روش‌هایی وجود دارد؟

سطح دوم، درک و فهم: در این سطح، دانش آموز تنها به دانستن واقعیت‌ها اکتفا نکرده بلکه انتزاعی‌تر فکر می‌کند. در این‌جا به تنظیم واقعیت‌ها در ذهن خود و درک رابطه میان علت و معلول‌ها نیازمند است. بدیهی است که فهمیدن مطالب از حفظ کردن آن‌ها با ارزش‌تر بوده و در سلسله‌مراتب یادگیری سطح بالاتری را اشغال می‌کند؛

مثال:

۱- بانک مرکزی چگونه بر فعالیت بانک‌ها نظارت می‌کند؟

۲- دلیل برتری نقش نیروی انسانی نسبت به سایر عوامل تولید چیست؟

۳- انتخاب فلزات به‌عنوان پول، چه مزایا و چه مشکلاتی داشت؟

سطح سوم، کاربرد: پرسش‌های کاربردی، از دانش آموز می‌خواهد اطلاعات و مفاهیم به

خاطر سپرده شده و درک شده‌ی خود را در صحنه‌های جدید و ناآشنا یا در حل یک مسئله به کار گیرد. مهارت‌ها بر دو گونه‌اند: ذهنی و عملی یا کاربردی.

مثال:

– با اعدادی فرضی جدول عرضه و تقاضا را رسم کرده و بر روی منحنی، نقطه‌ی تعادل را مشخص کنید.

- چهار نوع کالای واسطه‌ای را که در منزل شما وجود دارد، نام ببرید.
- ویژگی‌های پنج خانوار از اعضای فامیل خود را در جدولی مانند جدول زیر بنویسید.

فعال بیکار	فعال شاغل	سالخوردگان	بزرگسالان	خردسالان	جمعیت کل

سطح چهارم) تجزیه و تحلیل: پرسش‌های تحلیلی در سطح بالاتری از طبقه‌بندی قرار دارند و به وسیله‌ی آن‌ها دانش آموز مجبور می‌شود که به‌طور جدی و عمیق فکر کند. در سطح کاربرد، تأکید بر روی استفاده از معلومات قبلی است و در سطح تجزیه و تحلیل، علاوه بر به کار بستن معلومات قبلی باید فعالیت‌های ذهنی هوشمندانه‌ی بیشتری انجام داد. در این سطح، اغلب فعالیت‌های ذهنی متوجه تجزیه و تحلیل پدیده‌ها و رویدادها به عوامل و متغیرهای تشکیل دهنده‌ی آن‌هاست؛

مثال:

- ۱- چرا افراد باید در میان خواسته‌های خود به انتخاب دست بزنند؟
- ۲- چرا در اندازه‌گیری تولید کل جامعه، ارزش کالاهای واسطه‌ای محاسبه نمی‌شود؟
- ۳- کدام یک از عوامل تولید مهم‌تر است؟ چرا؟

سطح پنجم) ترکیب: منظور از سازندگی و خلاقیت بررسی داده‌ها و مفاهیم جزئی و ترکیب آن‌ها برای رسیدن به یک مفهوم کلی، تصمیم‌گیری و نوآوری است. این فعالیت ذهنی ممکن است شامل پدید آوردن یک طرح، یک فکر ابداعی، یک فرضیه یا انجام یک مشکل‌گشایی و ارایه‌ی یک پیشگویی باشد؛

مثال:

- ۱- به نظر شما، استفاده از پول تحریری و کارت اعتباری به جای اسکناس، چه مزایایی برای جامعه دارد؟
- ۲- فرض کنید رییس کل بانک مرکزی هستید. در شرایطی که قیمت‌ها رو به افزایش است، چه سیاست‌هایی را برای پیش‌گیری یا کاهش سرعت آن پیشنهاد می‌کنید؟
- ۳- فرض کنید از یک کارخانه‌ی موفق تولید لبنیات بازدید می‌کنید. با استفاده از کلمات بهره‌وری عوامل تولید (زمین، سرمایه و نیروی کار) و هزینه‌ی فرصت هر یک از عوامل، گزارشی را تهیه کنید.

سطح ششم) ارزش‌یابی و قضاوت: این سطح بالاترین و پیچیده‌ترین انتظارات ما را از یادگیری دربر می‌گیرد. در این جا، دانش‌آموز با استفاده از یادگیری‌های خود در سطوح پنج‌گانه‌ی قبلی و در نظر گرفتن معیارها و ضوابط مناسب و منطقی درباره‌ی یک مسئله و موضوعی علمی، اجتماعی و سیاسی اظهارنظر می‌کند یا دو فرضیه‌ی پیشنهادی و دو روش کار را مقایسه کرده و روی آن‌ها داوری می‌کند به‌طوری که صحیح را از غلط، خوب را از بد و بهترین را از بهترین‌ها تشخیص می‌دهد؛

مثال:

- ۱- به نظر شما، تولیدکنندگان نان و مصرف‌کنندگان آن با رعایت چه نکاتی می‌توانند در کاهش دورریز آن مؤثر باشند؟
- ۲- به نظر شما، کشور ما با تولید چه کالاهایی می‌تواند از تجارت بین‌الملل سود ببرد؟
- ۳- دولت در سال‌های اخیر اقدام به سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی زیادی از جمله سدسازی کرده است. این سرمایه‌گذاری‌ها چه اهمیتی دارد؟

قسمت دوم

بررسی فصل‌های کتاب درس اقتصاد

* برخی اطلاعات لازم جهت هر جلسه‌ی تدریس

بخش ۱

مقدمات

اقتصاد چیست؟

فصل ۱ *

جلسه‌ی اوّل: صفحات ۸-۱

- هدف کلی: آشنایی مقدماتی با علم اقتصاد
- هدف جزئی: آشنایی با موضوع علم اقتصاد
- هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان این درس بتواند :
  - دلایل ضرورت آموختن علم اقتصاد را بیان کند.
  - نامحدود بودن نیازهای انسان را شرح دهد.
  - محدودیت منابع و امکانات در دسترس بشر را شرح دهد.
  - علت ناگزیر بودن انسان برای انتخاب در بین خواسته‌هایش را توضیح دهد.
  - روش مطالعه‌ی علمی را شرح دهد.
  - برای علم بودن اقتصاد دلیل بیاورد.
  - علم اقتصاد را تعریف کند.

* فصل‌های این کتاب متناظر با کتاب دانش‌آموز تدوین شده است.

دانستنی‌های معلم

(← ۱)

● نیازهای اساسی انسان برای ادامه‌ی حیات به نیازهای زیستی مشهورند که می‌توان آن‌ها را به‌طور ساده در سه عنوان خوراک، پوشاک و مسکن خلاصه کرد.

در واقع، نیازها شامل طیف وسیعی می‌شوند که با برآورده ساختن هر سطح از نیازها، سطوح عالی‌تری از نیازها پدیدار می‌شود؛ مثلاً، پس از برآورده شدن نیازهای زیستی، نیازهای عالی‌تری مثل نیاز به امنیت، بهداشت، هنر، جایگاه اجتماعی، خودشکوفایی و نظایر آن‌ها پدیدار می‌شود. البته نکته‌ی مهم این‌جاست که انسان برای ارضای این سلسله نیازها نیز در جای خود نیازمند تهیه‌ی وسایلی است؛ مثلاً برای کشت گندم نیازمند گاواهن، کود و لوازم آبیاری است. پس برای ارضای یک نیاز (تولید گندم جهت معیشت) نیازهای جدیدی به‌وجود می‌آیند، (مثل گاواهن، کود و ...).

تأمین این نیازهای جدید (وسایل کشت گندم) نیز در جای خود مستلزم تهیه‌ی تجهیزات دیگری است (مثل وسایل ذوب و شکل دادن آهن جهت تهیه‌ی گاواهن)؛ بنابراین، سلسله نیازها همچنان ادامه می‌یابد؛ به عبارت دیگر، رشد فناوری گرچه تأمین برخی نیازهای انسان را تسهیل می‌کند اما به نوبه‌ی خود نیازهای جدید دیگری می‌آفریند.

نکته‌ی مهم این است که با رشد جوامع بشری، تقسیم کار میان انسان بیش‌تر شده است و در جوامع جدید، هر بخش از جمعیت مسئولیت تأمین برخی از نیازهای افراد جامعه را برعهده گرفته‌اند؛ بدین ترتیب، گروه‌هایی مانند پزشکان، معلمان، کارگران، کشاورزان، مهندسان، خلبانان، هنرمندان و ... در جامعه پدیدار شده‌اند.

(← ۲)

● رشد نیازها به خودی خود هیچ معنای منفی یا مثبت اخلاقی ندارد حتی جامعه‌ای - و افرادی - که حداکثر تلاش خود را برای ارضای این نیازها به کار می‌گیرند به صرف تلاش، قابل داوری نیستند. این تلاش برای ارضای نیازها آن‌گاه اخلاقی و پسندیده است که در چارچوب ضوابط و قواعد اخلاقی انجام گیرد و آن‌گاه غیراخلاقی و مذموم است که بدون مراعات چارچوب‌های اخلاقی باشد. حتی بی‌گیری نیازهای مادی یا معنوی نیز تفاوتی ایجاد نمی‌کند. جوامعی که نیازهای اولیه‌ی مادی خود را برآورده کرده‌اند، ممکن است بیشتر به ارضای نیازهای معنوی روی بیاورند و این کار می‌تواند با مراعات ارزش‌ها و چارچوب‌های اخلاقی انجام شود یا به‌عکس. در هر صورت، نیازها از هر نوعی که باشند (مادی یا معنوی) و روش ارضای آن‌ها هر روشی که باشد (اخلاق‌گرایانه یا غیراخلاق‌گرایانه) تأمین آن‌ها نیازمند امکانات و منابع است و تأمین هریک از آن‌ها به پدیداری نیازهای

جدیدتری دامن می‌زند که در جای خود مستلزم منابع و امکانات جدیدتر و بیش‌تری است.

۳ ←

● به‌طور مثال، هر قدر زمین زراعی دور از محل سکونت جامعه‌ی بشری باشد، هزینه‌ی حمل محصولات تولید شده به بازار بالاتر می‌رود. البته هزینه‌ی حمل یا دسترسی به منابع، خود تحت تأثیر سطح دانش فنی است؛ مثلاً، اگر بشر توان به‌کارگیری نیروی بخار را نداشته باشد و حمل محصولات فقط از طریق گاری و چهارپایان انجام گیرد، زمین‌هایی که فاصله‌ی زیادی تا شهر دارند ارزش بهره‌برداری ندارند؛ چون محصولات تولید شده با هزینه و زحمت بسیار زیادی به شهر انتقال می‌یابد. اما، اگر دانش فنی به حدی رشد کند که مانند امروز بتوان کشتی‌های اقیانوس‌پیما را به‌کار گرفت، می‌توان محصولات کشاورزی را به مسافت‌های بسیار دور انتقال داد. شبیه این مثال‌ها را می‌توان در مورد اکتشاف و استخراج منابع زیرزمینی مطرح کرد؛ بنابراین، رشد دانش فنی و فناوری می‌تواند منابع و امکانات جدیدی در دسترس بشر قرار دهد؛ مثلاً، گرچه منابع نفتی محدود و پایان پذیرند ولی با رشد فناوری، بشر می‌تواند از انرژی نامحدود خورشید برای تأمین نیاز خود به انرژی، استفاده کند اما فراموش نکنیم که گرچه انرژی خورشید نامحدود است (در مقایسه با نیازهای فعلی انسان) اما برای استفاده از این انرژی نیازمند تجهیزاتی هستیم که آن تجهیزات محدود یا تهیه‌ی آن‌ها پرهزینه است؛ بدین ترتیب، محدودیت منابع و امکانات بشر، همچنان پابرجا باقی می‌ماند.

۴ ←

● غیر از فناوری و دانش فنی مربوط به آن که در دسترسی و استحصال منابع مؤثر بوده دانش دیگری هم برای انسان لازم است تا در استفاده‌ی بهینه و بهتر از منابع، وی را یاری کند. علم اقتصاد، دانش مورد نیاز انسان جهت استفاده‌ی بهتر و تخصیص بهینه منابع است.

● انسان به عنوان یک موجود صاحب عقل و درایت، طبعاً به این نکته توجه دارد که با کمترین زحمت و تلاش به خواسته‌هایش برسد و برای رسیدن به مقصود، کوتاه‌ترین و ساده‌ترین راه را انتخاب کند. در عین حال، توجه به این نکته دارد که برای رسیدن به خواسته‌های خود تا حد امکان از منابع با ارزش در دسترس خود استفاده‌ی بهینه کند و به عبارتی، آن‌ها را هدر ندهد؛ زیرا، می‌تواند از باقی‌مانده‌ی آن منابع برای رسیدن به اهداف دیگری استفاده کند. با این بیان، یک ملاک مهم برای «بهترین بودن» روش استفاده از منابع این است که برای رسیدن به سطح خاصی از تأمین نیازهای انسان، منابع به بهترین نحو مورد استفاده قرار گیرد و از هدر رفتن آن — که هر یک به نوعی کمیاب است — جلوگیری شود.

● سؤالات مطرح شده در صفحه‌ی ۵ کتاب، همگی به گونه‌ای اشاره به رابطه‌ی بین پدیده‌های واقعی در عرصه‌ی اقتصاد دارد؛ مثلاً، وقتی درباره‌ی نحوه‌ی تصمیم‌گرفتن تولیدکنندگان درباره‌ی میزان تولید یک کالا بحث می‌کنیم، می‌خواهیم بدانیم چه عوامل و متغیرهایی هستند که اگر تغییر کنند، تصمیم تولیدکنندگان عوض می‌شود. اگر درآمد افراد جامعه افزایش یابد، چه تأثیری روی میزان تولید خواهد داشت و این تأثیر چگونه اتفاق می‌افتد. اگر نقدینگی در جامعه افزایش یابد ..... اگر تورم تشدید شود ... اگر قیمت مواد اولیه کاهش یابد ..... اگر دستمزد کارگران بالا رود ..... و ..... چه تغییراتی در میزان تولید کالای مورد نظر ما اتفاق خواهد افتاد. در بررسی‌های اقتصادی، تلاش می‌شود که رابطه‌ی بین پدیده‌های مختلف سنجیده شود و در نهایت، چگونگی و میزان تأثیرگذاری این پدیده‌ها بر یکدیگر معلوم گردد؛ در نتیجه‌ی این بررسی‌ها، مراکز اقتصادی و دولت، اطلاعات مورد نیاز برای اداره‌ی بهتر امور اقتصادی را به دست می‌آورند و درمی‌یابند که اگر بخواهند یک متغیر اقتصادی خاصی مثل نرخ تورم را تغییر دهند، کدام عوامل را در درجه‌ی اول باید مورد نظر قرار دهند و با ایجاد تغییر در آن‌ها، تغییر مطلوب در نرخ تورم را ایجاد کنند. به‌طور کلی، سؤالاتی که علم اقتصاد در صدد پاسخ‌گویی به آن‌هاست را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد؛

دسته‌ی اول) سؤالاتی که مربوط به رفتار افراد، خانواده‌ها، بنگاه‌ها و به‌طور کلی عاملان و کارگزاران اقتصادی است. مثل:

- افراد تحت تأثیر چه عواملی پس‌اندازهای خود را افزایش می‌دهند؟
- کارفرمایان چگونه در مقابل افزایش قیمت مواد اولیه یا افزایش مالیات واکنش نشان می‌دهند؟
- عکس‌العمل کارگران در برابر کاهش یا افزایش نرخ دستمزد، ساعات کار، مالیات بر دستمزد و ... چگونه است؟
- مسئولان بانکی بر چه اساسی سود سپرده‌ها یا وام‌ها را تعیین می‌کنند؟
- و ....

دسته‌ی دوم) سؤالاتی است که مربوط به رفتار پدیده‌های کلی یا متغیرهای کلان اقتصادی است. ویژگی این پدیده‌ها یا متغیرها این است که براساس تصمیم فرد یا افراد خاصی تغییر نمی‌کنند بلکه رفتار و تغییرات آن‌ها حاصل عملکرد و کنش و واکنش مجموعه‌ی افراد، کارگزاران و سیاست‌گزاران اقتصادی (دولت) است. پدیده‌هایی مثل سرمایه‌گذاری ملی، رشد اقتصادی، تورم، بیکاری، سقوط بورس‌ها، تولید ناخالص ملی، ارزش پول ملی، رشد صادرات، رشد واردات، کسری تجاری و نظایر این‌ها، پدیده‌های کلی یا متغیرهای کلان اقتصادی هستند. علم اقتصاد درباره‌ی این

پدیده‌ها به سؤالاتی مانند پرسش‌های زیر پاسخ می‌دهد :

- سرمایه‌گذاری ملی از چه عواملی تأثیر می‌پذیرد؟
- صادرات کل کشور تحت چه شرایطی افزایش می‌یابد؟
- تولید ناخالص ملی و رشد اقتصادی تابع چه متغیرهایی است؟
- رابطه بین تورم و بیکاری چیست؟
- چرا در برخی شرایط اقتصادی همزمان شاهد تورم و بیکاری هستیم؟
- چگونه می‌توان ارزش پول ملی در برابر ارزهای خارجی را حفظ کرد؟

- و ....

(← ۶)

● در همه‌ی شاخه‌های علوم تلاش می‌شود با بررسی روابط پدیده‌ها و تأثیری که هر کدام بر دیگری می‌گذارند، به شناخت هرچه بیشتر موضوع مورد بررسی پرداخته شود. اطلاعات جمع‌آوری شده و شناختی که از موضوع حاصل می‌آید در مراحل بعد مجدداً مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ مثلاً، در علم شیمی اثر مواد مختلف روی هم مورد بررسی قرار می‌گیرد. از این اطلاعات، ممکن است در تهیه‌ی مواد با درجه‌ی خلوص بسیار بالا یا هر هدف دیگری استفاده کرد.

(← ۷)

● شباهت شاخه‌های مختلف علوم به همدیگر این است که در همه‌ی شاخه‌ها، دانشمندان تلاش می‌کنند با کشف روابط بین پدیده‌ها از طریق جمع‌آوری مشاهدات و تجزیه و تحلیل آن‌ها، موضوع مورد مطالعه‌ی خود را بشناسند و به بیان جامع‌تر با روش بررسی علمی به مطالعه بپردازند؛ به عبارت دیگر، هر علم عبارت است از مجموعه‌ای از پاسخ‌های روشمند به مجموعه‌ای از سؤالات خویشاوند؛ یعنی، در مورد هریک از زمینه‌های طبیعی، اجتماعی یا فنی محیط پیرامون انسان، به تدریج و در طول تاریخ سؤالاتی به وجود آمده است که در موقع خود نیز پاسخ‌هایی به آن‌ها داده شده است. این پاسخ‌ها معمولاً از سوی دانشمندانی داده می‌شود که معمولاً روش‌های عقلانی، منطقی و دقیقی را برای یافتن پاسخ سؤالات خود به کار می‌گیرند. به تدریج، روش‌ها و پاسخ‌های دانشمندان به وسیله‌ی یک دیگر اصلاح می‌شود و مجموعه‌ای از قواعد و دستورهای پذیرفته شده در بین آن‌ها رایج می‌گردد. این مجموعه قواعد و دستورها، چارچوب روش علمی پاسخ‌گویی به سؤالات در یکی از زمینه‌های علمی را به دست می‌دهد.

بنابراین، هر علم عبارت است از مجموعه‌ای از سؤالات مرتبط با هم (خویشاوند) در یک زمینه‌ی معین همراه با مجموعه‌ای از پاسخ‌ها به آن سؤالات که در چارچوب روش علمی آن علم ارایه

شده باشد.

اما پاسخ‌های ارایه شده به سؤالات نه تنها باید در چارچوب روش علمی فراهم آمده باشند بلکه باید در آزمون‌های عملی نیز درستی آن‌ها تأیید شود.

● در واقع، مطالعات دانشمندان شیمی را مطالعات علمی می‌دانیم؛ چون، آن‌ها با آزمایشات مکرر و تحت شرایط متفاوت، اثر چند ماده‌ی شیمیایی را روی هم بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که می‌توان با استفاده از ترکیب خاصی از مواد، یک فعل و انفعال شیمیایی مانند زنگ زدن فلزات را کند نمود یا مثلاً، بر سرعت فعل و انفعال دیگر افزود. این نظریات بارها و بارها آزمایش شده‌اند و همواره نتیجه‌ی مورد انتظار را به بار آورده‌اند؛ به همین دلیل، در عرصه‌ی علم شیمی به باور عمومی - و در واقع به یک نظریه‌ی بسیار پذیرفته شده - تبدیل گردیده‌اند.

● مطالعات اقتصاددانان را نیز مطالعات علمی می‌دانیم؛ چون، آن‌ها نیز به همین شکل عمل می‌کنند؛ مثلاً، آن‌ها با بررسی‌هایشان متوجه شده‌اند که با افزایش هزینه‌های دولت می‌توان در جامعه رونق ایجاد کرد و موجبات کاهش بیکاری را فراهم ساخت. از آن‌جا که این ایده بارها و بارها تجربه شده، به یک باور عمومی (نظریه‌ی پذیرفته شده) در عرصه‌ی علم اقتصاد تبدیل گردیده است؛ از این رو، در شرایطی که اقتصاد کشور دچار رکود باشد، معمولاً، اقتصاددان‌ها توصیه می‌کنند دولت با افزایش هزینه‌های خود به کاهش دامنه‌ی رکود کمک کند.

(← ۸)

● تعاریف متعددی برای علم اقتصاد مطرح شده است و همواره، اقتصاددان‌ها سعی کرده‌اند که بهترین و جامع‌ترین تعریف‌ها را ارایه نمایند؛ از این رو، طبعاً می‌توان تعاریف بهتر و جامع‌تری نسبت به تعریف ارایه شده در کتاب مطرح کرد اما در اصل، هدف کتاب، ارایه‌ی جامع‌ترین تعریف نیست بلکه سعی شده است تعریفی ارایه شود که در عین روشن و قابل فهم بودن برای دانش‌آموز، مفاهیم اولیه‌ی مورد نظر را دربر داشته باشد اما جهت تکمیل بحث، سه تعریف دیگر از علم اقتصاد ارایه می‌دهیم.

● ژان باتیست سی: علم اقتصاد علم قوانین حاکم بر ثروت و نشان‌دهنده‌ی طرق تشکیل و توزیع و مصرف ثروت است.

● آلفرد مارشال: اقتصاد، مطالعه‌ی آن قسمت از فعالیت فردی و اجتماعی است که اساساً به منظور تأمین رفاه مادی و استفاده از شرایط مادی بهزیستی به کار رفته است.

● پل ساموئلسن: اقتصاد عبارت است از بررسی روش‌هایی که بشر با وسیله یا بدون وسیله‌ی پول برای به کار بردن منابع کمیاب تولید، به منظور تولید کالا و خدمات در طی زمان و نیز برای توزیع کالاها و خدمات بین افراد و گروه‌ها در جامعه به منظور مصرف در حال و آینده انتخاب می‌کند.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۱-۱) نیازهای یک خانواده‌ی شهری؛ تلفن، اتومبیل، مبلمان، رایانه، جاروبرقی، پلوپز، آبمیوه‌گیری و ... .

نیازهای یک خانواده‌ی روستایی؛ کود، سم، بذر، علوفه‌ی دام، دیگر ملزومات کشاورزی و دام‌پروری و ... .

فعالیت ۱-۲) خرید روزنامه و کتاب، خرید تنقلات، خرید بعضی لوازم شخصی، کرایه‌ی رفت و آمد، بلیط سینما، تهیه‌ی نیازهای ضروری و پس‌انداز.

فعالیت ۱-۳)

الف - ارز	ت - تقاضا	و - واردات
ب - بودجه	ق - قیمت	ع - عرضه
پ - پس‌انداز	د - درآمد	ت - توزیع
ت - توسعه	م - مصرف	م - مالیات
س - سرمایه‌گذاری	ت - تولید	ب - بودجه

بخش ۱

مقدمات

فصل ۱

اقتصاد چیست؟

جلسه‌ی دوم: صفحات ۱۵ - ۸

هدف کلی: - آشنایی مقدماتی با علم اقتصاد

- آشنایی با برخی مفاهیم اساسی در اقتصاد

هدف‌های جزئی: - آشنایی با اهمیت علم اقتصاد در زندگی فردی و اجتماعی

- آشنایی با برخی از تعاریف مورد لزوم (کالا، خدمات، هزینه‌ی

فرصت)

هدف‌های رفتاری: از دانش آموز انتظار می‌رود، پس از پایان این درس بتواند:

- علل اهمیت اقتصاد را در زندگی انسان‌ها شرح دهد.

- برای تقابل نداشتن علم اقتصاد و دیدگاه اسلام نسبت به آن دلیل بیاورد.

- کالا، خدمات کالاهای مصرفی و واسطه‌ای، کالای ضروری، تجملی و هزینه‌ی

فرصت را تعریف کند.

دانستنی‌های معلم

۸ ←

● اسلام تأمین نیازهای مادی بشر را لازمه‌ی رشد و تعالی معنوی او می‌داند؛ از این رو، بر این نکته تأکید دارد که بشر باید با استفاده‌ی عاقلانه از نعمت‌های خدادادی طبیعت پیرامون خود، سطحی معقول از رفاه و برخورداری مادی را برای جامعه‌ی خود فراهم آورد؛ زیرا، اگر جامعه‌ی انسانی در منجلا ب فقر و بدبختی و تنگدستی گرفتار شود، زمینه برای ارتکاب گناه و انحراف جامعه‌ی بشری

فراهم می‌شود. اگر بیکاری در جامعه گسترش یابد، تمایل به ارتکاب جرم نیز افزایش خواهد یافت. البته این تشویق و ترغیب برای بهبود وضع معیشتی و اقتصادی و افزایش رفاه، بی‌حد و حصر نیست؛ یعنی، چنین نیست که از دید اسلام، رفاه و تنعم مادی در هر سطحی از زندگی مادی بشر، ارزشمند باشد؛ زیرا، رفاه اقتصادی هدف نیست بلکه وسیله است.

بدین لحاظ، هرگاه رفاه به حدّ قابل قبول رسید و نگرانی بشر از فقر برچیده شد، دیگر افزایش سطح رفاه و رفتن به سمت تجمل‌پرستی و مصرف‌گرایی، تقبیح می‌شود و دیگر ارزش تلقی نخواهد شد. این است که می‌گوییم اسلام اقتصاد را وسیله می‌داند نه هدف.

● با این حال، این به معنی ضرورت توقف رشد اقتصادی و پیشرفت مادی جامعه در یک حدّ معین نیست، بلکه باید گفت جامعه با رسیدن به حدّ مناسب رفاه مادی، به جای استفاده از دستاوردهای رشد اقتصادی در مسیر افزایش رفاه فردی، سعی در ارتقای فرهنگی، علمی و معنوی خود می‌کند. از این رو، نه تنها رشد اقتصادی جامعه متوقف نشده و بی‌فایده تلقی نمی‌شود، بلکه انگیزه‌ی کافی برای تشدید و تسریع آن همواره وجود خواهد داشت.

(← ۹)

● اسلام تأکید فراوان دارد که جامعه‌ی اسلامی نباید دچار ضعف شود و تسلیم خواست‌های قدرت‌طلبان قرار گیرد. مسلمانان باید سعی کنند جامعه‌ای مقتدر و توانمند تشکیل دهند و قدرتی داشته باشند به گونه‌ای که بدخواهان در آن‌ها طمع نکنند؛ زیرا، جامعه‌ی ضعیف که قدرت دفاع از منافع خود را ندارد، همواره طعمه‌ای خوب و شکاری آسان و بی‌دردسر برای قدرتمندان و زورگویان جهان تلقی می‌شود. حال باید توجه داشت جامعه‌ای که اقتصاد توانمند و شکوفا نداشته باشد، چگونه می‌تواند از اقتدار کافی برای مقابله با تهاجم دشمنان خود برخوردار شود؟ طبعاً، داشتن روحیه‌ی سلحشوری و از خودگذشتگی هرچند برای دفاع از کیان جامعه لازم است ولی هرگز کافی نیست.

(← ۱۰)

● در حال حاضر، هزینه‌های نظامی در اکثر کشورها، سهم قابل توجهی از امکانات کشور را می‌بلعد. رقابت تسلیحاتی بین کشورهای رقیب باعث می‌شود از یک سو، بخش مهمی از توان علمی و فکری دانشمندان در مسیر طراحی و تولید سلاح‌های پیشرفته صرف شود و از سوی دیگر، همان امکانات و منابع مادی - که باید صرف تولید کالاهای مصرفی شود - با هدف دیگری مصرف گردد؛ به عبارت دیگر، به جای تولید «زندگی» تولید «مرگ» می‌کند. قدرت‌های صنعتی بزرگ هم برای رسیدن به سود هرچه بیشتر و فروش سلاح‌های ساخته شده به رقابت تسلیحاتی بین کشورهای کوچک‌تر دامن می‌زنند.

● انتخاب هر چیز مستلزم کنار نهادن چیز دیگری است. آن گاه که به مطالعه‌ی یک کتاب می‌نشینید، در واقع انتخاب کرده‌اید که در آن زمان فقط آن کار را انجام دهید و به کارهای دیگری نپردازید؛ مثلاً، می‌توانستید تلویزیون تماشا کنید یا بخوابید یا به موسیقی گوش دهید یا کتاب دیگری را بخوانید؛ بنابراین، محدودیت زمان، شما را وادار می‌کند که میان خواندن این کتاب و انجام دادن کاری که ارزش کم‌تری دارد، اولی را انتخاب کنید؛ به عبارت دیگر، صرف کردن زمان برای خواندن این کتاب هزینه‌ای به همراه دارد. اقتصاددانان این هزینه را **هزینه‌ی فرصت** می‌نامند؛

فرض کنید که از میان همه‌ی کارهایی که می‌توانستید به جای خواندن این کتاب انجام دهید، تماشای تلویزیون مطلوب‌ترین بود. اگر چنین باشد، تماشای تلویزیون هزینه‌ی فرصت خواندن این کتاب است. لذا هزینه‌ی فرصت ارزشمندترین بدیلی است که شما به سبب انتخابی که کرده‌اید، ناچار به فدا کردن آن هستید. حال به مثال دیگری می‌پردازیم.

فرض کنید یک پزشک با حضور در مطب خود و معاینه‌ی بیماران می‌تواند در هر ساعت ۱۰۰/۰۰۰ ریال درآمد کسب کند. اگر این پزشک مطب خود را دو ساعت تعطیل کند و به سینما برود، هزینه‌ی فرصت سینما رفتن برای این پزشک ۲۰۰/۰۰۰ ریال است.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۴-۱

- نان، گوشت، مرغ، لبنیات، سبزیجات و ...
- روزنامه، مجله، کتاب و ...
- صابون، شامپو، خمیردندان و ...
- خدمات آموزشی، درمانی، بهداشتی و ...

فعالیت ۵-۱

- خواب، ورزش، تفریح، کار، خواندن کتاب‌های درسی و روزنامه.
- تماشای تلویزیون، رفتن به کلاس‌های آموزشی، رفتن به میهمانی و ...
- مهم‌ترین آن‌ها) خواندن کتاب، ورزش و رفتن به میهمانی.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) منظور این است که از منابع و امکانات به صورت‌های مختلف می‌توان استفاده کرد؛

برای مثال، از زمین می‌توان برای کشت انواع محصولات کشاورزی، مراکز صنعتی و ساختمان‌های مسکونی استفاده نمود؛ به عبارت دیگر، منابع و امکانات فقط یک کاربرد خاص ندارد و می‌توان از آن‌ها برای رفع نیازهای دیگری نیز سود برد.

سؤال ۲) زیرا، منابع و امکانات در دسترس انسان قادر به رفع تمامی نیازهای نامحدود انسان نیست و به ناچار باید از میان آن‌ها آن دسته نیازهایی را که اولویت بیشتر دارند، انتخاب کند.

سؤال ۳) به عنوان مثال:

— افزایش بارندگی در طول سال و مهار آب از طریق سدسازی — افزایش محصولات کشاورزی — پایین آمدن قیمت محصولات کشاورزی و به‌عکس
— افزایش حقوق کارکنان دولت — بالا رفتن نرخ تورم
— پرداخت وام‌های مسکن توسط بانک‌ها — افزایش تقاضای مردم برای خرید مسکن — افزایش قیمت مسکن در جامعه

— بالا رفتن نرخ بهره‌ی پس‌انداز توسط بانک‌ها — افزایش پس‌اندازهای مردم در بانک‌ها
— افزایش سرمایه‌گذاری‌ها — افزایش تولیدات مختلف — افزایش سطح رفاه در جامعه
سؤال ۴) اقتصاد علمی است که رفتار بشر را به صورت رابطه‌ای بین منابع و عوامل تولید کمیاب — که موارد استفاده‌ی مختلف دارند — با نیازهای مادی بشر — که نامحدودند — مطالعه می‌کند. از نظر اسلام، با توجه به این که ارتقای معنوی انسان مد نظر است، تلاش برای تأمین نیازهای مادی افراد خانواده همانند تلاش در راه خدا شایسته و قابل تقدیر است.

سؤال ۵) ارتباط مستقیم وجود دارد؛ زیرا، کشوری که وضع اقتصادی نابسامانی دارد آسیب‌پذیر است و به شدت تحت تأثیر فرهنگ مهاجم قرار می‌گیرد و به‌عکس.

سؤال ۶) خیر؛ زیرا، با توجه به محدود بودن منابع و امکانات موجود در هر جامعه سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی تولید کالاهای اساسی و ضروری — نسبت به سرمایه‌گذاری در تولید کالاهای لوکس و تجملی — یک اقدام صحیح و عاقلانه است.

سؤال ۷) هزینه‌ی فرصت یا هزینه‌ی فرصت ازدست‌رفته بیانگر آن چیزی است که از آن صرف‌نظر می‌کنیم و به‌عبارتی، آن را از دست می‌دهیم؛ مثلاً، فرض کنید با پولی که داریم می‌توانیم یک پیراهن یا ۲ جلد کتاب بخریم. اگر پیراهن بخریم در واقع از خرید ۲ جلد کتاب صرف‌نظر کرده‌ایم. این اصل از این جهت در تصمیم‌گیری درست به ما کمک می‌کند که در واقع بین انتخاب‌های خود، موردی را در نظر می‌گیریم که بیشترین رضایت خاطر را برای ما فراهم می‌کند و معقول‌تر است.

بخش ۱

مقدمات

فصل ۲

حسابداری ملی

جلسه‌ی سوم: صفحات ۲۱-۱۶

هدف کلی: آشنایی با برخی مفاهیم اساسی در اقتصاد

هدف‌های جزئی: - آشنایی با حسابداری ملی

- آشنایی با مفاهیم استهلاک، تولید ناخالص ملی، داخلی و

درآمد ملی

هدف‌های رفتاری: از دانش آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- مفهوم حسابداری ملی را بیان کند.

- مفهوم تولید و تولید ملی را بیان کند.

- چهار شرطی را که فعالیت‌های تولیدی باید داشته باشند تا در محاسبه‌ی

تولید ملی منظور شوند را ذکر کند و هر کدام را توضیح دهد.

- مفهوم استهلاک را بیان کند. (با ذکر مثال)

- تولید خالص ملی را تعریف کند و بیان نماید که این شاخص نشان‌دهنده‌ی

چیست؟

- تولید خالص داخلی را تعریف کند و بیان نماید که این شاخص نشان‌دهنده‌ی

چیست؟

- مفهوم درآمد ملی و درآمد سرانه را توضیح دهد و بیان کند که هر کدام از این

شاخص‌ها نشان‌دهنده‌ی چیست؟

دانستنی های معلم

(۱۶←)

● تولید بیشتر یعنی درآمد بیشتر و درآمد بیشتر مستلزم مشارکت و استفاده ی بیشتر از منابع و امکانات است. برای تولید بیشتر باید نیروی انسانی بیشتری استخدام شود و دستمزد بیشتری به آنها پرداخت گردد. این امر برای سایر عوامل تولید نیز صدق می کند؛ مثلاً، برای افزایش تولید لازم است واحدهای تولیدی جدیدی تأسیس شوند؛ از این رو، فعالیت برای ایجاد ساختمان های جدید افزایش می یابد. این به معنی مصرف بیشتر مصالح ساختمانی است و در نتیجه، تولیدکنندگان مصالح ساختمانی باید کارگر بیشتری استخدام کنند و ...؛ به طوری که ملاحظه می شود، با افزایش تولید در جامعه، فرصت های شغلی فراوانی ایجاد می گردد و در کل، درآمد تک تک افراد جامعه بیشتر می شود.

● در این خصوص، دولت ها نقش بسزایی را برعهده دارند. دولت ها سعی می کنند با به کارگیری سیاست های اقتصادی، بستر لازم جهت افزایش تولید کالاها و خدمات را فراهم کنند. این جا یافته های علم اقتصاد به کمک دولت می آید. سؤالی که اقتصاددان ها جواب می دهند این است که، چه عواملی می تواند موجب افزایش تولید در جامعه بشود؟ به عبارتی دیگر، برای افزایش تولید کدام متغیر را باید تغییر داد و این تغییر به چه میزان خواهد بود؟

پاسخ فعالیت ها

فعالیت ۱-۶) فعالیت زنان در خانه (زنان خانه دار) و فعالیت های قاجاق؛ زیرا، فعالیت زنان در خانه به رغم اهمیت آن، در بازار ارایه نمی شود و در قبال آن پولی رد و بدل نمی گردد. فعالیت های قاجاق مثل مواد مخدر نیز به دلیل عدم اطلاع از آن و مشروعیت نبخشیدن به آن محاسبه نمی شود.

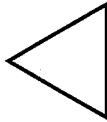
فعالیت ۱-۷)

$$40 \times 200 / 000 = 8 / 000 / 000$$

$$350 \times 2 / 000 / 000 = 700 / 000 / 000$$

$$5000 \times 20 / 000 = 100 / 000 / 000$$

$$8 / 000 / 000 + 700 / 000 / 000 + 100 / 000 / 000 + 40 / 000 / 000 = 920 / 000 / 000$$

جلسه‌ی چهارم: صفحات ۲۷-۲۱

- هدف کلی: آشنایی با برخی مفاهیم اساسی در اقتصاد
- هدف‌های جزئی: - آشنایی با مراحل مختلف محاسبه‌ی تولید در یک کشور
- آشنایی با مفهوم محاسبه به قیمت جاری و ثابت
- هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:
  - تصویری ساده از اقتصاد جامعه ارائه دهد.
  - سه روش هزینه، درآمد و تولید را که می‌توان از روی آن‌ها ارزش کل تولیدات جامعه را محاسبه کرد، توضیح دهد.
  - مفهوم محاسبه به قیمت جاری و به قیمت ثابت در محاسبه‌ی ارزش کل تولیدات جامعه را توضیح دهد.
  - علت این که ارزش کل تولیدات را به قیمت ثابت محاسبه می‌کنیم را توضیح دهد.

دانستنی‌های معلم

(← ۱۶)

● با کمک حسابداری ملی می‌توان اثر سیاست‌های مختلف را در اقتصاد کشور سنجید؛ مثلاً می‌توان مشاهده کرد که در دوره‌ای که حزب یا گروه «الف» حکومت را در دست داشته است، تولید کشور سالانه ۸ درصد رشد کرده است؛ در حالی که در دوره‌ی فعالیت حزب یا گروه «ب»، این رشد ۶ درصد بوده است؛ از این رو، اگر عوامل دیگری دخیل نباشند، می‌توان گفت در دوره‌ی مسئولیت

گروه اول، به لحاظ کفایت این گروه، رشد اقتصادی بالاتر بوده است. حسابداری ملی با ارائه‌ی شاخص‌های کمی، امکان مقایسه‌ی عملکرد احزاب، گروه‌ها و مسئولان مختلف را فراهم می‌سازد؛ مثلاً، اگر بدانیم در طول ۱۵ سال گذشته تولید کل کشورهای مختلف با چه سرعتی افزایش داشته است، می‌توانیم قضاوت بهتری درباره‌ی میزان توفیق دولت‌های حاکم بر این کشورها داشته باشیم. البته ممکن است پیشرفت هر گروه از کشورها علل متفاوتی داشته باشد ولی به هر حال پایه و مبنای مقایسه، از حسابداری ملی به دست می‌آید.

• برخی از متغیرهای مورد بحث در حسابداری ملی عبارت‌اند از: شاخص قیمت‌های مصرف کننده (تورم)، میزان نقدینگی، اعتبارات اعطایی بخش دولتی به بخش خصوصی، میزان افراد شاغل، موجودی سرمایه‌ی بانک مرکزی و سیستم بانکی، ذخائر ارزی، واردات، صادرات، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مجموع هزینه‌های مصرفی جامعه، هزینه‌های دولت و ...

(← ۱۷)

• در واقع، از مجموعه‌ی فعالیت‌های تولیدی در جامعه، یک بخش از آن، از بازار عبور می‌کند؛ یعنی، فروشندگان آن‌ها را به خریداران می‌فروشند. در واقع، کالاها و خدمات تولیدی که به‌طور آشکار و قانونی (در صورت لزوم، قابل نظارت توسط دولت) و در مقابل رد و بدل کردن پول مبادله می‌شوند، آن بخشی هستند که از بازار عبور می‌کنند (بخش الف) اما مجموعه‌ای از فعالیت‌های اقتصادی و کالاها و خدمات تولیدی وجود دارند که از بازار عبور نمی‌کنند (بخش ب) که البته، معمولاً، بخش «ب» نسبت به بخش «الف» درصد بسیار کوچک‌تری از کل تولید یک جامعه را تشکیل می‌دهد (مطابق شکل زیر).

در واقع بخش «ب» شامل کلیه‌ی کالاها و خدماتی می‌شود که اولاً، در مقابل تولید و انجام آن‌ها پولی پرداخت نمی‌شود؛ مثل خدماتی که زنان خانه‌دار در خانه انجام داده یا خدماتی که سربازان

وظیفه ارائه می‌دهند. ثانیاً، تولیدات و خدماتی که مبادله می‌شود؛ یعنی، در مقابل تولید یا انجام آن‌ها پول رد و بدل می‌شود اما توسط دولت قابل مشاهده، اندازه‌گیری و نظارت نیست؛ مثل فعالیت‌های (خدمات) فالگیران یا فعالیت‌های (تولیدی و خدماتی) قاچاق و غیرقانونی.

تولید کل جامعه، حاصل جمع بخش‌های «الف» و «ب» است اما در اصل، بخش «ب» قابل محاسبه‌ی دقیق نیست و فقط بخش «الف» را می‌توان محاسبه کرد اما اگر فرض کنیم نسبت بین بخش «الف» و «ب» در طول زمان و سال‌های متفاوت خیلی تغییر اساسی نمی‌کند، محاسبه‌ی تولید کل جامعه از طریق محاسبه‌ی - فقط - بخش «الف»، برآورد خوبی از کل فعالیت اقتصادی به دست می‌آید - هرچند که بخش «ب» نادیده گرفته شده است - به عبارت دیگر، چون بخش «ب» را برای سال‌های متوالی و نیز برای همه کشورها نادیده می‌گیریم، اطلاعات به دست آمده از بخش «الف» برای یک جامعه در سال‌های متوالی یا برای کشورهای مختلف، قابلیت مقایسه پیدا می‌کند؛ چون، در همه‌ی این محاسبات بخش «ب» حضور ندارد.

(← ۱۸)

● فرض کنیم در یک جامعه‌ی معین، فقط دو تولیدکننده حضور دارند که یکی، کالای «الف» و دیگری، کالای «ب» را تولید می‌کند. تولیدکننده‌ی اول ۱۰۰ واحد کالای «الف» تولید می‌کند که هر واحد آن ۱۰۰۰ ریال قیمت دارد.

فرض می‌کنیم این تولیدکننده برای تولید کالای «الف» هیچ هزینه‌ای بابت مواد اولیه مصرفی خود نمی‌پردازد و مواد اولیه را رایگان از طبیعت برداشت می‌کند. این تولیدکننده از این ۱۰۰ واحد کالای «الف»، ۵۰ واحد را به مصرف‌کنندگان و خانوارها می‌فروشد و ۵۰ واحد دیگر را تولیدکننده‌ی دوم می‌خرد تا به عنوان مواد اولیه در تولید کالای «ب» به کار گیرد. تولیدکننده‌ی دوم این ۵۰ واحد کالای «الف» را با فعالیتی که انجام می‌دهد به ۵۰ واحد کالای «ب» تبدیل کرده و هر واحد کالای «ب» را به ۱۵۰۰ ریال عرضه می‌کند که مورد استفاده‌ی خانوارها قرار می‌گیرد. ارزش تولیدات کالای «الف» عبارت است از:

$$\text{ریال } 100 \times 1000 = 100 / 000$$

ارزش تولیدات کالای «ب» عبارت است از:

$$\text{ریال } 50 \times 1500 = 75000$$

بدین ترتیب، ارزش کل تولیدات جامعه باید ۱۷۵/۰۰۰ ریال باشد ولی این محاسبه درست نیست؛ زیرا، تولیدکننده‌ی دوم در اصل ۷۵۰۰۰ ریال کالا تولید نکرده است بلکه کالایی به ارزش

۵۰۰۰۰ ریال را (که از تولیدکننده‌ی «الف» خریده است) با فعالیت خرد تبدیل به کالایی با ارزش ۷۵۰۰۰ ریال کرده است؛ یعنی، به میزان ۲۵۰۰۰ ریال به ارزش تولیدات کالای «الف» اضافه کرده است؛ از این رو، در محاسبه‌ی ارزش کالاهای تولیدی جامعه، باید کالای «الف» را به دو بخش مجزا تقسیم کنیم:

۱- ارزش تولیدات کالای «الف» که توسط خانوارها خریداری شده است:

$$\text{ریال } 50 \times 1000 = 50000$$

۲- ارزش تولیدات کالای «الف» که توسط تولیدکننده‌ی کالای «ب» خریداری شده است:

$$\text{ریال } 50 \times 1000 = 50000$$

از سوی دیگر، ارزش تولیدات کالای «ب» را می‌توان ناشی از دو عامل دانست:

۱- ارزش کالای «الف» که تولیدکننده‌ی کالای «ب» خریده است:

$$\text{ریال } 50 \times 1000 = 50000$$

۲- میزان افزایش قیمت کالای «الف» در جریان تبدیل به کالای «ب»:

$$\text{ریال } 50 \times 500 = 25000$$

به‌طوری که ملاحظه می‌شود، اگر صرفاً ارزش کل کالاهای «الف» و کالاهای «ب» را با هم جمع کنیم $50/000$ ریال ارزش کالای «الف» که توسط تولیدکننده‌ی کالای «ب» خریداری شده است دوبار محاسبه می‌شود؛ بنابراین، در محاسبه‌ی تولید کل تنها باید ارزش کالاهای و خدمات نهایی (یعنی کالاهای و خدماتی که توسط مصرف‌کننده‌ی نهایی خریداری می‌شود) محاسبه شود. در مثال بالا، مصرف‌کنندگان 50 واحد از کالای «الف» را به ارزش $50/000$ ریال از تولیدکننده‌ی اول و 50 واحد از کالای «ب» را به ارزش 75000 ریال از تولیدکننده‌ی دوم خریداری کرده‌اند؛ بنابراین، مجموع ارزش تولید کل در جامعه موردنظر (که فرض شده است فقط دو تولیدکننده دارد) برابر است با:

$$+ 50000 = 50 \times 1000 \quad \text{ارزش کالای نهایی «الف»}$$

$$\underline{75000 = 50 \times 1500} \quad \text{ارزش کالای نهایی «ب»}$$

$$125000 \quad \text{ارزش تولید کل}$$

● تولید ملی و تولید داخلی هر دو شاخص‌های مهمی در حسابداری ملی هستند. تولید ملی میزان تولید کالاهای و خدمات توسط افراد یک ملت را چه در داخل کشور و چه خارج از کشور

می‌سینجد اما تولید داخلی، میزان تولید کالا و خدمات در داخل کشور چه توسط افراد ملت و چه توسط خارجیان مقیم را می‌سینجد. کالاهایی را که خارجیان مقیم کشور تولید می‌کنند، به‌رغم این که توسط افراد ملت تولید نمی‌شود اما در افزایش سطح رفاه و درآمد در داخل کشور مؤثر است؛ به عبارتی، تولید داخلی، شاخص نسبتاً خوبی برای میزان رفاه و برخورداری مادی در داخل کشور است؛ مثلاً، کارگران خارجی مقیم کشور، هرچند برای کارشان مزد می‌گیرند و در نهایت، دستمزدشان را به خارج از کشور منتقل می‌کنند اما به هر حال، کارشان به جهت ارزش افزوده‌ای که داشته و درآمد جامعه را افزایش داده است در جهت افزایش رفاه جامعه است، از این دید، حاصل کار آن گروه از افراد ملت که در خارج کشور کار می‌کنند، در محاسبه‌ی تولید داخلی به حساب نمی‌آید اما از سوی دیگر، میزان تولید ملی جامعه توان و ظرفیت اقتصادی واقعی و بلندمدت جامعه را نشان می‌دهد.

(← ۱۹)

● فرض کنید در یک کشور سالانه از یک نوع خاصی از ماشین‌آلات، یک‌صد دستگاه تولید می‌شود و همه‌ی آن‌ها در همان کشور نصب می‌گردد و مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد؛ یعنی، این کشور سالانه به اندازه‌ی ارزش یک‌صد دستگاه ماشین‌آلات سرمایه‌گذاری می‌کند اما در اصل، تعدادی از ماشین‌ها جای‌گزین ماشین‌آلات فرسوده‌ای که در سال‌های قبل نصب شده و اکنون از جریان تولید خارج می‌شوند، خواهند شد؛ مثلاً، در طول سال از ماشین‌آلات در حال کار، جمعاً ۲۷ دستگاه به علت کهنگی و فرسودگی، کنار گذاشته شده و به جایشان ماشین نو، نصب شده است؛ از این رو، هرچند یک‌صد ماشین نو تولید و نصب و راه‌اندازی شده اما در اصل ۲۷ ماشین جای‌گزین ماشین‌های کهنه گردیده و فقط ۷۳ ماشین جدید اضافه شده است؛ یعنی، نصب آن ۲۷ ماشین کمکی به افزایش ظرفیت تولیدی کشور نکرده و فقط باعث حفظ ظرفیت تولیدی موجود و جلوگیری از کاهش آن به دلیل خروج ماشین‌آلات فرسوده شده است. اما آن ۷۳ ماشین دیگر، ظرفیت تولیدی جدیدی برای کشور ایجاد کرده‌اند. حال اگر سؤال شود که چه مقدار به ظرفیت تولیدی کشور اضافه شده است؟ می‌گوییم ۷۳ ماشین. پس، رقم یک‌صد ماشین نشان‌دهنده‌ی چیست؟ ظاهراً به نظر می‌رسد باید در بررسی‌ها به تعداد ۷۳ ماشین توجه شود و رقم ۱۰۰ ماشین چیزی را نشان نمی‌دهد؛ زیرا، واقعاً ۷۳ ماشین جدید نصب شده است. با این حال، رقم ۱۰۰ ماشین هم بسیار مهم است و مطالب فراوانی از این اطلاع استخراج می‌شود.

این رقم به ما می‌گوید که در طول سال گذشته یک‌صد ماشین خریداری شده است؛ یعنی، یک‌صد ماشین تولید گردیده است؛ به عبارت دیگر، به اندازه‌ی هزینه‌ی تولید یک‌صد ماشین، ایجاد درآمد و

اشتغال شده است. تفاوت بین یکصد دستگاه و هفتاد و سه دستگاه همان هزینه‌ی استهلاک است. به‌طوری که ملاحظه می‌شود، هم ارقام خالص و هم ارقام ناخالص، در مطالعات اقتصادی و حسابداری ملی مهم هستند.

(← ۲۱)

● درآمد ملی کل و سرانه هر دو مهم هستند. درآمد سرانه، سهم هر فرد و میزان رفاه او را نشان می‌دهد اما درآمد ملی کل بیانگر نقش اقتصادی یک ملت و قدرت آن در اقتصاد جهانی است. دو کشور زیر را در نظر بگیرید :

کشور «الف» : یک میلیون جمعیت، درآمد سرانه ۵۰۰۰ دلار، درآمد کل ۵ میلیارد دلار
کشور «ب» : صد میلیون جمعیت، درآمد سرانه ۵۰۰۰ دلار، درآمد کل ۵۰۰ میلیارد دلار
درآمد سرانه در هر دو کشور مساوی است؛ یعنی، سطح زندگی مردم در دو کشور تقریباً شبیه هم است اما کشور «ب» قدرت بیشتری در اقتصاد جهانی دارد؛ چون ۵۰۰ میلیارد دلار قدرت خرید دارد و می‌تواند بهتر از کشور «الف» که قدرتش برابر ۵ میلیارد دلار است در بازار جهانی و در سیاست‌های جهانی اعمال نفوذ کند. پس از نظر اقتصادی، دو شاخص درآمد ملی کل و درآمد ملی سرانه بسیار مهم هستند.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال (۱) چون به کمک حسابداری ملی می‌توان تأثیر به کارگیری سیاست‌های اقتصادی مختلف را بر سطح زندگی مردم و رشد اقتصادی جامعه سنجید؛ یعنی، میزان کل تولید کالا و خدمات، سطح رفاه و درآمد اعضای آن جامعه را مشخص می‌کند.

سؤال (۲) فعالیت تولیدی فعالیتی است که به تهیه‌ی کالا و خدمات موردنیاز مردم پردازد یا ارزش کالاها و خدماتی را که از قبل تهیه شده است، افزایش دهد.

سؤال (۳) به این دلیل که ارزش کالاها و واسطه‌ای در بطن کالاها نهفته است. اگر ارزش آن را محاسبه کنیم، در واقع ارزش کالاها و واسطه‌ای را دوبار محاسبه کرده‌ایم؛ یک بار به صورت بخشی از ارزش کالاها و نهایی و یک بار هم به صورت مستقل.

سؤال (۴)

۱- کالای تولیدی از بازار عبور کند.

۲- فعالیت به تولید کالا و خدمات نهایی منتهی شود.

۳- تولید در محدوده‌ی مکانی معینی صورت گیرد.

۴- فعالیت تولیدی قانونی و مجاز باشد.

سؤال ۵) به جهت جای‌گزینی یا تعمیر کالاهای سرمایه‌ای

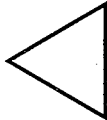
سؤال ۶) از آن‌جا که جمعیت کشورهای مختلف متفاوت است، درآمد سرانه که مشخص‌کننده سهم متوسط هر فرد جامعه از میزان درآمد یا تولید آن جامعه است، معیار مناسبی برای مقایسه‌ی سطح زندگی و رفاه افراد در جوامع مختلف است.

سؤال ۷) ۱- روش هزینه‌ای ۲- روش درآمدی ۳- روش تولید (ارزش افزوده)

سؤال ۸) خیر؛ زیرا، به‌منظور جلوگیری از اشتباه حداقل باید از دو روش، ارزش تولیدات کل جامعه را حساب کرد.

سؤال ۹) کالاهای خدماتی که خانوارها از آن استفاده می‌کنند، مراحل مختلف تولید را طی کرده و در هر مرحله، بر ارزش محصول افزوده می‌شود و سپس به مرحله‌ی بعد تحویل می‌گردد. برای محاسبه‌ی ارزش کل تولید کالاهای خدمات نهایی، ارزش‌های افزوده شده در مرحله‌های مختلف را با هم جمع می‌کنند؛ به‌عنوان مثال، فرض کنید ارزش پنبه‌ی تولید شده در یک جامعه ۵۰۰ ریال است. اگر پنبه را در کارخانه‌ی نساجی به نخ تبدیل کنند، ارزش آن ۷۰۰ ریال می‌شود و بعد از آن، چنانچه نخ را به پارچه تبدیل کنند، قیمت آن ۱۰۰۰ ریال می‌گردد و با تبدیل پارچه به پوشاک، قیمت آن ۱۵۰۰ ریال می‌شود. در این حالت، در هر مرحله به قیمت کالای اولیه مقداری افزوده شده است که این ارزش افزوده مساوی با قیمت نهایی کالای تولید شده (پوشاک) است.

سؤال ۱۰) برای جلوگیری از اشتباه، سال معینی را به عنوان «سال پایه» انتخاب می‌کنیم و ارزش تولیدات هر سال را برحسب قیمت کالاهای خدمات در سال پایه (نه سال جاری) محاسبه می‌نماییم؛ بدین ترتیب، اثر تغییرات قیمت در محاسبه‌ی تولید کل از بین می‌رود و تغییرات موجود فقط نشان‌دهنده‌ی تغییر میزان تولید کالاهای خدمات خواهد بود.

جلسه‌ی پنجم: صفحات ۲۸-۳۱

هدف کلی: آشنایی با برخی مفاهیم اساسی در اقتصاد
هدف جزئی: - آشنایی با مفاهیم عرضه و تقاضا و نحوه‌ی ارتباط آن با قیمت
هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:
- عوامل مؤثر در تصمیم‌گیری فرد برای خرید یک کالا را بیان کند.
- رابطه‌ی قیمت یک کالا و مقدار خرید آن به وسیله‌ی مصرف‌کنندگان را بیان کند.

- مفهوم تقاضا را توضیح دهد.
- جدول و منحنی تقاضا را رسم کند.
- انگیزه‌ی تولیدکنندگان را از تولید بیان کند.
- رابطه‌ی قیمت یک کالا و مقدار عرضه‌ی آن را شرح دهد.
- مفهوم عرضه را توضیح دهد.
- جدول و منحنی عرضه را رسم کند.

دانستنی‌های معلم

← ۲۸

● از نظر اقتصادی هر واحد تولیدی یا خدماتی که در آن با استفاده از نیروی کار افراد (در صورت نیاز کاربرد ماشین‌آلات و مواد اولیه) کالا یا خدماتی تولید و ارائه می‌شود، یک «بنگاه اقتصادی»

محسوب می‌شود؛ به عنوان مثال، کارخانه‌ی شیر پاستوریزه یک بنگاه است که لبنیات تولید می‌کند و می‌فروشد.

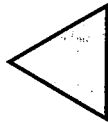
خواربار فروشی محل، یک بنگاه است که خدمات مورد نیاز اهل محل را ارائه می‌کند؛ یعنی، کالاهایی که تولید کنندگان تولید کرده‌اند را تهیه و توزیع می‌کند. مدرسه غیرانتفاعی یک بنگاه است که خدمات آموزشی ارائه می‌کند. کتاب‌فروشی، نانوائی و ... نیز یک بنگاه است.

تاکسی هم یک بنگاه است که خدمات مورد نیاز مردم را ارائه می‌کند و راننده‌ی تاکسی هم مدیر این بنگاه تلقی می‌شود و ...

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۸-۱

زمان	قیمت گوجه‌فرنگی به ریال	مقدار تقاضا
فروردین، اردیبهشت و خرداد	۲۰۰۰	ابتدای تولید گوجه‌فرنگی کاهش نسبی تقاضا
تیر، مرداد و شهریور	۱۰۰۰	فصل تولید گوجه‌فرنگی (فراوانی) افزایش تقاضا
مهر، آبان و آذر	۱۵۰۰	ماه‌های آخر تولید گوجه‌فرنگی کاهش نسبی تقاضا
دی، بهمن و اسفند	۳۰۰۰	استفاده از تولیدات انباری کاهش تقاضا

جلسه‌ی ششم: صفحات ۳۷-۳۱

هدف کلی: آشنایی با برخی مفاهیم اساسی در اقتصاد

هدف‌های جزئی: - آشنایی با مفاهیم عرضه و تقاضا و نحوه‌ی ارتباط آن‌ها با

قیمت

- آشنایی با مفهوم رقابت و انحصار

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- مفهوم تعادل را بیان کند.
- قیمت تعادلی را تعریف کند.
- بازار یک کالا را تعریف کند.
- مفهوم بازار رقابتی را بیان کند.
- مفهوم انحصار را بیان کند.

دانستنی‌های معلم

(۳۶-۳۵)

● در کشور ما خدماتی مانند ارائه‌ی برق، آب، پست و مخابرات، به‌صورت انحصاری عرضه می‌شوند؛ یعنی، چنین نیست که دو شرکت، برق تولید کنند و در سطح شهرها عرضه کنند و برای

جلب مشتری بیشتر با هم رقابت کنند اما، مثلاً، فروشندگان پوشاک در یک مجتمع تجاری رقیب هم هستند و برای جلب مشتری سعی می‌کنند با تزیین مغازه‌هایشان، برخورد خوب با مشتریان و گاهی با کاهش قیمت‌ها میزان فروش خود را افزایش دهند. اگر در یک محله فقط یک خواربار فروشی وجود داشته باشد و تا فاصله‌ی نسبتاً زیاد، مغازه دیگری نباشد، او نیز به گونه‌ای حالت انحصاری پیدا می‌کند؛ یعنی، هر چند مغازه‌های دیگر هم همان کالاها را عرضه می‌کنند اما اگر کسی بخواهد سراغ آن‌ها برود وقت و هزینه‌ی قابل توجهی باید صرف کند؛ از این رو، تنها خواربار فروش محله نیز بدون رقیب فعالیت می‌کند و به انحصارگر تبدیل می‌شود.

● وقتی می‌گوییم، بازار کالای خاصی «رقابتی» است، یعنی فروشنده‌های زیادی همان کالا را دارند و عرضه می‌کنند و آن‌ها برای جلب مشتری بیشتر سعی می‌کنند کارشان را بهتر انجام دهند و مشتریان بالقوه (یعنی مشتریان فروشندگان دیگر) را به سوی خود بکشند اما، رقابتی بودن درجات مختلف دارد؛ مثلاً، ممکن است تعداد فروشنده‌ها کم بوده یا این که فروشنده‌ها به نوعی با هم متحد باشند و با توافق‌های پنهان یا آشکار حاضر به تخفیف دادن و جلب مشتری نباشند. در این صورت، درجه‌ی رقابتی بودن پایین می‌آید. همچنین، ممکن است فروشنده‌ها بسیار زیاد بوده و با هم توافق نداشته و متحد نباشند که در این صورت، درجه‌ی رقابتی بودن بازار بالاتر است.

معمولاً، فروشندگان با توافق‌های پنهان یا آشکار سعی می‌کنند با هم متحد شوند و رقابت را محدود کنند؛ چون، همه‌ی آن‌ها می‌دانند این توافق‌ها به نفع خودشان است و اگر بخواهند با هم رقابت کنند، در اصل باید کالاها را به قیمت ارزان‌تر به مشتریان بفروشند و در نتیجه، سودشان کم می‌شود.

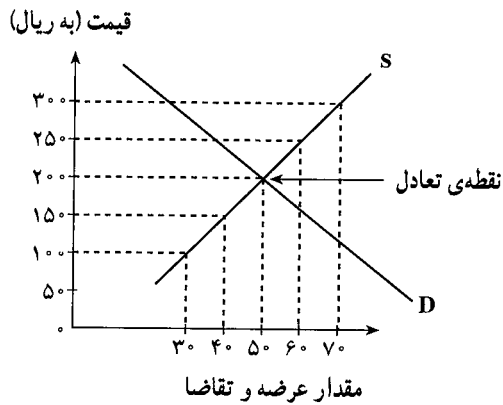
● سازمان «اوپک»^۱ یا سازمان کشورهای صادرکننده نفت، سازمانی است که توسط تعدادی از کشورهای صادرکننده نفت تأسیس شده است تا با ایجاد همکاری و توافق بین آن‌ها در زمینه صادرات نفت، منافع آن‌ها را حفظ کند. آن‌ها برای این که بتوانند نفت خود را به قیمت بهتر بفروشند با هم متحد شده‌اند و سعی می‌کنند با کاهش رقابت بین خودشان، منافع جمعی خود را حفظ کنند. اگر اعضای سازمان، اتحادشان را حفظ نکنند، قیمت نفت پایین می‌آید.

● اگر تعداد فروشندگان خیلی زیاد باشد، امکان توافق و ائتلاف بین آن‌ها کاهش می‌یابد؛ در نتیجه، رقابت بین آن‌ها گسترده‌تر می‌شود.

۱- OPEC = Organization of Petroleum Exporting Countries

پاسخ فعالیت‌ها
فعالیت ۹-۱)

قیمت (به ریال)	مقدار تقاضا (به کیلو)	مقدار عرضه (به کیلو)
۱۰۰	۷۰	۳۰
۱۵۰	۶۰	۴۰
۲۰۰	۵۰	۵۰
۲۵۰	۴۰	۶۰
۳۰۰	۳۰	۷۰

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) تولیدکنندگان هنگام افزایش قیمت یک کالای معین، عرضه‌ی آن کالا را افزایش داده و مصرف‌کنندگان میزان مصرف و خرید خود را کاهش می‌دهند.

سؤال ۲) قیمت کالا، درآمد، سلیقه‌ی مصرف‌کننده و قیمت سایر کالاها.

سؤال ۳) رفع نیاز

سؤال ۴) کسب سود

سؤال ۵) در قیمت‌های پایین‌تر از قیمت تعادلی، بازار دچار کمبود عرضه می‌گردد؛ زیرا، به دلیل ارزان بودن کالا تقاضا برای آن زیاد است و تولیدکنندگان هم انگیزه‌ای برای تولید بیشتر ندارند. در قیمت‌های بالاتر از قیمت تعادلی، بازار دچار مازاد عرضه می‌گردد؛ چون، به دلیل گران بودن کالا، تولیدکنندگان به خاطر کسب سود بیشتر به تولید بیشتری می‌پردازند، در حالی که

مصرف کنندگان به خاطر گران بودن به خرید و مصرف آن تمایلی ندارند.

سؤال ۶) زمانی که قیمت یک کالا از سطح قیمت تعادلی پایین تر می آید، بازار دچار کمبود عرضه می گردد و گروهی از مصرف کنندگان موفق به خرید آن کالا نمی شوند و برای به دست آوردن آن، حاضرند مبلغ بیشتری بپردازند، در نتیجه، قیمت آن افزایش می یابد. در این حالت، تولیدکننده به تولید بیشتر رغبت پیدا می کند و تولید خود را افزایش می دهد و فاصله ی بین عرضه و تقاضای آن کالا کاهش می یابد تا به قیمت تعادلی برسد.

سؤال ۷) در بازار رقابتی، تعداد خریداران و فروشندگان زیاد است و هیچ کدام نمی توانند شرایط خود را به دیگری اعمال کنند. در حالی که در بازار انحصاری، خریداران یا فروشندگان ممکن است به یک یا چند نفر محدود باشند که انحصارگر می تواند شرایط خود را به دیگری اعمال کند.

سؤال ۸) مزایای بازار رقابتی به انحصاری عبارت است از :

۱- در بازار رقابتی، خریدار قدرت انتخاب دارد و می تواند کالای مرغوب تر و با قیمت پایین تر تهیه کند. در حالی که در بازار انحصاری باید به سراغ انحصارگر پرود. انحصارگر نیز می تواند شرایط خود را به طرف مقابل تحمیل کند.

۲- در بازار رقابتی، فروشندگان به خاطر رقابت سعی در بالا بردن کیفیت کالای تولیدی خود می کنند و از سوی دیگر، قیمت خود را کاهش می دهند که در بازار انحصاری چنین نیست.

جلسه‌ی هفتم: صفحات ۳۸ - ۴۶

هدف کلی: آشنایی با تولید و عوامل آن

هدف‌های جزئی: - آشنایی با تولید و نقش آن در اقتصاد

- آشنایی با عوامل تولید و اهمیت آن

- آشنایی با تولیدکنندگان و انگیزه‌ی آنان

- آشنایی با هزینه، درآمد و سود

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- تولید را تعریف کند.

- درباره‌ی فعالیت دو گروه تولیدکنندگانی که محصولاتشان به صورت مستقیم

و غیرمستقیم به مصرف مردم می‌رسد توضیح دهد.

- انگیزه‌ی تولیدکنندگان را از تولید بیان کند.

- هزینه‌های تولید را تعریف کند.

- درآمد را تعریف کند.

- سود را تعریف کند.

- نحوه‌ی محاسبه‌ی سود را بیان نماید.

- عوامل تولید را تعریف کند.

- سرمایه را تعریف کند.

- مفاهیم اجاره‌ی مزد و حقوق را بیان کند.

- کارگر غیرماهر، نیمه ماهر و ماهر را با ذکر مثال شرح دهد.

- هزینه‌های یک واحد تولیدی را با ذکر مثال بیان کند.

دانستنی های معلم

(← ۴۳)

● فرض کنیم فردی با اجاره‌ی یک معدن از مالک آن و با استخدام نیروی کار اقدام به استخراج معدن و به فروش رساندن مواد می‌کند. اگر فعالیت مالی یک‌ساله‌ی وی را بررسی کنیم، احتمالاً با اقلام زیر برخورد خواهیم کرد :

- ۱- دریافت بابت فروش مواد استخراج شده   یک میلیارد ریال
- ۲- پرداخت بابت اجاره‌ی معدن به مالک   سیصد میلیون ریال
- ۳- پرداخت بابت حقوق کارگران   چهارصد میلیون ریال
- ۴- پرداخت بابت هزینه‌ی سرمایه و ماشین‌آلات   سیصد میلیون ریال

به طوری که ملاحظه می‌شود، کل ارزش محصول یعنی یک میلیارد ریال به سه بخش و بین مالک معدن، کارگران شاغل و فردی که سرمایه و ماشین‌آلات لازم را تأمین کرده تقسیم شده است. مطابق شکل زیر :

می‌توان گفت صاحبان سه عامل تولید (معدن یا زمین، نیروی کار و سرمایه) با کمک هم در طول سال کیکی را تولید کرده‌اند که همان درآمد حاصل از فروش مواد استخراج شده است. سپس صاحب هر عامل تولید برش یا قاجی از آن کیک را برای خود برداشته است. سهم مالک معدن، «اجاره»، سهم کارگران، «دستمزد» و سهم صاحب سرمایه، «سود» نامیده می‌شود.

پس کل کیک تولیدی به سه قاج اجاره، مزد و سود تقسیم می‌شود. ممکن است گفته شود که

کل دریافتی تولیدکننده بابت فروش کالای تولید شده فقط به این سه بخش اختصاص نمی‌یابد بلکه بخشی از آن صرف تأمین مواد و ملزومات تعمیر دستگاه‌ها، خرید لوازم یدکی و ... می‌شود. باید توجه داشت که این موارد نیز یا به صورت خرید خدمات است (مثل خدمات تعمیرکاران) که به آنان دستمزد (مزد) پرداخت می‌شود یا به صورت خرید کالاهاست که آن کالاها نیز از بنگاه تولیدی دیگری خریداری می‌شود و درآمد آن بنگاه نیز به نوبه‌ی خود میان مزد، اجاره و سود تقسیم می‌شود. این تحلیل همچنان در مورد بنگاه فروشنده‌ی کالا به مدیر معدن، صادق است؛ بنابراین، در یک نگاه کلی می‌توان گفت کلیه‌ی درآمدهای جامعه در نهایت یا به عنوان «مزد» کسب شده‌اند یا به عنوان «اجاره» یا به عنوان «سود».

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۱-۲)

مرآحل تهیه‌ی نان: ۱- آماده کردن زمین، کاشتن بذر گندم، آبیاری، سمپاشی و برداشت؛
۲- نگهداری گندم در سیلوها؛ ۳- تبدیل گندم به آرد؛ ۴- رساندن آرد به نانوائی‌ها؛ ۵- پخت نان و فروش آن.

فعالیت ۲-۲) لاستیک اتومبیل، ورق آهن، لامپ تصویر تلویزیون، آجر ساختمان و آنتن تلویزیون.

فعالیت ۳-۲) کسب سود، خدمت به جامعه و کسب رضای خداوند.

قسمت دوم فعالیت بحث بر عهده‌ی کلاس است.

فعالیت ۴-۲) کارخانه‌ی تولید دستمال کاغذی، هزینه‌های ساختمان، ماشین‌آلات، نیروی انسانی و مواد اولیه، ارائه‌ی تولید، کیفیت خوب، تبلیغ، بسته‌بندی زیبا و بهداشتی و تنوع تولید.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) به کلیه‌ی فعالیت‌هایی که برای تبدیل منابع و امکانات به کالاهای موردنیاز به کار گرفته می‌شود «تولید» می‌گویند.

سؤال ۲) خیر؛ چون، بعضی از محصولات مثل سنگ آهن، ورقه‌های فلزی و ... مورد استفاده‌ی مستقیم افراد قرار نمی‌گیرند بلکه مورد استفاده‌ی مؤسسات تولیدی دیگر قرار می‌گیرند که از آن‌ها برای تولید ماشین، یخچال و ... استفاده می‌شود.

سؤال ۳) اگر میزان درآمد تولیدکننده از هزینه‌اش بیشتر باشد می‌گوییم تولیدکننده سود برده

است. سود عبارت است از تفاوت بین درآمد و هزینه.

هزینه - درآمد = سود

سؤال (۴) تولیدکنندگان برای جلوگیری از ضرر، هزینه‌های خود را تا حدّ ممکن کاهش می‌دهند؛ مثل جلوگیری از استخدام نیروی انسانی غیرضروری، صرفه‌جویی در مصرف موادّ اولیه و جلوگیری از ریخت و پاش.

سؤال (۵) ابتدا کالاهایشان را با قیمت کمتر عرضه می‌کنند و به جای صرفه‌جویی در هزینه‌های تولید سعی می‌کنند کالایشان را با کیفیت بهتر عرضه کنند. در این صورت، ممکن است سود فعلی آنها کاهش یابد ولی مشتریان بیشتری را جذب می‌کنند و می‌توانند در سال‌های آینده فروش بیشتر و بهتری داشته باشند.

سؤال (۶) منابع طبیعی - نیروی انسانی - سرمایه

سؤال (۷) نیروی انسانی؛ چون، بدون انسان منابع تولید دیگر بدون استفاده می‌ماند.

سؤال (۸) اجاره، مزد و حقوق، سود

جلسه‌ی هشتم: صفحات ۴۷-۵۱

- هدف کلی: آشنایی با نقش نیروی انسانی به عنوان مهم‌ترین عامل تولید
- هدف‌های جزئی: - آشنایی با برترین عامل تولید و علل برتری آن
- آشنایی با مفاهیم اشتغال، بیکاری و محاسبه‌ی نرخ آن‌ها
- آشنایی با انواع بیکاری
- هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:
- علل برتری نیروی انسانی را از سایر عوامل تولید بیان کند.
- عواملی که در عرضه‌ی نیروی کار مؤثرند را نام ببرد.
- نرخ اشتغال را تعریف کند.
- نرخ اشتغال را با ذکر یک مثال محاسبه نماید.
- نرخ بیکاری را تعریف کند.
- نرخ بیکاری را با ذکر یک مثال محاسبه نماید.
- مفهوم بیکاری پنهان را با ذکر یک مثال بیان کند.
- بیکاری فصلی و موسمی را با ذکر یک مثال تعریف کند.

دانستنی‌های معلم

← ۴۷

• ثروت‌های طبیعی که کشورها در اختیار دارند، می‌تواند به عنوان یک سرمایه‌ی اولیه در

خدمت توسعه‌ی کشور قرار گیرد اما این کار توسط سرمایه‌ی انسانی آن کشور انجام می‌گیرد. اگر مردم آن کشور از این ثروت طبیعی خوب استفاده کنند می‌توانند حرکت به سمت توسعه را در کشور خود تضمین کنند و گرنه ممکن است این ثروت طبیعی نه تنها کمکی به رشد و توسعه‌ی کشور نکند بلکه باعث عقب‌ماندگی کشور هم بشود؛ مثلاً، کشور ژاپن از نظر ثروت‌های طبیعی موقعیت خوبی ندارد اما در سایه‌ی کار و تلاش مردم خود توانسته است موفقیت بسیار ممتازی در جهان کسب کند اما کشورهای نفت‌خیز خاورمیانه با وجود ثروت گزاف نتوانسته‌اند قدم‌های جدی در مسیر توسعه بردارند. همین مسئله در مورد شرکت‌ها و بنگاه‌های تولیدی کوچک و بزرگ هم صادق است. صرف داشتن سرمایه و تجهیزات فراوان یا موقعیت مکانی ممتاز و سایر فرصت‌ها نیست که یک مؤسسه‌ی تجاری یا تولیدی را به سود سرشار می‌رساند بلکه این نیروی انسانی شاغل در آن مؤسسه است که با بهره‌برداری خوب از این فرصت‌ها و موقعیت‌ها، موفقیت مؤسسه را تضمین می‌کند؛ لذا، مهم‌ترین سرمایه‌ی هر کشور، سرمایه‌ی انسانی آن است.

توسعه‌ی انسانی

هدف اصلی توسعه‌ی انسانی بهره‌مند ساختن راستین انسان و بهبود زندگی اوست. زندگی طولانی، سالم و خلاق در محیط زیستی غنی و در جامعه‌ای ایده‌آل هدف نهایی توسعه است و در این راه، افزایش درآمد و گسترش اشتغال از امکانات و ابزارهای ضروری توسعه است.

در برنامه‌های توسعه آن چه باید در درجه‌ی اول مهم تلقی شود انسان است. هدف‌گذاری‌ها باید در جهت پرورش قابلیت‌های انسان باشد. هرگونه فایده‌ی اقتصادی مانند درآمد پولی، کالا و خدمات جنسی و ... از منابع سرمایه‌ای شامل سرمایه‌ی طبیعی، سرمایه‌ی مادی (ساخته‌ی انسان) و سرمایه‌ی انسانی به‌دست می‌آید. درآمد و تولید، زمانی واقعاً افزایش می‌یابد که کل منابع سرمایه‌ای افزایش یابد و چنین افزایشی از طریق ایجاد ارزش افزوده خالص در سرمایه طبیعی، مادی یا انسانی حاصل می‌شود.

تأکید بر تشکیل سرمایه‌ی انسانی از ویژگی‌های متمایز راهبرد توسعه‌ی انسانی است. از مزایای توسعه‌ی انسانی این است که نقش مستقیمی در رفاه جامعه دارد، بر پایه‌ی فرصت‌های برابر بنا شده است، بین انواع مختلف سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی ارتباط ایجاد می‌کند و سرانجام، بهره‌گیری از مزایای برنامه‌های مکمل سرمایه‌ی مادی و انسانی را میسر می‌کند. آموزش نیروی انسانی از مؤلفه‌های مهم توسعه‌ی انسانی است.

آمار و اطلاعات

جمعیت: اعضای همه‌ی خانوارهای معمولی ساکن و خانوارهای دست‌جمعی که اقامتگاه معمولی آن‌ها، در زمان سرشماری، در کشور قرار دارد و نیز اعضای کلیه‌ی خانوارهای معمولی غیرساکن را شامل می‌شود (توجه: خانوارهای ساکن دارای اقامتگاهی ثابت و خانوارهای غیرساکن فاقد اقامتگاهی ثابت هستند؛ مثل کوچ‌نشینان و ...). خانوارهای دسته‌جمعی نیز افرادی را در بر می‌گیرد که به دلیل داشتن هدف واحد یا ویژگی‌های مشترک در یک مؤسسه مثل پادگان، خوابگاه دانشجویی، آسایشگاه روانی و ... زندگی می‌کنند).

در سال ۱۳۷۵ که آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در ایران صورت گرفته است، جمعیت کشور ۶۰,۰۵۵,۴۸۸ نفر بوده است که از این تعداد ۲۹,۵۴۰,۳۲۹ نفر زن و ۳۰,۵۱۵,۱۵۹ نفر مرد هستند. از کل جمعیت کشور در این سال، ۵۸,۹۰۶,۰۳۵ نفر به صورت معمولی ساکن و ۲۱۱,۴۰۶ نفر معمولی غیرساکن بوده‌اند و ۹۳۸,۰۴۷ نفر نیز به صورت دسته‌جمعی زندگی می‌کرده‌اند. جدول زیر مقایسه‌ی جمعیت کشور و متوسط نرخ رشد سالانه‌ی آن‌ها را طی سرشماری‌های متوالی نشان می‌دهد:

سرشماری	آبان ۱۳۳۵	آبان ۱۳۴۵	آبان ۱۳۵۵	مهر ۱۳۶۵	مهر ۱۳۷۰	آبان ۱۳۷۵
جمعیت (نفر)	۱۸,۹۵۴,۷۰۴	۲۵,۷۸۸,۷۲۲	۳۳,۷۰۸,۷۴۴	۴۹,۴۴۵,۰۱۰	۵۵,۸۳۷,۱۶۳	۶۰,۰۵۵,۴۸۸
متوسط نرخ رشد سالانه (درصد)	۳/۱	۲/۷	۳/۹	۲/۵	۱/۵	-

مأخذ: سال‌نامه‌های آماری کشور

شاغل: از نظر آماری، کلیه‌ی کسانی که از هفت روز قبل از مراجعه‌ی مأمور آمارگیری به کاری اشتغال داشته‌اند یا شاغل بوده و به عللی (از قبیل بیماری یا مرخصی و ...) موقتاً کار نکرده‌اند، شاغل محسوب می‌شوند.

بیکار: از نظر آماری، کسانی که فعلاً شاغل نیستند و در هفته قبل از مراجعه مأمور آمارگیری، بیکار و در جست‌وجوی کار بوده‌اند، در این گروه قرار می‌گیرند. کسانی هم که از هفت روز قبل از مراجعه‌ی مأمور آمارگیری به اقتضای فصل یا ماهیت فصلی کار قبلی خود، بیکار بوده‌اند، چنان‌چه

در جست و جوی کار دیگری باشند بیکار تلقی شده و در شمار بیکاران منظور شده‌اند.

نرخ بیکاری: در سال ۱۳۷۵ از کل جمعیت کشور ۱۶۰۰۲۷ هزار نفر جمعیت فعال بوده‌اند که از این تعداد ۱۴۰۵۷۲ هزار نفر شاغل و ۱۰۴۵۶ هزار نفر بیکارند.

بر این اساس نرخ اشتغال $(100 \times \frac{140572}{160027})$ درصد و نرخ بیکاری $(100 \times \frac{10456}{160027})$ درصد به دست می‌آید. نرخ‌های اشتغال و بیکاری طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۷۶ مطابق جدول زیر است (بر حسب درصد):

سال	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹
نرخ اشتغال	۸۶/۹۰	۸۷/۵۲	۸۶/۴۶	۸۵/۷۵
نرخ بیکاری	۱۳/۱۰	۱۲/۴۸	۱۳/۵۴	۱۴/۲۵

چنان چه ملاحظه می‌شود، مجموع نرخ اشتغال و نرخ بیکاری در هر سال برابر یک است.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۲-۵) این فعالیت بر عهده‌ی دانش‌آموزان است.

فعالیت ۲-۶) بر عهده‌ی دانش‌آموزان است.

فصلی: کارگران ساختمانی، بستنی‌فروشی، تعمیرات و نصب کولر در زمستان

پنهان: تحصیل کرده‌هایی که به کار واسطه‌گری مشغول‌اند، تحصیل کرده‌هایی که غیرمرتبط با

رشته‌ی خود کار می‌کنند، کارمندان اداری وزارت خانه‌هایی که مازاد بر نیاز هستند.

جلسه ی نهم: صفحات ۵۱-۵۵

هدف کلی: آشنایی با تأثیر کردار افراد بر متغیرهای اقتصادی جامعه

هدف های جزئی: - آشنایی با بهره وری

- آشنایی با نقش افراد در به ثمر رسیدن اهداف اقتصادی جامعه

هدف های رفتاری: از دانش آموز انتظار می رود، پس از پایان درس بتواند:

- مفهوم بهره وری را با ذکر مثال شرح دهد.

- تأثیر رفتار اقتصادی افراد را بر توسعه ی اقتصادی جامعه توضیح دهد.

- نمونه هایی از بهره وری در صنعت، خدمات و خانواده را ذکر کند.

- برخی نکات که می تواند بهره وری را در مدرسه افزایش دهد فهرست کند.

دانستنی های معلم

(← ۵۱)

● برای مثال، در روش کشاورزی سنتی، هر هکتار زمین یک تا دو تن گندم محصول می دهد اما با به کارگیری روش های نوین، هر هکتار زمین می تواند ۶-۷ تن گندم محصول بدهد. این به معنی بهبود روش بهره برداری از منابع طبیعی است که بهره وری زمین های زراعی را افزایش می دهد.

فرض کنید یک مؤسسه ی تولیدی برای انجام فعالیت خود جمعاً یک صد نفر را به استخدام خود درآورده است. مدیر جدید این واحد تولیدی متوجه می شود که با تغییر روش های کار و بازنگری

وظایف هر فرد می‌توان همان میزان کار را با ۸۰ نفر نیروی انسانی انجام داد؛ به عبارت دیگر، در روش موجود ۲۰ نفر عملاً کار مفیدی انجام نمی‌دهند. اگر مدیر جدید طرح خود را عملی کند، بهره‌وری نیروی کار مؤسسه را افزایش خواهد داد.

افزایش تعداد شیفت‌های فعالیت واحدهای تولیدی و خدماتی نیز به معنی استفاده از میزان معینی از ماشین‌آلات و ساختمان در یک دوره‌ی زمانی معین است و این نیز به معنی افزایش بهره‌وری آن‌هاست. اگر ساختمان یک مدرسه به جای یک شیفت صبح در دو شیفت صبح و عصر به کار گرفته شود و سپس در ساعات اولیه‌ی شب نیز برای برگزاری کلاس‌های تقویتی، کنکور و ... مورد استفاده قرار گیرد، در اصل بهره‌وری ساختمان افزایش یافته است.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۷-۲)

– تدریس هر درس توسط دبیر متخصص و مرتبط با آن درس

– تنظیم برنامه‌ی هفتگی متناسب

– حاکمیت نظم و انضباط و مقررات در مدرسه

– غنی کردن کتابخانه و تشویق دانش‌آموزان به استفاده از کتابخانه

– استفاده از وسایل کمک آموزشی

– استفاده از مدیران آگاه و مجرب (آموزش دیده) و ...

فعالیت ۸-۲)

$$\frac{۶۰,۰۰۰,۰۰۰}{۴} = ۱۵,۰۰۰,۰۰۰ \quad \text{تعداد خانوارهای ایرانی} \quad \text{۱- الف)}$$

$$۱۵,۰۰۰,۰۰۰ \times ۱۰۰ = ۱,۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰ \quad \text{میزان برق صرفه‌جویی شده (وات)}$$

$$\frac{۱,۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰}{۱,۰۰۰,۰۰۰} = ۱۵۰۰ \quad \text{مگاوات}$$

ب) برق صرفه‌جویی شده برابر است با ظرفیت تولید نیروگاه شهید رجایی.

۲- صرفه‌جویی در مصرف برق، آب، نان، مواد غذایی و ...

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) در بین عوامل تولید، طبیعت و سرمایه، هیچ کدام به تنهایی یا هر دو با هم، قادر به

تأمین نیازهای افراد بشر نیستند و این عامل نیروی انسانی است که با ترکیب این عوامل نیازهای افراد جامعه را برآورده می‌کند؛ به همین خاطر، نسبت به سایر عوامل تولید از اهمیت خاصی برخوردار است یا به عبارتی، چون، نیروی انسانی وظیفه‌ی ترکیب سایر عوامل تولید را نیز بر عهده دارد.

سؤال ۲) در صورتی که نیروی کار دارای تحصیلات بیشتری باشد و وجدان کاری و مسئولیت‌پذیری او در قبال انجام کار مفید بیشتر باشد، تأثیر بیشتری در تولید جامعه خواهد داشت.

سؤال ۳) در صورتی که جامعه امکانات لازم جهت پرورش نیروی انسانی، همچنین ابزار و لوازم موردنیاز برای اشتغال آن‌ها را داشته باشد، افزایش جمعیت عاملی مثبت در جهت افزایش تولید تلقی می‌شود.

سؤال ۴) نسبت جمعیت «شاغل» به کل جمعیت «فعال» در یک کشور را «نرخ اشتغال» گویند که با یک تناسب ساده می‌توان آن را محاسبه نمود؛ مثلاً، اگر جمعیت فعال یک جامعه ۱۲ میلیون نفر و جمعیت فعال شاغل آن ۹ میلیون نفر باشد، نرخ اشتغال به صورت زیر محاسبه می‌شود.

شاغل	۹	x
فعال	۱۲	۱۰۰

$$X = \frac{9 \times 100}{12} = 75\%$$

سؤال ۵) چنانچه در یک جامعه نرخ بیکاری بالا باشد، آن جامعه در معرض بحران‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی قرار می‌گیرد. فقر و بزهکاری افزایش می‌یابد و زندگی جاری اعضای آن جامعه مختل می‌شود؛ از این رو، معمولاً دولت‌ها توجه ویژه‌ای به مسئله‌ی بیکاری و حل این مشکل مهم اقتصادی - اجتماعی دارند.

سؤال ۶) بله؛ چون، این مشاغل غیرمولد بوده و تأثیری بر رشد اقتصادی جامعه ندارد. همچنین می‌تواند محل رشد اقتصادی باشد.

سؤال ۷) بهره‌وری عبارت از استفاده‌ی صحیح از تولیدات و تمامی نعمت‌های الهی است.

سؤال ۸)

— حداکثر استفاده از کلاس درس و وقت

— استفاده‌ی درست از وسایل و امکانات آموزشی

— تلاش بیشتر به منظور یادگیری

— صرفه‌جویی و جلوگیری از اسراف نوشت افزار و ...

— و ...

جلسه‌ی دهم: ارزش‌یابی و مروری بر درس‌های گذشته

فصل ۱

پول

جلسه ی یازدهم: صفحات ۶۳-۵۶

هدف کلی: آشنایی با پول

هدف های جزئی: - آشنایی با چگونگی پیدایش پول

- آشنایی با انواع پول

- آشنایی با اهمیت پول

- آشنایی با انواع سپرده های بانکی

هدف های رفتاری: از دانش آموز انتظار می رود، پس از پایان درس بتواند:

- عملکرد پول در اقتصاد را با عملکرد خون در رگ های انسان مقایسه کند.

- مبادله ی کالا با کالا را شرح دهد و مشکلات آن را بیان کند.

- دلایل ایجاد پول فلزی را بیان کند.

- نحوه ی پیدایش پول کاغذی را توضیح دهد.

- علت استفاده از پول ثبتي یا تحريري را شرح دهد.

- نقدینگی را تعریف کند.

- انواع سپرده را تعریف کند.

- نحوه ی افتتاح حساب پس انداز را شرح دهد.

- مزایای استفاده از چک به جای پول نقد را توضیح دهد.

- دلایل از دور خارج شدن پول های قدیمی را برشمارد.

- اهمیت پول در اقتصاد امروز را بیان کند.

دانستنی های معلم

۶۰ ←

● میزان پول فلزی و کاغذی که در هر زمان خاص (مثلاً یک روز) در جامعه میان مردم رد و بدل می شود، میزان محدودی است اما وقتی جریان اقتصادی کشور را مطالعه می کنیم، می بینیم ارزش پولی معاملاتی که در همان زمان انجام می گیرد، بسیار بیشتر از حجم پولی است که به صورت پول فلزی - کاغذی بین مردم رد و بدل می شود. بسیاری از این معاملات به وسیله ی پول تحریری یا ثبتی انجام می شود؛ مثلاً، فرض کنیم فرد «الف» در حساب بانکی خود ده میلیون تومان و فرد «ب» پانزده میلیون تومان پول دارد. اکنون فرد «الف» کالایی از فرد «ب» به ارزش پنج میلیون تومان می خرد. فرد «الف» در مقابل این خرید، پول کاغذی و فلزی به فرد «ب» نمی دهد بلکه آن پول را به صورت چک از حساب بانکی خود پرداخت می کند؛ بدین ترتیب، بانک موجودی حساب فرد «الف» را پنج میلیون تومان کاهش داده و موجودی حساب فرد «ب» را پنج میلیون تومان افزایش می دهد. پولی که در این معامله رد و بدل شده است پول تحریری یا ثبتی است.

اگر در جامعه ای بانک وجود نداشته باشد، پول تحریری هم وجود ندارد و معاملات محدود به معاملاتی می شود که در آن ها پول فلزی یا کاغذی رد و بدل می شود.

۶۳ ←

● اگر پول در جامعه نباشد، مبادله از بین نمی رود ولی بسیار سخت (کُند و مشکل) صورت می گیرد؛ مثلاً، فرض کنید فردی که شغلش ساختن نردبان است می خواهد گوشت بخرد. این فرد مجبور است قصابی را پیدا کند که حاضر باشد از او نردبان بگیرد و در مقابل به او گوشت بدهد؛ از این رو، اگر پول نباشد، همه ی مردم مجبورند برای انجام یک معامله کسی را پیدا کنند که هم کالای مورد نظر آنان را دارد و هم حاضر است در مقابل، کالایی که آن ها دارند را بگیرد. پول این امکان را می دهد که همه کالاها ی خود را در مقابل دریافت پول بفروشند و با پرداخت پول، کالاها ی مورد نیاز خود را بخرند.

پاسخ فعالیت ها

فعالیت ۱-۳) غاز، پول سیاه، عباسی، صنّار، ۵ شاهی، ده شاهی و ۱ ریالی.

با افزایش قیمت ها و کاهش ارزش پول (قدرت خرید پول) در طول زمان، پول های با ارزش کمتر از دور خارج شدند.

فعالیت ۲-۳)

- رد و بدل کردن اسکناس در مقادیر بالا مشکلات زیادی از نظر حمل و نقل دارد که چک این مشکل را برطرف می‌کند.
- نقل و انتقال اسکناس در مقادیر زیاد خطر سرقت را به همراه دارد.
- خارج نشدن پول از بانک مزایای اقتصادی زیادی به همراه دارد.
- استفاده از چک امکان معاملات اقساطی و پرداخت در آینده را فراهم می‌آورد.
- استفاده از چک به معاملات سرعت می‌بخشد.

فعالیت ۳-۳) فردی که قصد باز کردن حساب دارد، با شناسنامه یا کارت شناسایی به باجه‌ی

حساب پس‌انداز مراجعه می‌کند (در صورتی که سن فرد کمتر از سن قانونی باشد، پدر، مادر یا ولی او می‌تواند این کار را با شناسنامه‌ی وی انجام دهد) و با گذاشتن حداقل پولی که بانک برای افتتاح حساب معین کرده است (یا بیشتر) و نیز با پر کردن فرم‌های مخصوص افتتاح حساب، حسابتی به نام او افتتاح می‌شود. سپس در صفحه‌ی اول دفترچه، مشخصات و آدرس پس‌اندازکننده نوشته می‌شود و شخص بازکننده‌ی حساب، آن را امضا می‌کند.

آشنایی با برخی نهادهای اقتصادی

بخش ۳

پول

فصل ۱

جلسه‌ی دوازدهم: صفحات ۶۳-۷۰

هدف کلی: آشنایی با پول

هدف‌های جزئی: - آشنایی با وظایف پول

- آشنایی با قدرت خرید پول

- آشنایی با تورم

- آشنایی با سیاست‌های پولی و مالی

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- وظایف پول را شرح دهد.

- مفهوم قدرت خرید پول را با ذکر مثال توضیح دهد.

- تورم را تعریف کند.

- علت ایجاد تورم را برشمارد.

- سیاست‌های پولی را تعریف کند.

- چگونگی اجرای سیاست‌های پولی را تشریح کند.

- سیاست‌های مالی را تعریف کند.

- چگونگی اجرای سیاست‌های مالی را تشریح کند.

دانستنی‌های معلم

← ۶۶

• رابطه بین رکود و بیکاری: اگر تقاضا برای کالاها کم باشد، تولیدکنندگان باید تولید را

کاهش دهند (رکود) و تعدادی از کارگران خود را اخراج کنند که در این صورت، بیکاری در جامعه گسترش می‌یابد.

(← ۶۸)

● **سپرده‌های قانونی:** با توجه به این که در بسیاری از کشورها، بانک‌ها خصوصی هستند، ممکن است این بانک‌ها برای افزایش سود خود، همه‌ی سپرده‌های مردم را به صورت وام به مشتریان خود پرداخت کنند. اکنون، اگر در یک زمان خاص تعداد زیادی از سپرده‌گذاران به هر علتی برای دریافت سپرده‌های خود به بانک‌ها مراجعه کنند، بانک‌ها نمی‌توانند پول‌های آن‌ها را یک‌جا پرداخت کنند. در این صورت، بانک‌ها بی‌اعتبار می‌شوند و حتی ممکن است ورشکست گردند. دولت‌ها (بانک مرکزی) برای جلوگیری از پدید آمدن چنین مسئله‌ای بانک‌ها را موظف می‌کنند تا درصدی از سپرده‌های مردم نزد خود را به عنوان «سپرده‌ی قانونی» نزد بانک مرکزی به امانت بگذارند. در این صورت، هرگاه مردم برای گرفتن سپرده‌های خود به بانکی هجوم ببرند، بانک مرکزی از محل سپرده‌های قانونی، منابع مالی لازم را برای آن بانک تأمین می‌کند.

درصدی از سپرده‌های بانک‌ها که باید نزد بانک مرکزی به امانت گذاشته شود، «نرخ سپرده‌های قانونی» نام دارد. هر چه این نرخ بالاتر باشد، سهم بیشتری از سپرده‌های بانک‌ها نزد بانک مرکزی گذاشته می‌شود؛ بنابراین، قدرت وام‌دهی بانک‌ها کمتر می‌شود. هر چه قدرت وام‌دهی بانک‌ها کمتر شود، حجم پولی که در دست مردم است کمتر می‌شود؛ بنابراین، با افزایش نرخ سپرده‌های قانونی، حجم پول در گردش کاهش می‌یابد.

(← ۶۹)

● **خرید و فروش اوراق مشارکت:** دولت با فروش اوراق مشارکت به مردم اقدام به جمع‌آوری پول‌های در دست مردم می‌کند. با این کار، گروهی از مردم تشویق به پس‌انداز می‌شوند؛ زیرا، با جمع کردن پول‌هایشان که ممکن بود برای رفع نیازهای نه‌چندان مهم صرف شود، می‌توانند اوراق مشارکت بخرند و از سود آن بهره‌مند شوند. اساساً، هر قدر فرصت سرمایه‌گذاری بی‌دردسر و مطمئن در جامعه زیاد باشد، مردم آمادگی بیشتری برای کاهش هزینه‌های خود در مورد نیازهای غیر ضروری دارند. در این صورت، دولت با ایجاد فرصت‌های مناسب سرمایه‌گذاری این پول‌ها را جمع می‌کند و از رشد لجام‌گسیخته‌ی تقاضا برای بعضی کالاها جلوگیری می‌کند. در مقابل، اگر دولت بخواهد پول موجود در دست مردم افزایش یابد و تقاضا برای کالاها و خدمات گسترش یابد، می‌تواند عکس این عمل کند؛ یعنی، با خریدن اوراق مشارکت که قبلاً فروخته است، پول به جامعه تزریق کند و حجم پول در گردش را افزایش دهد. در ضمن، واسطه‌ی دولت در این خرید و فروش سیستم بانکی

کشور است.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱)

مزایا: کمی حجم، فسادناپذیری، حمل و نقل آسان، امکان پس انداز شدن، تسهیل داد و ستد و رفع مشکلات مبادلات پایاپای.

معایب: محدود بودن طلا و نقره، خطر سرقت و مشکل حمل و نقل در مقادیر زیاد.

سؤال ۲) پیشرفت جوامع، افزایش تولیدات و بالا رفتن حجم مبادلات از سویی و مشکلات پول فلزی از سوی دیگر موجب پیدایش پول کاغذی گردید.

سؤال ۳) پول نقد رد و بدل نمی‌شود، مشکل سرقت برطرف می‌شود، در معاملات بزرگ حجم زیاد اسکناس مشکل به وجود نمی‌آورد، فرسودگی اسکناس هزینه‌ای بر بودجه‌ی کشور تحمیل نمی‌کند و ....

سؤال ۴) بین حجم پول و ارزش پول رابطه‌ای معکوس وجود دارد؛ یعنی، هر چه حجم پول افزایش یابد قدرت خرید پول یعنی ارزش پول کاهش می‌یابد.

سؤال ۵) اگر دولت برای تأمین هزینه‌های خود اسکناس چاپ کند و این پول را به جامعه تزریق نماید باعث افزایش درآمد مردم می‌شود. این افزایش درآمد افزایش تقاضا را به همراه خواهد داشت و با توجه به رابطه‌ی بین قیمت و تقاضا افزایش تقاضا سبب افزایش قیمت می‌شود. در صورتی که تولید کالاها و خدمات به نسبت تقاضا افزایش نیابد، قیمت‌ها بالا می‌رود و قدرت خرید پول کم می‌شود. پیامد این امر به صورت افزایش بی‌رویه‌ی قیمت‌ها (تورم) خواهد بود.

سؤال ۶) اگر نشر اسکناس و افزایش حجم پول متناسب با افزایش تولیدات جامعه نباشد، تورم ایجاد می‌گردد.

سؤال ۷) هنگامی که اقتصاد دچار تورم می‌شود، بانک مرکزی برای جلوگیری از افزایش قیمت‌ها سیاست کاهش حجم پول را از طریق زیر اجرا می‌کند:

الف - استقراض از نظام بانکی

ب - افزایش نرخ سپرده‌ی قانونی

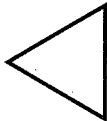
پ - افزایش نرخ تنزیل مجدد

ت - سیاست بازار باز (فروش اوراق قرضه)

سؤال ۸) هدف بانک مرکزی از خرید یا فروش اوراق قرضه، اجرای سیاست‌های پولی است. اگر بخواهد سیاست انقباضی پولی را اعمال کند، یعنی حجم پول را کاهش دهد، اقدام به فروش اوراق قرضه به مردم می‌کند و چنانچه بخواهد سیاست انبساطی را اعمال کند، یعنی حجم پول را افزایش دهد، اقدام به خرید اوراق قرضه‌ی موجود در دست مردم می‌کند که با خرید اوراق قرضه‌ی مردم، پول می‌پردازد و موجب افزایش حجم پول در جامعه می‌گردد.

آشنایی با برخی نهادهای اقتصادی

بانک

فصل ۲

جلسه‌ی سیزدهم: صفحات ۷۴ - ۷۱

هدف کلی: آشنایی با بانک

هدف‌های جزئی: - آشنایی با اعتبار

- آشنایی با اسناد اعتباری

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- نحوه‌ی پیدایش بانک را توضیح دهد.

- مفهوم اعتبار را بیان کند.

- انواع اسناد اعتباری را توضیح دهد.

- نحوه‌ی صحیح پرکردن سفته و چک را انجام دهد.

- علل فروش اوراق مشارکت در بانک‌ها را شرح دهد.

- مراحل دریافت وام از یک بانک را توضیح دهد.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۴-۳) برعهده‌ی دانش‌آموز است.

فعالیت ۵-۳) تصویر یک چک و یک سفته آورده شود و موارد زیر در آن‌ها نوشته شود.

تاریخ ۱۳۸۲/۴/۲۸ بیست و هشتم تیرماه یک هزار و سیصد و هشتاد و دو

مبلغ یک میلیون ریال بانک ملی ایران

در وجه : حامل شعبه ۱,۰۰۰,۰۰۰ ریال

فعالیت ۶-۳) برعهده‌ی دانش‌آموز است؛ برای نمونه، مورد زیر ذکر می‌گردد:

— اوراق مشارکت طرح‌های نیروگاهی وزارت نیرو در برخی شعب بانک صادرات به فروش می‌رسد.

فصل ۲

بانک

جلسه‌ی چهاردهم: صفحات ۸۱ - ۷۵

- هدف کلی: آشنایی با بانک و فعالیت‌های مختلف آن
- هدف‌های جزئی: - آشنایی با فعالیت‌های مختلف بانک‌ها
- آشنایی با نظام بانکی بدون ربا
- آشنایی با بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران
- هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:
- عملیات اعتباری بانک‌ها را شرح دهد.
  - تخصیص اعتباری کوتاه مدت و بلندمدت را توضیح دهد.
  - عملیات مالی بانک‌ها را شرح دهد.
  - چگونگی خرید و فروش ارز توسط بانک‌ها را توضیح دهد.
  - دیگر خدمات بانک‌ها را نام ببرد.
  - نظام بانکی بدون ربا را شرح دهد.
  - عقود اسلامی که بانک‌ها براساس آن عمل می‌کنند را نام ببرد.
  - مسئولیت و نقش بانک مرکزی کشورمان را توضیح دهد.
  - وظایف بانک مرکزی را ذکر کند.

دانستنی‌های معلم

(۷۵)

گروهی از افراد در جامعه پول دارند اما الزاماً خودشان امکان، فرصت یا توانایی و تجربه‌ی کافی برای فعالیت تجاری و سرمایه‌گذاری ندارند. در مقابل، افرادی نیز هستند که توانایی و تجربه‌ی

لازم را دارند اما سرمایه‌ی کافی برای فعالیت و تأسیس واحد تولیدی یا تجاری ندارند. اگر نهادها و مؤسسات واسطه در این جریان وجود نداشته باشند، گروه اول امکان این را نمی‌یابند که از پس‌اندازشان استفاده کنند و سود به‌دست آورند و اگر پولی را پس‌انداز کنند، در اصل پول به‌صورت راكد باقی می‌ماند از طرف دیگر، گروه دوم هم که می‌خواهند از طریق سرمایه‌گذاری و تأسیس واحدهای تولیدی درآمد کسب کنند، موفق نمی‌شوند.

نقش بانک‌ها این است که به عنوان نهاد واسطه‌ای، سرمایه‌ها و پس‌اندازهای کوچک و بزرگ گروه اول را جمع کنند و در اختیار گروه دوم بگذارند و نیاز هردو گروه را رفع کنند. از سوی دیگر، می‌توانند طرح‌های ارائه شده از طرف گروه دوم را ارزیابی کارشناسانه کنند و فقط به افرادی وام بدهند که طرح‌های دارای توجیه اقتصادی و با ضریب موفقیت بالا ارائه می‌کنند.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال (۱) هنگامی که فرد طی شرایطی از بانک وام می‌گیرد، به اندازه‌ی مبلغ وام نزد بانک اعتبار کسب می‌کند.

سؤال (۲) تفاوت آن‌ها در زمان بازپرداخت آن‌هاست. زمان بازپرداخت اسناد اعتباری کوتاه مدت کمتر از یک سال و اسناد بلندمدت بیشتر از یک سال است.

سؤال (۳) درخصوص این سؤال با دیگران مشورت شود.

سؤال (۴) ظهرنویسی یعنی پشت‌نویسی اسناد اعتباری به‌منظور انتقال آن به فرد دیگر.

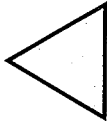
سؤال (۵) بدهی باید به‌خاطر امور بازرگانی ایجاد شده و به زمان سررسید آن بیش از ۹۰ روز نمانده باشد.

سؤال (۶) بانک‌های تخصصی به‌منظور کسب سود، اوراق قرضه‌ای را که دولت یا مؤسسات اعتباری منتشر کرده‌اند خریداری می‌کنند. آن‌گاه، این اوراق را به مبلغی بیش از مبلغ خرید به سپرده‌گذاران خود می‌فروشند. این فعالیت بانک را «عملیات مالی» می‌گویند.

سؤال (۷) افرادی که به خارج سفر می‌کنند، بازرگانانی که برای خرید کالا به خارج می‌روند و اتباع کشورهای دیگر.

سؤال (۸) از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم و طرح‌های تولیدی و عمرانی و سرمایه‌گذاری غیرمستقیم تحت یازده عقد مجاز اسلامی مانند مضاربه، مزارعه، مساقات و ... .

سؤال (۹) بانک مرکزی از طریق سیاست‌های پولی متناسب با شرایط اقتصادی کشور سیاست‌های خود را اعمال می‌کند و بانک‌ها را در جهت ارائه‌ی خدمت و هماهنگی با اقتصاد کشور به فعالیت وامی‌دارد.

جلسه پنزدهم: صفحات ۹۰ - ۸۲

هدف کلی: آشنایی با بورس

هدف های جزئی: - آشنایی با نقش و تأثیر بورس در اقتصاد

- آشنایی با اوراق بهادار

- آشنایی با اوراق مشارکت

- آشنایی با شرکت های سهامی

هدف های رفتاری: از دانش آموز انتظار می رود، پس از پایان درس بتواند:

- گسترش بازار بورس و تأثیر آن بر پیشرفت اقتصادی کشورها را شرح دهد.

- بازار بورس را تعریف کند.

- بورس کالا را تعریف کند.

- بورس اوراق بهادار را تعریف کند.

- انواع اوراق بهادار را تعریف کند.

- شرکت سهامی را شرح دهد.

- انواع شرکت سهامی را نام ببرد.

- اوراق مشارکت را شرح دهد.

- تأثیر بازار بورس بر اقتصاد جامعه را وصف کند.

- نام چند بورس معروف دنیا را ذکر کند.

- اسناد خزانه را توضیح دهد.

- اوراق قرضه را توضیح دهد.

دانستنی‌های معلم

۸۲ ←

● تأمین مالی طرح‌های سرمایه‌گذاری، هم از طریق بانک‌ها و هم از طریق بورس، امکان‌پذیر است؛ از این‌رو، این‌دو را می‌توان رقیب همدیگر دانست. البته روش کار این‌دو با هم تاحدودی متفاوت است. بانک‌ها نقش یک واسطه را بین صاحبان سرمایه‌ها و مجریان طرح‌های سرمایه‌گذاری بازی می‌کنند اما روش تأمین مالی از طریق بورس به دلیل حذف بانک به‌عنوان واسطه، روش مستقیم است؛ یعنی، بنگاه‌هایی که می‌خواهند سرمایه تأمین کنند یا سرمایه‌ی خود را افزایش دهند، با انتشار اوراق سهام و فروش آن در بورس، سرمایه‌ی مورد نیاز خود را تأمین می‌کنند.

۸۳ ←

● قیمت جهانی این‌گونه کالاها در بورس همان کالا تعیین می‌گردد و مبنای قیمت‌گذاری آن کالا در سطح جهان، قیمت تعیین شده در بورس است. در بورس کالا، عرضه‌کنندگان و تقاضاکنندگان عمده‌ی آن کالا با هم رابطه برقرار می‌کنند و در قالب نظام عرضه و تقاضا، به‌صورت روزانه، قیمت کالا تعیین می‌شود. تغییر قیمت در بورس کالای خاص باعث تغییر قیمت آن عمده‌فروشی کالا در سراسر جهان می‌شود.

● پذیرش یک شرکت بورس با توجه به شرایط مالی و وضعیت اعتباری آن شرکت انجام می‌گیرد. وقتی شرکتی در بورس پذیرفته شود. سهام آن در بازار بورس عرضه می‌گردد. اگر بناشود که هر شرکتی بتواند سهام خود را در بورس عرضه کند، ممکن است از اعتماد مردم به بورس سوءاستفاده شود و در نهایت، موجب گسترش بی‌اعتمادی گردد؛ از این‌رو، مدیران بورس فقط به شرکت‌هایی اجازه می‌دهند سهام خود را در بورس عرضه کنند که از حداقل اعتبار لازم برخوردار باشند.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۷-۳) وال استریت نیویورک - توکیو - لندن

فعالیت ۸-۳) بحث در کلاس

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) بانک‌ها به شکل واسطه عمل می‌کنند و پول سپرده‌گذاران را به تولیدکنندگان می‌دهند ولی در بورس، تولیدکنندگان به‌طور مستقیم سرمایه‌ی لازم را از مردم تأمین می‌کنند. با

حذف بانک (واسطه) هم سود بیشتری عاید مردم شده و هم هزینه‌ی تولیدکنندگان کم می‌شود. مردم نیز به دلیل شریک شدن در تولید، انگیزه‌ی بیشتری پیدا می‌کنند.

سؤال ۲) با قیمت‌گذاری سهام و اوراق بهادار تا حدودی از نوسان شدید قیمت‌ها جلوگیری می‌کند.

سؤال ۳) در بورس کالا، کالای واسطه‌ای و مواد خام و اولیه مثل گندم، جو، قهوه، کاکائو، آهن، مس، زغال‌سنگ، نفت، پنبه، چرم و برخی مواد شیمیایی مورد معامله قرار می‌گیرند.

سؤال ۴) سود سهام ممتاز از قبل معین شده است و شرکت‌ها طبق قرارداد موظف‌اند ابتدا سود این سهام را پرداخت نمایند در حالی که سهام عادی از این ویژگی برخوردار نیست.

سؤال ۵) اسناد خزانه اوراق بهادار کوتاه مدت هستند، توسط دولت صادر می‌شوند، سررسید این اسناد سه ماهه، ۶ ماهه و یک ساله است، کوپن بهره ندارند و در زمان فروش، دولت آن‌ها را ارزان‌تر از مبلغ اسمی به خریداران می‌فروشد. اوراق قرضه به سه دسته‌ی کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت تقسیم می‌شوند. دارای کوپن بهره‌اند و بهره‌ی آن‌ها در فواصل زمانی معین توسط بانکی که نمایندگی صدور اوراق را دارد پرداخت می‌شود.

سؤال ۶) اسناد خزانه؛ زیرا، سود آن شخصی است. به این صورت که خریداران آن را به قیمت کمتر از قیمت اسمی خریداری می‌کنند و هنگام فروش به قیمت اسمی آن را می‌فروشند.

سؤال ۷) دولت، شهرداری‌ها و شرکت‌های دولتی و خصوصی به منظور تأمین اعتبار طرح‌های عمرانی در کشور اوراق مشارکت منتشر می‌کنند.

سؤال ۸) در سال ۵۷ به علت ملی شدن بسیاری از شرکت‌ها، بورس دچار رکود شد و ارزش سهام سقوط کرد. در سال ۶۸ به علت واگذاری شرکت‌ها به مردم، دوباره فعال شد. جلسه‌ی شانزدهم: ارزش‌یابی نوبت اول

فصل ۱

مفاهیم و
معیارهای توسعه

جلسه‌ی هفدهم: صفحات ۹۶ - ۹۱

هدف کلی: آشنایی با مفاهیم و معیارهای توسعه

هدف‌های جزئی: - آشنایی با مفاهیم رشد و توسعه

- آشنایی با معیارهای اندازه‌گیری رشد و توسعه

- آشنایی با فاصله‌ی توسعه نیافتگی

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- مفهوم رشد و توسعه و تفاوت بین آن‌ها را شرح دهد.

- معیارهای اندازه‌گیری رشد و توسعه را شرح دهد.

- تفاوت و شکاف عمیق بین کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته را به کمک

شاخص‌های مختلف شرح دهد.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۱-۴) برعهده‌ی دانش‌آموزان است.

فعالیت ۲-۴) برعهده‌ی دانش‌آموزان است.

فعالیت ۳-۴) اطلاعات لازم جهت انجام فعالیت

درصد نرخ بی سوادی بزرگسالان

سال	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰
مقدار به درصد	۳۵/۶۳	۳۰/۲۳	۲۸/۱۷	۲۷/۰۷	۲۶

منبع: سال نامه‌ی آماری مرکز آمار سال ۱۳۸۰

درصد نرخ مرگ و میر نوزادان

سال ۱۹۸۸ ← ۶۳/۵٪ نفر در هر هزار نفر

سال ۱۹۹۷ ← ۳۰/۷٪ نفر در هر هزار نفر

منبع: Human Development of the Islamic R. of Iran (1999) سازمان برنامه و بودجه

امید به زندگی

سال ۱۹۸۸ ← ۶۱/۱ سال

سال ۱۹۹۷ ← ۶۸/۵ سال

منبع: Human Development of the Islamic R. of Iran (1999) سازمان برنامه و

بودجه

پاسخ پرسش‌ها

سؤال (۱) مطالعه‌ی مبحث توسعه‌ی اقتصادی از این جهت دارای اهمیت است که تلاش می‌کند علت توسعه نیافتگی کشورهای توسعه نیافته را بیابد و راه حل و روش‌های عملی برای رفع موانع پیشرفت این دسته از کشورها را ارائه کند.

سؤال (۲) رشد؛ زیرا، مسلماً افزایش کمی است و در مدت کوتاه یک سال نمی‌توان تحولی کیفی در شیوه‌های تولید به وجود آورد.

سؤال (۳) از معیار درآمد سرانه و معیارهای تکمیلی دیگری مانند امکانات بهداشتی، آموزشی، نرخ مرگ و میر نوزادان، امید به زندگی، نرخ بیسوادی و ... استفاده می‌شود.

سؤال ۴) برای این که بعضی از کشورهای درحال توسعه با استفاده از فروش ذخایر معدنی درآمد سرانه‌ی بالایی دارند؛ مانند: امارات متحده‌ی عربی. دیگر این که بعضی از کشورهای درحال توسعه که از نظر اقتصادی پیشرفت خوبی داشته‌اند دارای درآمد سرانه‌ی پایین هستند؛ مانند چین و... پس معیار درآمد سرانه در حالی که معیار مناسبی برای میزان توسعه یافتگی است ولی نمی‌توان به‌طور قطع از آن برای اندازه‌گیری توسعه استفاده کرد.

سؤال ۵) دو دلیل عمده داشت: ۱- جوامع اروپایی از طریق استعمار، ثروتی عظیم فراهم آورده بود که امکان هرگونه سرمایه‌گذاری و فعالیت سودآور را داشت. ۲- به دلیل رنسانس که زمینه‌ی فرهنگی و عقیدتی خاصی را پدید آورده بود و مردم را به تلاش هرچه بیشتر برای تسخیر طبیعت و تغییر وضع موجود برمی‌انگیخت.

سؤال ۶) انقلاب صنعتی باعث شد که فرهنگ زندگی توأم با قناعت و سازگاری عوض شود، زمینه‌ی فرهنگی خاصی فراهم گردد، مردم روحیه‌ی تلاش بیشتر برای رسیدن به ارزش‌های مادی را پیدا کنند و در صدد تغییر، ابتکار و ایجاد وسایلی برای تولید و رفاه بیشتر برآیند؛ از این رو، طبقه‌ی جدیدی به وجود آمد که متشکل از صنعتگران، پیشه‌وران و تجار بود که باعث توسعه‌ی شهر و زندگی شهری گشت. سرمایه‌گذاری در تأسیسات راه‌آهن هزینه‌ی حمل و نقل را کاهش داد و منابع کشورهای تحت سلطه سریع‌تر و بیشتر در اختیار توسعه‌ی کشورهای اروپایی قرار گرفت و در مرحله‌ی بعد فروش تولیدات غرب در کشورهای تحت سلطه راحت‌تر انجام شد.

سؤال ۷) استعمار با تأمین سرمایه‌ای هنگفت عمده‌ترین نقش را در تسریع انقلاب صنعتی برعهده داشت.

جلسه‌ی هجدهم: صفحات ۱۱۱ - ۱۰۴

هدف کلی: آشنایی با استقلال اقتصادی

هدف‌های جزئی: - آشنایی با ضرورت و اهمیت استقلال اقتصادی

- آشنایی با مفهوم استقلال اقتصادی

- آشنایی با آثار استقلال اقتصادی

- آشنایی با عوامل مؤثر در استقلال اقتصادی

- آشنایی با استقلال اقتصادی از دیدگاه قانون اساسی

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- علل اهمیت دادن کشورها به استقلال اقتصادی را شرح دهد.

- مفهوم استقلال اقتصادی را بیان کند.

- عوامل مؤثر بر استقلال اقتصادی را شرح دهد.

- دیدگاه قانون اساسی درخصوص استقلال اقتصادی را شرح دهد.

دانستنی‌های معلم

(← ۱۰۴)

● کشور ما ایران با انقلاب اسلامی به استقلال سیاسی دست یافت. در حال حاضر، هیچ کشوری نمی‌تواند سیاست‌های خود را به ایران تحمیل کند و سیاست‌مداران ایرانی در تصمیمات سیاسی خود از هیچ کشوری تأثیر نمی‌پذیرند اما، متأسفانه به رغم تلاش‌های بسیار زیادی که در

سال‌های پس از انقلاب انجام شده است، کشور ما هنوز از لحاظ اقتصادی نتوانسته است به استقلال دست یابد. هنوز حدود ۸۰ درصد درآمدهای ارزی کشور از فروش نفت خام به دست می‌آید. این بدین معنی است که اگر، مثلاً به علت کاهش قیمت نفت، درآمد نفت به شدت سقوط کند، بخش اعظم درآمد ارزی کشور از دست می‌رود و بنابراین، برای واردات بسیاری از کالاها (از جمله کالاهای سرمایه‌ای و ماشین‌آلات، مواد اولیه‌ی ضروری، لوازم و قطعات یدکی و ...) ارز وجود نخواهد داشت. در این صورت، ممکن است فعالیت بسیاری از صنایع مختل شود؛ بنابراین، تا زمانی که اقتصاد کشور به شدت به درآمد نفت وابسته باشد نمی‌توانیم به استقلال اقتصادی دست یابیم.

همچنین، در حال حاضر، بخش بزرگی از کالاها نظیر گندم، روغن، برنج، شکر، مواد دارویی، تجهیزات پزشکی، ماشین‌آلات مدرن و ... از خارج وارد می‌شود. این مسئله نیز بیانگر وابستگی شدید کشور به خارج است.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۶-۲) گندم، نفت، تسلیحات نظامی و قطعات یدکی.

فعالیت ۷-۲)

اصل ۴۳: تأمین استقلال اقتصادی و از بین بردن فقر

اصل ۴۴: نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه‌ی سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی

با برنامه‌ریزی منظم و صحیح استوار است.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) به منظور تحت نفوذ درآوردن و استفاده از منابع، امکانات و ثروت‌های آنان.

سؤال ۲) زیرا، این کشورها فقط به استقلال سیاسی رسیدند ولی از نظر اقتصادی و فرهنگی

به استعمارگران وابسته بودند.

سؤال ۳) استقلال سیاسی، استقلال اقتصادی و استقلال فرهنگی.

سؤال ۴) خیر؛ چون، کشوری وجود ندارد که به خارج نیاز نداشته باشد و همه‌ی کشورها

برای رفع نیاز خود محتاج ایجاد روابط تجاری با جهان خارج هستند.

سؤال ۵) بله؛ چون، ممکن است یک کشور با جهان خارج روابط تجاری داشته باشد و از

این روابط برای افزایش میزان رفاه افراد جامعه خود سود جوید ولی برای رفع نیازهای اساسی خود به خارج وابستگی نداشته و به اصطلاح متکی به خود باشد.

سؤال ۶) اگر کشوری نیازهای اساسی خود را بتواند تأمین کند، در صورتی که از طرف کشورهای استعمارگر مورد تحریم قرار گیرد، از نظر اقتصادی دچار مشکل نخواهد شد؛ زیرا، مردم آن کشور می‌توانند به طور موقت از مصرف کالاهای غیرضروری چشم‌پوشند. کشورهای استعمارگر نیز نمی‌توانند شرایط خود را به آنان تحمیل کنند.

سؤال ۷) این کشور باید برنامه‌ی اقتصادی خود را براساس تولید گندم طراحی کند و مازاد تولید گندم خود را صادر کند و برنج را که هزینه‌ی تولید آن در داخل بالاتر از قیمت برنج وارداتی است وارد کند؛ این کار از نظر اقتصادی به صرفه است.

سؤال ۸) رابطه‌ای مستقیم دارد. کشوری که دارای استقلال اقتصادی است به سرعت تحت تأثیر نوسانات و بحران‌های اقتصادی قرار نمی‌گیرد و با هر تغییری که در شرایط اقتصادی جهان اتفاق می‌افتد، اقتصاد آن کشور دچار بی‌ثباتی نمی‌شود.

سؤال ۹) تأمین استقلال اقتصادی در ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت در جامعه و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد با حفظ آزادگی او.

سؤال ۱۰) با قرار دادن وسایل کار در اختیار همه‌ی کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند، در شکل تعاونی و از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر.

سؤال ۱۱) برای رسیدن به خودبستگی، استقلال اقتصادی و رهایی از وابستگی و تأمین نیازهای عمومی در داخل.

جلسه‌ی نوزدهم: صفحات ۱۱۷ - ۱۱۲

هدف کلی: آشنایی با مفهوم توزیع درآمد و فقر

هدف‌های جزئی: - آشنایی با توزیع درآمد

- آشنایی با معیار سنجش توزیع درآمد

- آشنایی با سیاست کاهش فقر و نابرابری

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- مفهوم توزیع درآمد را بیان کند.

- تأثیر نحوه‌ی توزیع درآمد را در رشد اقتصادی تجزیه و تحلیل کند.

- فقر مطلق را تعریف کند.

- مفهوم خط فقر را بیان کند.

- مفهوم فقر نسبی را بیان کند.

- عوامل مؤثر در وسعت فقر هر کشور را ذکر کند.

- شاخص دهک‌ها را به‌عنوان یکی از معیارهای توزیع درآمد شرح دهد.

- از روی شاخص دهک‌ها، وضعیت توزیع درآمد یک کشور را تجزیه و تحلیل

کند.

- سیاست‌های کاهش فقر و نابرابری را شرح دهد.

میل نهایی به مصرف و میل نهایی به پس‌انداز

افراد و خانوارها معمولاً درآمد خود را به دو بخش تقسیم می‌کنند؛ بخش اول و بزرگ‌تر آن را صرف خرید انواع کالاها و خدمات مورد نیاز خود می‌کنند این گونه هزینه‌ها را «هزینه‌های مصرفی» خانوارها یا به طور کلی «مصرف» می‌نامیم. معمولاً بیش از نصف درآمدهای خانوارها صرف مصرف می‌شود. بخش دوم و کوچک‌تر درآمد افراد، آن بخشی است که توسط خانوارها «پس‌انداز» می‌شود؛ بنابراین، درآمد افراد یا خانوار به دو طریق مورد استفاده قرار می‌گیرد. الف) مصرف می‌شود ب) پس‌انداز می‌شود.

اکنون اگر درآمد یک خانوار، مثلاً، ۱۰۰۰۰ تومان افزایش یابد و این خانوار ۷۰۰۰ تومان آن را به مصرف اختصاص دهد (یعنی هزینه‌های مصرفی خود را ۷۰۰۰ تومان افزایش دهد) و ۳۰۰۰ تومان آن را پس‌انداز کند، می‌گوییم «میل نهایی به مصرف» این خانوار ۷/۰ و «میل نهایی به پس‌انداز» آن ۳/۰ است:

$$\text{میل نهایی به مصرف} = \frac{\text{تغییر در مصرف}}{\text{تغییر در درآمد}} = \frac{7000}{10000} = 0.7$$

$$\text{میل نهایی به پس‌انداز} = \frac{\text{تغییر در پس‌انداز}}{\text{تغییر در درآمد}} = \frac{3000}{10000} = 0.3$$

جمع میل نهایی به مصرف و پس‌انداز همیشه یک است؛ بنابراین، میل نهایی به مصرف عبارت است از سهمی که از آخرین واحد درآمد (یا از یک واحد افزایش در درآمد) به مصرف اختصاص می‌یابد و به همین ترتیب است میل نهایی به پس‌انداز. هرگاه یکی از میل‌های نهایی مصرف یا پس‌انداز را داشته باشیم با کم کردن آن از یک می‌توانیم میل نهایی دیگر را به دست آوریم.

معمولاً، خانوارهای فقیر یا کم‌درآمد، وقتی درآمدها افزایش می‌یابد، بخش اعظم آن را مصرف کرده و بخش ناچیزی از آن را پس‌انداز می‌کنند؛ بنابراین، می‌توان گفت میل نهایی به مصرف خانوارهای کم‌درآمد، بالا و میل نهایی به پس‌انداز آن‌ها پایین است.

بدین ترتیب، معمولاً خانوارهای مرفه، وقتی درآمدها افزایش می‌یابد، بخش زیادی از آن را پس‌انداز می‌کنند؛ بنابراین می‌توان گفت:

الف) میل نهایی به مصرف خانوارهای دارای درآمد پایین، بیشتر از خانوارهای دارای درآمد

بالاست.

ب) میل نهایی به پس انداز خانوارهای دارای درآمد پایین، کمتر از خانوارهای دارای درآمد بالاست.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۸-۴) تحقیق برعهده‌ی دانش‌آموز است.

فعالیت ۹-۴) برعهده‌ی دانش‌آموز است. برای مثال به موارد زیر اشاره شود:

ایجاد یک سیستم مالیاتی صحیح که قادر باشد عدالت اقتصادی و برابری را برقرار کند به نحوی که:

- دریافت مالیات از مشاغل با هزینه‌ی کم انجام شود.
- سقف معافیت مالیاتی با در نظر گرفتن تورم و هزینه‌ای واقعی تعیین شود.
- فرهنگ پرداخت مالیات و همکاری با ارگان‌های مربوط از طریق رسانه‌های جمعی آموزش داده شود.
- از درآمدهای بالا، مالیات مستقیم گرفته شود.
- مالیات غیرمستقیم به مصرف در کنار قیمت کالای مصرفی قید شود و بیشتر مالیات مصرفی از کالاهای غیرضروری اخذ گردد.

پاسخ پرسش‌ها

سؤال ۱) براساس یک اصل اقتصادی در گروه‌های با درآمد بالا، میل نهایی به مصرف کم‌تر و در نتیجه، میل نهایی به پس انداز بیشتر است؛ از این رو، اعتقاد بر این بود که نابرابری در توزیع درآمد سبب افزایش پس انداز ملی می‌شود و این امر، افزایش سرمایه‌گذاری و رشد بیشتر اقتصادی را به همراه می‌آورد. تجربه‌ی کشورهای پیشرفته در گذشته، صحت این نظریه را تأیید می‌کند اما درستی این موضوع در مورد کشورهای در حال توسعه در عمل مورد تردید است.

سؤال ۲) شاید بهترین ملاک برای تعیین سطح رفاه اجتماعی یک جامعه، آگاهی یافتن از وضعیت فقر و توزیع درآمد در آن جامعه باشد؛ زیرا، هر قدر فقر در جامعه‌ای کم‌تر و توزیع درآمدها مناسب‌تر باشد، رفاه مردم آن جامعه بیشتر خواهد بود.

سؤال ۳) معیار خط فقر عبارت است از «حداقل سطح معیشت» و در یک جامعه، افرادی که درآمد آن‌ها از سطح حداقل درآمد معیشتی معین کم‌تر باشد زیر خط فقر قرار دارند.

سؤال ۴) شاخص دهک‌ها، مثلاً جامعه را به ده گروه درآمدی تقسیم می‌کنند. سپس به ترتیب

از حداقل درآمد تا بیشترین در جدول می‌نویسند و مشخص می‌کنند که هر گروه چه سهمی از درآمد ملی را می‌برد (در حالت مساوی همه ۱۰ درصد از درآمد ملی را باید ببرند در حالی که گروه‌هایی که در پایین جدول هستند، بیش از ۱۰ درصدی که حقشان است و گروه‌های بالای جدول، کمتر از ۱۰ درصد می‌برند. برای به دست آوردن فاصله‌ی طبقاتی، بیشترین سهم را به کم‌ترین تقسیم می‌کنیم که هرچه این نسبت بیشتر باشد نابرابری بیشتر است.

سؤال (۵) سیستم مناسب و کارآمد مالیاتی

سؤال (۶) برنامه‌ریزان اقتصادی برای رسیدن به توسعه باید به توزیع عادلانه‌ی درآمدها و کاهش فقر توجه کنند، چون، انسان به عنوان مهم‌ترین عامل تولید به آموزش و تأمین اقتصادی — اجتماعی نیاز دارد و فقر گسترده هرگونه برنامه‌ریزی برای ارتقای جامعه و رشد اقتصادی را با سدّی نفوذناپذیر روبه‌رو خواهد کرد.

جلسه‌ی بیستم: صفحات ۱۲۷-۱۱۸

هدف کلی: آشنایی با نقش دولت در اقتصاد

هدف‌های جزئی: - آشنایی با نقش اقتصادی دولت در جامعه

- آشنایی با اهداف اقتصادی دولت

- آشنایی با دخالت دولت در اقتصاد

هدف‌های رفتاری: از دانش آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- نقش اقتصادی دولت در جامعه را شرح دهد.

- اهداف اقتصادی دولت را ذکر کند و هرکدام را شرح دهد.

- شیوه‌های فعالیت دولت در عرصه‌ی اقتصاد را توضیح دهد.

- لزوم همدلی و همراهی با سیاست‌های اقتصادی دولت را شرح دهد.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۱-۵) بحث در کلاس

فعالیت ۲-۵) پاسخ بر عهده‌ی دانش آموز است؛ برای مثال، در سطح کشور می‌توان گفت:

عدم سرمایه‌گذاری‌های تولیدی، عدم حمایت سیستم بانکی از سرمایه‌گذار، بی‌ثبات بودن قوانین مربوط، بوروکراسی یا وجود قوانین دست و پاگیر برای تولیدکننده، هماهنگ نبودن آموزش عالی با نیازهای کشور و هماهنگ نبودن نظام آموزش و پرورش در تأمین بخشی از نیروی کار.

فعالیت ۳-۵) افزایش تولید و عرضه‌ی کالاها و خدمات، کاهش حجم پول در گردش از

طریق افزایش مالیات‌ها، کاهش نشر اسکناس و ...

فعالیت ۴-۵) راه آهن جمهوری اسلامی ایران

- به علت سنگین بودن سرمایه گذاری بخش خصوصی قادر به تأمین آن نیست.
- سودآوری آن برای بخش خصوصی ایجاد انگیزه نمی کند.
- به علت نیاز جامعه و بنا به دلایل گفته شده، این سرمایه گذاری را دولت انجام می دهد.

پاسخ پرسش ها

پرسش ۱) ایجاد اشتغال کامل، ثبات قیمت ها، رشد و توسعه ی اقتصادی، بهبود وضعیت توزیع درآمد.

پرسش ۲) برای این که هنگام تورم قیمت کالاها و خدمات به سرعت افزایش می یابد، افراد کم درآمد جامعه برای تأمین کالاهای مورد نیاز خود با مشکلات جدی روبه رو می شوند؛ در نتیجه، سطح رفاه عمومی کاهش می یابد و اقتصاد کشور دچار اختلال می شود.

پرسش ۳) سیاست های اقتصادی دولت می تواند حرکت جامعه را به سمت توسعه کند یا تسریع نماید؛ برای نمونه، در کشورهای در حال توسعه دولت ها برای کم کردن فاصله ی خود با کشورهای توسعه یافته و برای رسیدن به رشد و توسعه، برنامه ریزی و سیاست گذاری می کنند و می توانند نقش عمده ای در حرکت جامعه به سوی توسعه با سرعت بخشیدن به حرکت داشته باشند.

پرسش ۴) برای این که اقتصاددانان معتقدند فقر گسترده می تواند مانعی بر سر راه توسعه ی همه جانبه ی جامعه باشد.

پرسش ۵) در جامعه ای که توزیع درآمد عادلانه باشد، سطح رفاه جامعه افزایش می یابد و زمینه های رشد و توسعه ی اقتصادی فراهم می آید ولی در جامعه ای که توزیع درآمد ناعادلانه باشد، فقر گسترش می یابد و هرگونه زمینه ی رشد و توسعه را از بین می برد.

پرسش ۶) مرکاتلیت ها (یا سوداگران)، طلا و نقره را شکل مقبول ثروت می دانستند و معتقد بودند که دولت باید با مداخله ی فعال در عرصه ی اقتصاد میزان واردات را مهار و صادرات را افزایش دهد تا مابه التفاوت صادرات از واردات به صورت طلا و نقره به کشورهایشان سرازیر شود.

پرسش ۷) مخالف مداخله ی دولت در فعالیت های اقتصادی و ایجاد قوانین محدود کننده بوده و به طور کلی، طرفدار حذف دولت در صحنه ی اقتصاد بودند.

پرسش ۸) عدم دخالت دولت ها در اقتصاد سبب بروز بحران رکودی ۱۹۲۹ در جوامع صنعتی گردید؛ در نتیجه، برای رفع این بحران عده ای از اقتصاددانان، از جمله کینز، خواستار دخالت دولت ها به شکل جدید در اقتصاد شدند.

پرسش ۹) دخالت دولت و داشتن یک برنامه‌ی صحیح می‌تواند تغییرات مثبت زیادی را در مدت کوتاهی به‌بار آورد.

پرسش ۱۰) ۱- عرصه‌ی کالاها و خدمات ۲- وضع قوانین و سیاست‌گذاری در اقتصاد

پرسش ۱۱) دولت از طریق وضع و اجرای قوانین می‌تواند در هدایت کردن اقتصاد در مسیر موردنظر خود اقدام نماید؛ برای مثال، با محدود کردن واردات و مصرف بی‌رویه‌ی کالاهای وارداتی یا لوکس و تجملی از ورود آنچه مورد نیاز جامعه نیست بکاهد یا جهت تشویق تولیدکنندگان برای برخی کالاهای مورد نیاز جامعه امتیازاتی قائل شود؛ مانند، معافیت مالیاتی و در اختیار گذاشتن سرمایه برای سرمایه‌گذاری.

پرسش ۱۲) در صورتی که دولت از وضع اقتصادی جامعه آگاهی کامل داشته باشد.

جلسه‌ی بیست و یکم: صفحات ۱۳۳ - ۱۲۸

هدف کلی: آشنایی با بودجه

هدف‌های جزئی: - آشنایی با اهمیت بودجه‌ی کل کشور

- آشنایی با مراحل بودجه از آغاز تا فرجام

- آشنایی با خزانه

- آشنایی با درآمدهای دولت

- آشنایی با مالیات و اهداف اخذ آن

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- بودجه را تعریف کند.

- اهمیت بودجه‌ی ملی را با توجه به کارکردهای آن شرح دهد.

- مراحل بودجه از آغاز تا انجام را شرح دهد.

- خزانه را شرح دهد.

- مالیات را تعریف کند.

- هدف دولت‌ها از اخذ مالیات را ذکر کند.

دانش‌تنی‌های معلم

(۱۲۸-)

● مقایسه‌ی درآمد و هزینه‌ی دولت، درآمد و هزینه‌ی یک شرکت خصوصی و درآمد و هزینه‌ی

یک خانوار

نمونه‌ی بودجه‌ی یک خانوار:

درآمدها

حقوق ماهیانه ۲,۰۰۰,۰۰۰ ریال
سود سهام یا سپرده‌های بانکی ماهیانه ۵۰۰,۰۰۰ ریال
درآمد فعالیت‌های متفرقه (تدریس خصوصی - باغداری) ماهیانه ۷۰۰,۰۰۰ ریال
جمع درآمدهای ماهیانه ۳,۲۰۰,۰۰۰ ریال

هزینه‌های ماهیانه

اجاره خانه ۱,۵۰۰,۰۰۰ ریال
خرید مایحتاج جاری (شامل هزینه‌های خوراک، پوشاک، حمل و نقل، بهداشت و درمان و ...)
هزینه‌های متفرقه (شامل هزینه‌های مسافرت، میهمانی، هدیه و ...) ۷۰۰,۰۰۰ ریال
پس‌انداز ۲۰۰,۰۰۰ ریال
جمع ۳,۲۰۰,۰۰۰ ریال

نمونه‌ی بودجه‌ی یک شرکت

درآمدها

فروش کالا ۲۰۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
فروش سایر خدمات ۵۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
جمع ۲۵۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال

هزینه‌ها

حقوق کارکنان ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
خرید مواد اولیه ۷۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
هزینه‌ی برق، آب و ... ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
مالیات ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
سایر هزینه‌ها ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
جمع هزینه‌ها ۲۲۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال
سود (درآمدها منهای هزینه‌ها) ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال

نمونه‌ی بودجه‌ی دولت

دریافتی‌ها

مالیات

سود سهام

سایر درآمدها

پرداختی‌ها

حقوق

یارانه‌ها

سرمایه‌گذاری‌ها

•
•
•
•
•
•

(← ۱۳۲)

● در ایران دولت موظف است هر سال گزارش تفریغ بودجه‌ی سال قبل را به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند. تفریغ در لغت به معنای آزاد کردن و فارغ کردن است و در اصطلاح بودجه به معنی قطعی کردن هزینه‌هایی است که براساس قانون بودجه، دستگاه‌های دولتی حق انجام آن را داشته‌اند. بسیاری از هزینه‌هایی که در قانون بودجه به دستگاه‌های دولتی اجازه داده شده است تا در طول سال مالی مربوط انجام شود، در عمل محقق نمی‌شود. این به دو دلیل است؛ نخست این که ممکن است درآمدهای پیش‌بینی شده‌ی دولت محقق نشود و نتواند همه‌ی هزینه‌های پیش‌بینی شده را برای دستگاه‌های دولتی تأمین مالی کند؛ بنابراین، برخی از اقلام هزینه‌ای ممکن است کم‌تر از حد مصوب مصرف شده باشد. در حالت دوم، ممکن است برخی از طرح (پروژه)ها در عمل — معمولاً به دلایل فنی — از برنامه‌ی اجرایی خود عقب باشند و در نتیجه، نتوانند همه‌ی بودجه تعیین شده را مصرف کنند. همه این موارد در گزارش تفریغ بودجه مشخص می‌شود. مجلس شورای اسلامی گزارش تفریغ بودجه را مورد بررسی قرار می‌دهد و در صورت تصویب پرونده‌ی بودجه سال مربوطه، بسته می‌شود.

(← ۱۳۳)

● اگر سیاست دولت این باشد که بخواهد رفتار مصرف‌کنندگان یا تولیدکنندگان کالاها و خدمات مختلف را تغییر دهد، می‌تواند از مالیات به عنوان ابزار برای اجرای این سیاست استفاده کند؛ مثلاً با وضع مالیات برای تولید یا مصرف یک کالای خاص کاری کند که مصرف‌کنندگان به دلیل

گران شدن آن کالا از مصرف بیشتر روی گردان شوند و تولیدکنندگان نیز به دلیل کاهش تقاضای کالا، مقدار برنامه‌ریزی شده برای تولید کالا را کاهش دهند.

دولت از سیاست معافیت‌های مالیاتی نیز برای تشویق برخی فعالیت‌ها استفاده می‌کند؛ برای مثال، اگر بخواهد که صاحبان سرمایه در زمینه‌ی تولید یک کالای خاص و حتی در یک منطقه‌ی خاص از کشور اقدام به سرمایه‌گذاری کنند، این فعالیت‌ها را برای چند سال از پرداخت مالیات معاف اعلام می‌کند؛ به این ترتیب، سرمایه‌گذاران علاقه‌مند به فعالیت در این عرصه‌ها می‌شوند.

پاسخ فعالیت‌ها

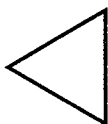
فعالیت ۵-۵

جدول پیشنهادی

باید سعی گردد، تناسب زیر حاصل شود:

پس‌انداز + جمع هزینه‌ها = جمع درآمدها

درآمدها	هزینه‌ها
درآمد ماهیانه‌ی پدر	خوراک
درآمد ماهیانه‌ی مادر	پوشاک
درآمدهای متفرقه	مسکن
	بهداشت و درمان
	آموزش
	تفریح
	متفرقه
	پس‌انداز
جمع کل	

جلسه‌ی بیست و دوم: صفحات ۱۳۸ – ۱۳۳

هدف کلی: آشنایی با مالیات

هدف‌های جزئی: – آشنایی با طبقه‌بندی مالیات‌ها

– آشنایی با انواع نرخ‌های مالیاتی

– آشنایی با انواع مالیات

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

– طبقه‌بندی مالیات‌ها را شرح دهد.

– مالیات مستقیم و ویژگی‌های آن را توضیح دهد.

– مالیات غیرمستقیم و ویژگی‌های آن را توضیح دهد.

– تفاوت مالیات مستقیم و غیرمستقیم را بیان کند.

– انواع نرخ‌های مالیاتی را نام برد.

– نحوه‌ی محاسبه‌ی نرخ ثابت مالیاتی را با ذکر مثال انجام دهد.

– نرخ تصاعدی مالیاتی را شرح دهد.

– نحوه‌ی محاسبه‌ی نرخ تصاعدی کلی را با ذکر مثال انجام دهد.

– نحوه‌ی محاسبه‌ی نرخ تصاعدی طبقه‌ای را با ذکر مثال انجام دهد.

– انواع مالیات را شرح دهد.

– سایر منابع تأمین بودجه‌ی دولت را شرح دهد.

دانستنی‌های معلم

(← ۱۳۴)

انواع مالیات از نظر اثرگذاری در اقتصاد کلان کشور تفاوت‌های خاصی با هم دارند؛ مثلاً، یک نوع مالیات می‌تواند درآمد زیادی برای دولت ایجاد کند اما تأثیر چندانی بر متغیرهای اقتصادی نداشته باشد و به عبارتی، ابزار خوبی برای سیاست‌گذاری اقتصاد تلقی شود. همچنین، ممکن است یک نوع مالیات کمک به بهبود توزیع درآمد بکند و به عبارتی، در جهت کاهش فاصله‌ی طبقاتی مؤثر باشد اما از جنبه‌های دیگر عملکرد خوبی نداشته باشد؛ از این‌رو، در انتخاب نوع مالیات و تأکید دولت بر هر کدام از انواع مالیات لازم است تمامی جهات و جوانب مسئله بررسی شود و با توجه به آثار مختلف هر نوع مالیات و هدف‌هایی که دولت دارد روش مالیات‌گیری انتخاب شود. مالیات از نظر نحوه‌ی دریافت به دو نوع مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می‌شود. مالیات غیرمستقیم در واقع «مالیات بر مصرف» محسوب می‌شود که افراد هنگام خرید کالاها می‌پردازند؛ یعنی، بخشی از قیمتی که افراد برای یک کالا می‌پردازند، همان مالیات است که بر قیمت واقعی کالا افزوده شده است. دولت مالیات بر مصرف را به دو طریق می‌تواند جمع‌آوری کند؛

الف) آن را از فروشندگان کالاها یا نهایی به مردم، دریافت کند (مثلاً، وقتی شما از یک فروشگاه زنجیره‌ای خرید می‌کنید، درصدی به عنوان مالیات بر قیمت کالاها افزوده می‌شود)؛
ب) آن را از تولیدکنندگان دریافت کند؛ یعنی، کارخانه‌ها و بنگاه‌ها را موظف می‌کند تا به ازای هر واحد از کالایی که تولید می‌کنند، مالیات مشخصی به دولت بپردازند. در این حالت نیز عملاً، مالیات موجب افزایش قیمت کالاها می‌شود.

البته انواع دیگری از مالیات نیز قابل شناسایی هستند؛ مانند مالیات بر ارزش افزوده، مالیات بر واردات (تعرفه‌ی واردات) و نظایر این‌ها.

البته مالیات مستقیم دارای انواع مختلفی است؛ مانند مالیات بر درآمد، مالیات بر مزد و حقوق، مالیات بر سود (سود سهام، سود بانکی، سود شرکت‌ها)، مالیات بر ارث، مالیات بر سرمایه (شرکت‌ها). مالیات بر ثروت (خانوارها یا افراد)، مالیات بر نقل و انتقال دارایی (مثل مالیات خرید و فروش خانه یا اتومبیل) و مالیات سرانه (دریافت مقدار معینی مالیات به ازای هر فرد خانوار، صرف‌نظر از مقدار درآمد یا ثروت خانوار) که می‌توان از آن‌ها به عنوان مالیات‌های مستقیم یاد کرد.

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۶-۵) ۱- مالیات (الف - مالیات بر درآمد، ب - مالیات بر دارایی، پ - مالیات بر

نقل و انتقال دارایی، ت - حقوق و عوارض گمرکی، ث - عوارض شهرداری) ۲- بهای خدمات،
۳- سود حاصل از برخی از سرمایه‌گذاری‌های دولتی، ۴- استقراض، ۵- نشر اسکناس.
فعالیت ۷-۵) پاسخ بر عهده‌ی دانش‌آموز است.

جلسه‌ی بیست و سوم: صفحات ۱۴۳ - ۱۳۸

هدف کلی: آشنایی با هزینه‌های دولت

هدف جزئی: آشنایی با طبقه‌بندی مخارج دولتی

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- هزینه‌های دولت را شرح دهد.
- طبقه‌بندی مخارج دولتی را ذکر کند.
- هزینه‌های جاری یا عادی را تعریف کند.
- هزینه‌های پرسنلی را تعریف کند.
- هزینه‌های اداری را توضیح دهد.
- پرداخت‌های انتقالی را شرح دهد.
- هزینه‌های سرمایه‌ای یا عمرانی را تعریف کند.
- طبقه‌بندی هزینه‌های سرمایه‌ای را ذکر کند.
- استهلاك را تعریف کند.
- سرمایه‌گذاری‌های مولد را شرح دهد.
- سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی را توضیح دهد.
- سرمایه‌گذاری‌های اجتماعی را شرح دهد.

دانستنی های معلم

(← ۱۳۸)

گاهی دولت به دلیل شرایط خاص یک کالا و نیاز اساسی مردم به آن، مجبور به پرداخت یارانه است؛ مثلاً در تولید و عرضه ی نان و برخی دیگر از کالاهای اساسی از جمله برق، روغن، شکر و ... دولت با پرداخت یارانه سعی می کند کالا را با قیمت پایین تر از قیمت تمام شده در بازار عرضه کند تا همه ی خانوارها بتوانند سطح زندگی خود را در حداقل معینی حفظ کنند و اختلاف طبقاتی تشدید نشود. البته این، تنها دلیل پرداخت یارانه نیست. گاهی دولت مصرف یک کالا یا خدمات خاصی را برای جامعه ضروری تشخیص می دهد و پیش بینی می کند که اگر این کالا به قیمت واقعی خود در بازار عرضه شود گروهی از مردم حاضر به خرید این کالا نخواهند شد، از این رو، با پرداخت یارانه آن کالا را به صورت رایگان یا قیمتی بسیار پایین عرضه می کنند. برخی از کالاهای عمومی از این قبیل اند؛ مثلاً، خدمات آموزش و پرورش از این نوع است. در صورت عدم تأمین هزینه های خدمات آموزش عمومی، ممکن است برخی از خانوارها حاضر نباشند با پرداخت هزینه، فرزندان خود را به مدرسه بفرستند. در این صورت، در بلندمدت، کل جامعه آسیب می بیند (به علت عدم افزایش آگاهی و دانش عمومی).

پاسخ فعالیت ها

فعالیت ۸-۵)

الف) برای فرد	ب) برای جامعه
- سلامت فرد	- بالا رفتن سطح بهداشت جامعه، سلامت نیروی انسانی
- بالا رفتن بهره وری فرد	- بالا رفتن بهره وری نیروی انسانی
- بالا رفتن سطح تولید فرد	- بالا رفتن سطح تولید جامعه
- بالا رفتن سطح رفاه فردی	- بالا رفتن سطح رفاه جامعه

پاسخ پرسش ها

پرسش ۱) بودجه یک سند پیش بینی و یک برنامه ی کاری برای آینده است و ارقام آن به طور تخمینی تعیین می شود. در حالی که سایر صورت حساب ها، درآمدهای وصول شده و هزینه های انجام شده به طور دقیق است.

پرسش ۲) از روی سهمی که در بودجه، به هر سازمان یا دستگاه‌های مختلف اختصاص یافته می‌توان اهداف دولت را ارزیابی کرد که کدام هدف اولویت بیشتری دارد.

پرسش ۳) متن پیشنهادی بودجه توسط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تدوین می‌گردد و پس از تصویب هیئت دولت به آن «لایحه‌ی بودجه» می‌گویند. اگر این لایحه‌ی بودجه به تصویب نمایندگان مجلس مقننه نیز برسد، آن را «قانون بودجه» می‌نامند.

پرسش ۴) دیوان محاسبات که زیر نظر مجلس شورای اسلامی است. این دیوان به حساب‌های وزارت‌خانه‌ها، شرکت‌ها و مؤسساتی که از بودجه‌ی کل کشور استفاده می‌کنند نظارت می‌کند تا هیچ هزینه‌ای از محل اعتبارات مصوب تجاوز نکند و هر وجهی در محل خود به مصرف برسد.

پرسش ۵) مالیات غیرمستقیم دو ویژگی دارد: ۱- پرداخت‌کننده‌ی آن معمولاً نمی‌داند که چه میزان از قیمت کالا مالیات است، ۲- افراد نسبت به مصرف کالا مالیات می‌پردازند نه به نسبت درآمدشان.

پرسش ۶) در صورتی که جامعه در حال اشتغال کامل باشد و انتشار پول جدید با ارائه‌ی کالا و خدمات جدیدی همراه نباشد.

پرسش ۷) مابه‌التفاوتی است که دولت می‌پردازد تا کالاهای اساسی به قیمت ارزان به دست مصرف‌کننده برسد؛ برای مثال، گندم را به قیمت روز از تولیدکننده خریداری می‌نماید و نان را به قیمت پایین به مصرف‌کننده می‌فروشد.

— دولت به منظور حمایت از تولیدکننده (حفظ انگیزه‌ی تولید) یا مصرف‌کننده (ایجاد قدرت خرید) آن را می‌پردازد.

پرسش ۸) چون، محور تولید انسان و تفکر اوست و بدون داشتن نیروهای متخصص و متعهد انجام سایر سرمایه‌گذاری‌ها و کسب استقلال اقتصادی میسر نخواهد بود.

جلسه‌ی بیست و چهارم: ارزش‌یابی و مروری بر درس‌های گذشته

جلسه‌ی بیست و پنجم: صفحات ۱۴۷ - ۱۴۴

هدف کلی: آشنایی با نقش دولت در اقتصاد

هدف‌های جزئی: - آشنایی با دیدگاه طرفداران اقتصاد آزاد

- آشنایی با دیدگاه طرفداران مداخله‌ی دولت

هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- دلایل طرفداران اقتصاد آزاد (مخالفان دخالت دولت) را بیان کند.

- دلایل طرفداران مداخله‌ی دولت در اقتصاد را بیان کند.

پاسخ پرسش‌ها

پرسش (۱) زیرا، معتقدند که دخالت دولت موجب گسترش ناکارایی، به هم خوردن نظم اقتصادی، کاهش تحرک بخش اقتصادی و کندشدن حرکت به سوی توسعه می‌شود.

پرسش (۲) این گروه معتقدند که دولت از عوامل مؤثر در توسعه‌ی اقتصادی است و می‌تواند با اعمال مدیریت و برنامه‌ریزی دقیق، حرکت به سمت توسعه را افزایش دهد.

پرسش (۳) زیرا، بخش خصوصی در ابتدای کار خود ناکارآمد و بی‌تجربه بوده و در مواجهه با رقیبان اقتصادی خود کاملاً ضربه‌پذیر است و لازم است مورد حمایت دولت قرار گیرد تا بتواند تجربه‌ی لازم و سرمایه‌ی لازم و کارایی را برای رقابت در صحنه‌ی جهانی پیدا کند؛ در این صورت، کم‌کم نیاز او به حمایت دولت کمتر خواهد شد و در مرحله‌ی بعدی می‌تواند روی پای خود بایستد.

فصل ۱

تجارت بین الملل

جلسه‌ی بیست و ششم: صفحات ۱۶۱ - ۱۵۳

هدف کلی: آشنایی با تجارت بین الملل

هدف‌های جزئی: - آشنایی با موانع تجارت بین الملل در گذشته

- آشنایی با علل روی آوری ملت‌ها به تجارت خارجی

- آشنایی با منافع تجارت خارجی

- آشنایی با نقش تجارت بین الملل در اقتصاد کشورها

- آشنایی با تخصص و تقسیم کار بین المللی

- آشنایی با تخصص و تقسیم کار در داخل کشور

هدف‌های رفتاری: از دانش آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:

- موانع تجارت بین الملل در گذشته را شرح دهد.

- تاجر را تعریف کند.

- علل روی آوری ملت‌ها به تجارت بین الملل را شرح دهد.

- علل منافع تجارت بین الملل را تجزیه و تحلیل نماید (تولیدکنندگان -

مصرف کنندگان)

- نقش تجارت بین الملل در اقتصاد کشورها را شرح دهد.

- تأثیر تجارت بین الملل در تخصص و تقسیم کار بین الملل را بیان کند.

- تأثیر تجارت بین الملل در تخصص و تقسیم کار در داخل کشورها را بیان

کند.

● نقش فناوری حمل و نقل در تجارت: به کارگیری دانش فنی در امر ارتباطات و حمل و نقل باعث می شود که فاصله های دور نزدیک شوند و جهان با این وسعت عظیم خود به صورت دهکده ای مجسم شود. طبعاً، نقل و انتقال کالا و تجارت بین دو منطقه ی مختلف جهان تابع هزینه ی حمل و نقل است و این هزینه تحت تأثیر فناوری روز تعیین می گردد؛ از این رو، اگر حمل و نقل با روش های ابتدایی انجام گیرد، طبعاً به دلیل محدود بودن شعاع عمل تجارت و نقل و انتقال کالا، صرف نمی کند که کالا از این سرزمین به آن سرزمین فرستاده شود. در حالی که با به کارگیری فناوری پیشرفته شاید روزی برسد که نقل و انتقال کالا بین سیارات هم عملی و مقرون به صرفه گردد. برای تجسم این امر می توان به مثال ساده ی زیر اشاره کرد. در دورانی که انسان فقط قادر بود با استفاده از قدرت بدنی خود یا حیوانات کالاها را حمل کند، شعاع تجارت اکثراً کوتاه مدت بوده و بیش از ده ها کیلومتر نبود. در آن زمان، تنها کالاهای سبک و کم حجم اما بسیار گران قیمت (مثل طلا، الماس، ابریشم و ...) برای تجارت های دوردست مقرون به صرفه بود.

● تولید و بازرگانی هر کدام یک رشته ی تخصصی جدا از هم هستند. یک مؤسسه ی تولیدی و یک مؤسسه ی بازرگانی در دو حوزه ی کاملاً متفاوت از هم کار می کنند. در بسیاری از کشورها مؤسسات بازرگانی وجود دارد که کالاهای تولید کنندگان مختلف را در سطح جهان عرضه می کنند و به فروش می رسانند. بدین ترتیب، شرکت های تولید کننده ی کالا به کار تخصصی خود، یعنی تولید، می پردازند و فروش کالا را به یک مؤسسه ی بزرگ که تجربه و تخصص لازم را برای بازاریابی و فروش دارد، واگذار می کنند.

با بروز انقلاب صنعتی و به کارگیری نیروی بخار در حمل و نقل، این شعاع به یک باره افزایش یافت و اینک در تجارت به جای صحبت از ده ها کیلومتر صحبت از ده ها هزار کیلومتر است.

● افزایش حجم تبادل اطلاعات بین جوامع مختلف نیز در گسترش تجارت خارجی مؤثر است.

● ممکن است از بعضی جنبه ها کار بازرگانان کار غیر مفید یا کم تر مفید به نظر بیاید؛ زیرا، کار اصلی - یعنی تولید - را تولید کنندگان انجام می دهند؛ از این رو، کار بازرگانان یک نوع کار واسطه گری است. در حالی که چنین نیست. بازرگانان با عرضه ی کالاهای تولید شده توسط تولید کنندگان و توزیع آن در سطح مناطق مختلف، به گونه ای که در دسترس خریداران بالقوه قرار گیرد، موجب معرفی

کالای تولیدکنندگان به مصرف کنندگان مناطق مختلف و در نتیجه، موجب گسترش بازار و افزایش تقاضا برای کالاهای تولیدکنندگان می شوند و از این طریق به رشد تولید کمک می کنند. از سوی دیگر، معرفی کالاهای مختلف تولید شده در مناطق دیگر، موجب ایجاد رقابت بین تولیدکنندگان می شود و آن ها می کوشند تا کیفیت کالای خود را بالاتر ببرند و قیمت آن را نیز کاهش دهند و این امر به سود مصرف کنندگان تمام می شود. با این حال باید توجه داشت که ابعاد فعالیت بازرگانی باید متناسب با ابعاد فعالیت بخش تولید در جامعه گسترش یابد نه بیشتر. اگر این فعالیت ها گسترش زیاد داشته باشد، قاعدتاً بخشی از آن، خدمات غیر مفید (غیر مولد) خواهد بود.

پاسخ فعالیت ها

فعالیت ۱-۶) پاسخ برعهده ی دانش آموز است؛ برای مثال:

راه آهن؛ زیرا، حجم زیاد کالا را می تواند با هزینه ی کم جابه جا کند.

فعالیت ۲-۶) برخی رشته های دانشگاهی لیسانس: بیمه، بانکداری، مدیریت بازرگانی، مدیریت

اقتصادی و اقتصاد بازرگانی.

برخی رشته های دانشگاهی فوق لیسانس: مدیریت صادرات، اقتصاد بین الملل، اقتصاد توسعه و

اقتصاد انرژی.

فعالیت ۳-۶) زیرا، کشور ما در تولید این دو کالا دارای مزیت نسبی است؛ فرش ایران از

نظر طرح، نقشه، رنگ طبیعی، کیفیت بافت، دوام، زیبایی، مهارت بافندگان و طراحان و ... بی نظیر است. همچنین، پسته ی کشور از نظر کیفیت و هزینه ی تولید بهتر از پسته های تولید شده ی دیگر کشورهاست.

فعالیت ۴-۶

۱- تجارت بین الملل موجب می شود تولیدکننده ی داخلی مازاد تولید خود را که در آن تخصص

دارد به خارج صادر کند و از این راه ارز لازم برای ورود کالاهای و مواد اولیه و ماشین آلات مورد نیازش را به دست آورد و مصرف کنندگان نیز می توانند از انواع مختلف کالاهای تولیدی استفاده ببرند و کالاهایی با کیفیت بهتر و ارزان تر مصرف کنند. ورود کالاهای خارجی در اثر رقابت، کیفیت کالاهای داخلی را بالا می برد.

۲- وقتی کشوری کالایی را تولید کند که در آن تخصص دارد کیفیت کالای تولیدی و حجم

آن بهبود می یابد و کالاهای با قیمت ارزان تر در دسترس مصرف کننده قرار می گیرد و در نهایت، سطح رفاه مردم دنیا بالا می رود.

پاسخ پرسش‌ها

پرسش ۱) تولید هر کالایی نیاز به امکانات و شرایط اقلیمی خاص دارد. از آن‌جا که امکانات و شرایط اقلیمی هر کشور امکان تولید کالاها را فراهم نمی‌آورد یا تولید برخی کالاها در داخل مقرون به صرفه نیست، کشورها برای برطرف کردن نیازهای متنوع خود و همچنین کسب سود به تجارت بین‌الملل روی می‌آورند.

پرسش ۲)

– موانع قانونی

– ناامنی و ضعف دولت‌ها

– هزینه‌های تجارت

پرسش ۳) عواملی که ایجاد انگیزه می‌کند: تولید فراوان، یافتن بازار جدید و کسب سود

بیشتر.

عواملی که موجب ازبین رفتن انگیزه می‌شود: موانع قانونی، ناامنی و ضعف دولت‌ها
پرسش ۴) کشورها از نظر شرایط جغرافیایی، نوع خاک، منابع زیرزمینی، مقادیر سرمایه و دستیابی به فناوری متفاوت هستند؛ از این‌رو، هر کشور یا منطقه باید کالایی را تولید کند که تولید آن با شرایط خاص آن کشور متناسب بوده و هزینه‌های تولیدش در مقایسه با سایر کشورها کمتر باشد (ضریب نسبی).

این امر موجب می‌شود تا کشورها کالاها را مورد نیاز خود را از هر کشوری که با قیمت ارزانتر ارائه می‌کند خریداری نمایند (تجارت بین‌الملل).

پرسش ۵) هر سرزمینی شرایط آب و هوایی خاص دارد و می‌تواند محصولات خاصی را با کیفیت خوب و هزینه‌ی پایین تولید کند؛ یعنی، تولید بعضی از محصولات فقط در کشورهایی خاص، با صرفه و کم‌هزینه است و آن کشور می‌تواند مازاد تولید خود را با کالاها را مورد نیازش معاوضه کند.
پرسش ۶) با واردات کالاها مصرف‌کنندگان می‌توانند از کالای متنوع و ارزان استفاده کنند و با صادرات کالا به خارج ارز مورد نیاز برای خرید کالای ضروری وارداتی به دست آورند.

(نظام اقتصاد بین الملل)

آشنایی با برخی
نهادهای سازمان های
مؤثر در اقتصاد جهان

فصل ۲

جلسه ی بیست و هفتم: صفحات ۱۶۷ - ۱۶۲

هدف کلی: آشنایی با برخی نهادهای سازمان های مؤثر در اقتصاد جهان

هدف های جزئی: - آشنایی با صندوق بین الملل پول

- آشنایی با بانک جهانی

- آشنایی با سازمان تجارت جهانی

هدف های رفتاری: از دانش آموز انتظار می رود، پس از پایان درس بتواند:

- اهداف صندوق بین الملل پول را بیان کند.

- مهم ترین اصولی را که صندوق بین الملل پول برای رسیدن به اهداف، سرلوحه ی

مقررات پولی جهان قرارداد را شرح دهد.

- بانک جهانی و مؤسسات تشکیل دهنده ی آن را شرح دهد.

- نحوه ی پیدایش و هدف اصلی سازمان تجارت جهانی را شرح دهد.

- نتایج دور توکیو را شرح دهد.

پاسخ فعالیت ها

فعالیت ۵-۶) پاسخ برعهده ی دانش آموز است.

فعالیت ۶-۶) پاسخ برعهده ی دانش آموز است.

آشنایی با برخی
نهادهای سازمان‌های
مؤثر در اقتصاد جهان

فصل ۲

جلسه بیست و هشتم: صفحات ۱۷۲ - ۱۶۷

- هدف کلی: آشنایی با برخی سازمان‌های مؤثر در اقتصاد جهانی
- هدف‌های جزئی: - آشنایی با سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (فائو)
- آشنایی با سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (یونیدو)
- آشنایی با سازمان اقتصادی اکو
- آشنایی با سازمان کشورهای آسیای جنوب شرقی (آ-سه-آن)
- هدف‌های رفتاری: از دانش‌آموز انتظار می‌رود، پس از پایان درس بتواند:
- نحوه‌ی پیدایش و هدف سازمان خواربار کشاورزی را بیان کند.
  - نحوه‌ی پیدایش و هدف سازمان توسعه‌ی صنعتی را بیان کند.
  - نحوه‌ی پیدایش سازمان اکو را شرح دهد.
  - مهم‌ترین اهداف اکو را بیان کند.
  - سازمان کشورهای آسیای جنوب شرقی را شرح دهد.

پاسخ فعالیت‌ها

- فعالیت ۷-۶) پاسخ به عهده‌ی دانش‌آموز است.
- فعالیت ۸-۶) پاسخ به عهده‌ی دانش‌آموز است.

پاسخ پرسش‌ها

پرسش ۱) این سازمان‌ها و نهادها با گره زدن منافع اقتصادی کشورهای مختلف جهان به یک‌دیگر سبب صلح و ثبات منطقه‌ای و جهانی می‌شوند.

پرسش ۲) علاوه بر همکاری کشورهای عضو جهت حل مسائل پولی بین‌المللی - که هدف اصلی است - اهداف دیگری از قبیل ارتقای سطح اشتغال در کشورهای عضو، افزایش درآمد واقعی و توسعه‌ی منابع تولیدی و تشویق ثبات ارزی نیز دنبال می‌شود.

پرسش ۳) ابتدا، با هدف جبران خرابی‌های ناشی از جنگ جهانی دوم و بازسازی اروپا و پس از آن، اعطای اعتبار به کشورهای در حال توسعه.

پرسش ۴) مؤسسه‌ی مالی بین‌المللی: به مؤسسات بخش خصوصی کشورهای در حال توسعه وام می‌دهد و از دولت‌ها ضمانتی برای بازپرداخت وام نمی‌گیرد. وام‌ها باید در جهت مدرنیزه کردن گسترش فعالیت‌های صنعتی و افزایش بازدهی این گونه فعالیت‌ها صرف شود.

سازمان بین‌المللی توسعه: وام‌های اعطایی را با ضمانت دولت و فقط برای انجام طرح‌های توسعه پرداخت می‌کند. این سازمان به کشورهای وام می‌دهد که درآمد سرانه‌ی آن‌ها بسیار پایین باشد.

شباهت آن‌ها در این است که هر دو برای توسعه و گسترش فعالیت‌های اقتصادی وام اعطا می‌کنند.

پرسش ۵) براساس این اصل، چنانچه یکی از اعضا در زمینه‌ی عوارض گمرکی وارداتی یا صادراتی شرایط مساعدی را به کشوری اعطا کند سایر کشورهای عضو خود به خود باید این شرایط را رعایت کنند.

پرسش ۶) بالا بردن سطح زندگی و بهبود تغذیه‌ی مردم جهان، توزیع مناسب مواد غذایی در مناطق مختلف جهان و ایجاد امنیت غذایی.

پرسش ۷) اهداف اکو عبارت‌اند از:

۱- بهبود شرایط برای توسعه‌ی اقتصادی پایدار کشورهای عضو؛

۲- اتخاذ تدابیری برای حذف تدریجی موانع تجاری در منطقه‌ی اکو؛

۳- تهیه‌ی برنامه‌ی مشترک برای توسعه‌ی منابع انسانی؛

۴- تسریع برنامه‌های توسعه‌ی زیربنای حمل و نقل و ارتباطات.

پرسش ۸) مهم‌ترین این مشکلات عبارت‌اند از:

۱- نبودن توانایی و امکانات تولید بعضی از کالاهای سرمایه‌ای در کشورهای عضو اکو؛

- ۲- شباهت اقتصادی و تولیدات مشابه بین برخی از اعضای اگو، به‌ویژه ایران، پاکستان و ترکیه و وجود رقابت بین آن‌ها؛
- ۳- عدم اطمینان سیاسی و تفاوت در ایدئولوژی حاکم بر کشورهای عضو.
- جلسه بیست و نهم: مروری بر درس‌های گذشته

منابع کتاب دانش آموز

فارسی

- ۱- توتونچیان، ایرج؛ پول و بانکداری اسلامی، انتشارات توانگران، ۱۳۷۹.
- ۲- توتونچیان، ایرج؛ اقتصاد پول و بانکداری، مؤسسه‌ی تحقیقات پولی و بانکی، ۱۳۷۵.
- ۳- تقوی، مهدی و عبدالله کوثری؛ اقتصاد، پیشبرد، ۱۳۷۸.
- ۴- روزبهان، محمود؛ مبانی توسعه‌ی اقتصادی، نشر تابان، ۱۳۷۵.
- ۵- روزبهان، محمود؛ مبانی علم اقتصاد، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۹.
- ۶- روزبهان، محمود؛ تئوری اقتصاد کلان، انتشارات تابان، تهران، ۱۳۷۸.
- ۷- گلریز، حسن؛ بورس اوراق بهادار، (با توجه خاص به بورس اوراق بهادار تهران) مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۷۴.
- ۸- گلریز، حسن؛ سازمان‌های پولی و مالی بین‌المللی، مؤسسه‌ی بانکداری ایران، چاپ دوم، ۱۳۷۲.
- ۹- مشبکی، اصغر؛ سازمان‌های پولی و مالی بین‌المللی، جهاد دانشگاهی.
- ۱۰- مشبکی، اصغر؛ پول و ارز و بانکداری، مؤسسه‌ی انتشارات جهاد دانشگاهی (ماجد)، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- ۱۱- محتشم دولتشاهی، طهماسب، سازمان‌های اقتصادی بین‌المللی، ویستار، ۱۳۷۵.

انگلیسی

- 1- Economics: Principles & Policy, William Baumol & Alen Blinder, Harcour Brace Jovanovich international ed, 1988.
- 2- Economics: Roger Arnold, 3rd ed, West publishing Company, 1996.
- 3- Economics: David Begg, Stantey Fisher, 4th ed, London, McGraw Hill, 1994.
- 4 - Fundamentals of Economics, Turley Mings, 5th cd, Brown & Benchmark, 1996.

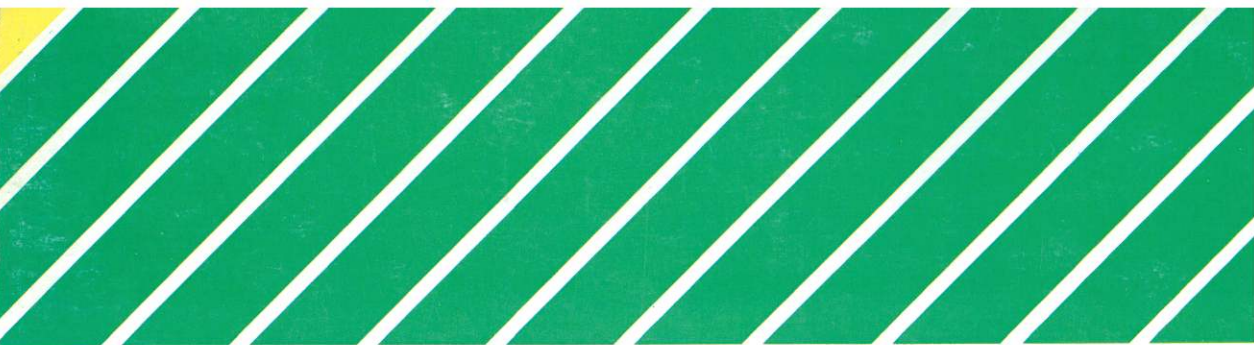
5 - Principles of Economics, Ruffin & Gregory, 5th ed, Addison - Westey Educ, 1994.

6 - Principles of Economics: Micro, Willis Peterson, 9th ed, Wills peterson, 1995.

منابع قابل استفاده‌ی معلمان و دانش‌آموزان

- ۱- تقوی، مهدی و عبدالله کوثری؛ دوره‌ی کامل علم اقتصاد، نشر پیشبرد.
- ۲- توتونچیان، ایرج، اقتصاد پول و بانکداری، مؤسسه‌ی تحقیقات پولی و بانکی.
- ۳- توتونچیان، ایرج؛ پول و بانکداری اسلامی، نشر توانگران.
- ۴- نمازی، حسین؛ نظام‌های اقتصادی، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۵- ژیدوریست؛ تاریخ عقاید اقتصادی، ترجمه‌ی کریم سنجابی، دانشگاه تهران.
- ۶- قدیری اصلی، باقر؛ تاریخ اندیشه‌های اقتصادی، دانشگاه تهران.
- ۷- چارلز فرگوسن؛ نظریه‌ی اقتصاد خرد، ترجمه‌ی محمود روزبهان، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۸- طبیبیان، محمد؛ اقتصاد کلان، نشر کوهسار.
- ۹- رزاقی ابراهیم؛ اقتصاد ایران، سازمان برنامه و بودجه.
- ۱۰- مجموعه‌ی آماری، سری زمانی آمارهای اقتصادی - اجتماعی، سازمان برنامه و بودجه.
- ۱۱- مؤمنی فرشاد؛ علم اقتصاد و بحران در اقتصاد ایران، مؤسسه‌ی تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۲- پیشگامان توسعه، ترجمه‌ی سیدعلی اصغر هدایتی و علی یاسری، نشر سمت.
- ۱۳- ای‌اف شوماخر، کوچک زیباست، ترجمه‌ی علی رامین، انتشارات سروش.
- ۱۴- شهید صدر محمدباقر؛ اقتصاد ما، جلد ۱ و ۲.
- ۱۵- مبانی اقتصاد اسلامی، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، انتشارات سمت.
- ۱۶- هادوی تهرانی؛ مهدی؛ مکتب و نظام اقتصادی اسلام، مؤسسه‌ی فرهنگی خانه‌ی خرد.
- ۱۷- متوسلی محمود؛ خصوصی سازی یا ترکیب مطلوب دولت و بازار، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

شابک ۳-۱۲۴۴-۹۶۴
ISBN 964-05-1244-3